

FRA STYRET

På vegne av styret i Norsk Klassisk Forbund er det en glede å gratulere redaktør og redaksjon med nok et variert og spennende nummer av Klassisk Forum! Jeg er sikker på at leserne vil finne noe for enhver smak i bladet.

De som er interesserte i antikkens kultur og samfunn og de klassiske språkene, kan stadig finne noe nytt å kaste seg over. I vinter fikk vi endelig en komplett gjendiktning til norsk av Ovids monumentale og mangfoldige epos Metamorfosene ved Thea Selliaas Thorsen, og Universal Pictures melder at en ny filmatisering av «Odysseen» er på trappene. Samtidig er det alltid rom for nye formidlere av antikkens kultur, historie, samfunnsforhold og arkeologiske levninger. Debatten om norsk fagspråk handler også om formidling av antikken og dens virkninger i ettertiden. Kort sagt: Vi oppfordrer alle som kunne tenke seg å prøve seg som skribent og formidler om å sende tekster til redaksjonen i Klassisk Forum.

Årets Euroclassica-konferanse fant sted i Sofia, Bulgaria i august. Styremedlem Vibeke Roggen var NKFs representant. Euroclassica er, som navnet tilsier, en europeisk interesseorganisasjon for nasjonale foreninger som har som mål å styrke kunnskap om og interesse for antikken og de klassiske språkene. Selv om omfanget av undervisning i gammelgresk, latin og antikkens kultur varierer sterkt i de europeiske landene, er det av stor betydning å knytte kontakter og dele erfaringer og ambisjoner for disse temaene med likesinnede i hele Europa. Deltakelsene i Euroclassica gir også en arena for å holde tett kontakt med våre nærmeste naboer i Skandinavia og Norden.

Ved siden av utgivelsen av Klassisk Forum, er arrangementer for medlemmene en viktig oppgave for NKF. Vårseminaret fant sted i Oslo og ble overført digitalt. Temaet var oversettelse av antikke tekster til norsk. Kunnskapsrike og underholdende innledere presenterte kjente og ukjente oversettere og oversettelser og ga innblikk i hvordan oversettelse fra gresk og latin foregår i praksis. Tilhørerne fikk blant annet høre om hvordan

Johann Grip takler metriske og innholdsmessige utfordringer i Martials friske og frekke latinske epigrammer, og om hvilke valg Iris Aasen Brecke som gjendikter av Terents står overfor for å finne riktig balanse mellom det fremmede og det gjenkjennbare i en antikk tekst med mål om å være morsom. Vi takker alle innleiderne som bidro til et rikt og spennende seminar!

Vi vil arrangere vinterfest og vårseminar og finne spennende temaer og foredragsholdere som kan belyse bredden i antikken for NKF's medlemmer. Mye av vår fysiske aktivitet foregår i Oslo. Digital direkteoverføring har gitt flere mulighet til å få med seg seminarer og møter. Styret har samtidig en ambisjon om å støtte opp under lokale medlemsinitiativer. En gruppe engasjerte studentmedlemmer ved Universitetet i Bergen vil invitere til treff i vestlandsbyen. Styret setter stor pris på slike planer og håper at våre medlemmer i Bergensområdet møter opp og blir bedre kjent. Mer informasjon kommer, følg med!

Årets forbundstur gikk til Hellas tidligere i høst. Redaktør og greskfilolog Gjert Vestrheim var faglig ansvarlig. Styret retter en stor takk til Hilde Hauland (sammen med Marianne Schibbye Bergesen) for hennes omfattende innsats i planlegging, organisering og gjennomføring av turen, i år som mange år tidligere!

Til slutt vil jeg minne om at det er medlemskontingenten som gjør det mulig å lage Klassisk Forum. Fra og med i år er det Novus forlag som sender ut faktura for betaling av kontingenten, og alle henvendelser om denne kan rettes direkte til forlaget: novus@novus.no. Det samme gjelder informasjon om ny adresse og lignende.

Eirik Welo,
på vegne av styret

FRA REDAKTØREN

Forrige nummer av Klassisk forum, som var dobbeltnummeret 2024:1-2, gikk i trykken i februar i år. Av forskjellige årsaker er også årgang 2025 blitt et dobbeltnummer, men denne gangen blir det i hvert fall sendt i trykken i begynnelsen av desember. Neste år regner vi med å være tilbake i rute med et nummer til sankthans og et til jul.

Artiklene i nærværende nummer favner vidt, både i tid, rom og metode, fra det gamle Nubia til 1800-tallets Tyskland, og fra et geologisk og geografisk blikk på romersk betong til identifisering av romerske sarkofagfragmenter i en norsk privatsamling. Som man vil se har ikke forskningen sluttet å gjøre reelle fremskritt i forståelsen av fortiden, og det på så ulike områder som nubisk språk og selvreparerende betong.

I tillegg til artiklene kommer anmeldelser av en rekke nye bøker. Det blir stadig utgitt både bøker om antikken og oversettelser av antikke tekster til norsk, flere enn vi klarer å anmelde. Blant dem vi har med i dette nummeret er Øivind Andersens Homer, Christine Amadous Bysantinerne og Thea S. Thorsens Metamorfoser.

Blant dem vi ikke har med, men gjerne skulle hatt, er Robert Emil Berges gjendiktning av Euripides' Kyklopen og Ulvhild Fauskangers gjendiktning av den greske lyrikeren Simonides; begge er utkommet i år. Også ny faglitteratur kommer i norsk oversettelse, og blant nyoversatte bøker som fortjener å fremheves er Paul Veynes Palmyra, Remi Bragues Verdslig visdom og Eleanor Barracloughs Historiens glør. Alle tre er lærde, spennende og velskrevne; den sistnevnte handler riktignok om vikingtiden, men jeg nevner den likevel her fordi den trolig vil interessere de fleste av Klassisk forums lesere.

Noen av disse bøkene vil kanskje få en nærmere omtale i løpet av neste årgang. Der vil man også finne Sjur H. Bringelands artikkel om Hadrians villa og Villa d'Este i Tivoli, som lovet i hans artikkel om Palestrina i forrige nummer, man vil finne referatet fra Klassisk forbunds ekskursjon til Hellas,

som fant sted i månedsskiftet september/oktober, og man vil finne anmeldelsen av Gunn Haalands oversettelse av Livius (6. til 10. bok). I tillegg til mye annet som ennå er på notatstadiet.

Takk til alle som har bidratt til dette nummeret. Klassisk forum drives med et lite budsjett, og bortsett fra setting og trykking er alt arbeid ubetalt. En særlig takk til de ikke færre enn fire svenskene som har bidratt med anmeldelser. Til gjengjeld trykker vi denne gang også anmeldelser av to danske bøker, skrevet av en nordmann, og i forrige nummer hadde vi en lang anmeldelse av en norsk oversettelse, skrevet av en danske. I Klassisk forum er det skandinaviske språkfellesskapet fortsatt en levende realitet, og det håper vi at det vil kunne fortsette å være.

Gjert Vestrheim

EN FELTHERRE

SIRI SANDE

Jeg vet ikke om det skyldes at jeg er blitt gammel, men Hans Peter L'Orange (1903-83) er et navn som stadig dukker opp når jeg skriver noe. Så også her: utgangspunktet for denne artikkelen er et fragment som inntil nylig var i hans families eie, men som i skrivende stund er i ferd med å bli solgt. Jeg vil beskrive fragmentet og sammenholde det med relevant materiale som grunnlag for å forstå hva slags monument det stammer fra.

Det dreier seg om et mannshode med hjelm (Fig. 1-6). Materialet er hvit marmor dekket av tykke inkrusteringer. Ansiktet bærer spor av å være blitt rensert i nyere tid. Fragmentet er ikke stort. Høyden er 17.8 cm, bredden 11.5 cm og dybden 13.5 cm. Ansiktets høyde fra haken og opp til kanten på hjelmen er 5.7 cm, og ansiktsbredden er 5.6 cm. Hjelmen viser at mannen er en høy offiser. Fragmentet er rimeligvis kjøpt i romersk kunsthandel.

I L'Oranges samling fantes også et sarkofaglokk som tidligere har vært beskrevet i *Klassisk forum* (Sande 2017); også dette ble kjøpt av H. P. L'Orange i romersk kunsthandel en gang i 1930-årene (året er ukjent). Motivet på sarkofaglokket er *clementia*, det vil si den romerske feltherren som benåder barbarer som har underkastet seg (Fig. 30). Som vi skal se, er det stor sannsynlighet for at feltherreportrettet og lokket stammer fra samme sarkofag. Begge kommer fra en sarkofag av samme type, en såkalt massekampsarkofag, og disse er såpass sjeldne at det er lite trolig at L'Orange på samme tid skulle ha kommet over fragmenter av to forskjellige sarkofager.

Fig. 1-6. Feltherre, hode fra romersk sarkofag. Foto: Fig. 2-4 Anne Sidsel Herdlevær, Fig. 1, 5-6 Siri Sande.

Hodet

Fragmentet er en del av den samlingen som L'Orange tok med seg til Norge da han i slutten av 1930-årene forlot Roma. Han hadde da bodd i byen i ti år, mens han skrev sin doktoravhandling om senantikke portretter (1933) og boken om Konstantinbuen (1939). Fra 1942 var han professor i klassisk arkeologi ved Universitetet i Oslo, og fra 1959 til han gikk av med pensjon i 1973 også direktør ved Det norske institutt i Roma.

Fragmentet er brutt ut av sin kontekst, og bruddflatene har de samme tykke inkrusteringene som hodet og hjelmen. Bare høyre kjeve har et friskere brudd. Åpenbart har noen truffet hodet med en hakke eller et lignende redskap. Dette må være skjedd i nyere tid.

Fig. 1 viser hodet sett fra sin optimale synsvinkel, svakt vendt mot sin venstre side. På Fig. 2, som viser hodet sett rett forfra, ser vi at dets venstre side er bredere enn dets høyre og ikke så detaljert utformet. Årsaken til denne forskjellen er at hodet ikke var frittstående, men utført i meget høyt relieff, hvilket man tydelig ser på Fig. 4. Det høye relieffet og det lille formatet gjør det sannsynlig at hodet stammer fra en sarkofag, og de beste parallellene til dets ikonografi kommer da også fra sarkofager, som vi skal se i det følgende.

Selv om hodet er lite, har det tydelige portrett-trekk. Vi ser en middelaldrende mann med poser under øynene og vertikale furer på begge sider av nesen. Denne, som er nesten helt bevart (bare nesetippen mangler), har en lett krumming. Den vider seg ut nederst med markerte nesebor. De dyptliggende øynene er relativt små. Iris og pupill er sammenfattet i et lite borhull. Venstre tårekjertel er markert på samme måte. Munnen har smale lepper med lett optrukne munnviker. Mannen har bart og skjegg, hvis hårstrå er gjengitt med tynne meiselhugg. Et brudd under haken viser at skjeget kan ha vært noe lengre opprinnelig.

Hjelmen

Mannens praktfulle hjelm er det elementet som påkaller størst oppmerksomhet. Den virker nesten for stor til hodet, og er tydelig ment å skulle synes. Hjelmen ser ut til å bestå av en øvre og en nedre del som er loddet sammen. Den nedre delen er stort sett glatt. Over pannen går den ned i en liten «dupp». Den synlige kinnbeskytteren er smal og har spor av dekora-

sjoner, men dens nedre del er dessverre ødelagt av det friske bruddet i overflaten. Øret er utspart mellom kinnbeskytteren og nakkebeskytteren. Sistnevntes nedre del er brutt av, men den synes å ha vært tilnærmet vertikal og ikke utragende i motsetning til de fleste romerske militærhjelmer.

Øvre del av hjelmen springer frem over pannen. Den har en påloddet horisontal stripe som er avgrenset av to smale lister. Slike striper i relieff er ganske vanlige på romerske hjelmer. Oftest stopper de ved ørene, men i dette tilfelle er stripen ført nesten bak i nakken, hvor den ruller seg opp i en liten krøll. Toppen av hjelmen er forsynt med relieffer som er vanskelige å tyde. Paralleller fra virkelige hjelmer antyder at de er ment å forestille slanger. Øverst på hjelmen sitter en dobbel ring hvor hjelmbusken var festet. Den består av fjær som er fint utarbeidet, også sett ovenfra (Fig. 6). De er korte foran og lengre bak, og helt bakerst hang de ned i en flott bue, som nå er brutt av. Romerske hjelmbusker blir ofte rekonstruert i hestetagl, men i dette tilfelle dreier det seg om fjær, sikkert hanefjær.

Fig. 7. Offiser med hjelm, detalj fra den store ludovisiske slagsarkofag, Roma, Palazzo Altemps. Foto: Siri Sande.

Den beskjedne nakkestøtten er typisk for hjelmer båret av kavalerister. Deres offiserer hadde rikt dekorerte hjelmer, noe som bare er antydning på vår hjelm på grunn av det lille formatet. Om nakkestøtten ikke var så markert, hadde kavalerist-hjelmene til gjengjeld store kinnbeskyttere. Disse dekket store deler av kinnet og ofte hele øret, som gjerne var markert i relieff. Dog fantes det unntak. På den store Ludovisiske slagsarkofag har en offiser til hest en hjelm som er nokså lik den som vår mann bærer (Fig. 7). Den har smale kinnbeskyttere som lar hele øret være synlig. Hjelmer av denne typen ble båret av høye offiserer. For dem var det viktig å være gjenkjennelige, og da fikk heller noe av sikkerheten ofres. Lederne måtte være synlige, for deres nærvær satte mot i soldatene. Hvis disse fikk inntrykk av at lederne ikke var til stede, ødela det hele hærens moral.

Romersk kavaleri

Hjelmen sannsynliggjør at vårt portrett satt på kroppen til en rytter, men betyr det at han tilhørte kavaleriet? I de antikke samfunn var hesten et statussymbol, hovedsakelig brukt som ridedyr, ikke bare for å transportere rytteren fra et sted til et annet, men også i forbindelse med jakt og kamp.

Selv om hesten var forbundet med aristokratiet, spilte kavaleriet en relativt ubetydelig rolle under kongetiden og i den romerske republikk. Polybius (VI,5) forteller at rytterne ikke hadde rustning for at de lettere kunne bevege seg. Også våpnene var lette, og skjoldene, som var av okseskinn, var ikke solide. Man kunne ikke bruke slike ryttere til noe særlig bortsett fra rekognosering, og selv om kavaleriet etter hvert fikk bedre våpen og utstyr, forble den romerske hær basert på infanteriet.

Under republikken og i tidlig keisertid var det de romerske legionærene som la under seg stadig nye områder. Som en mur av metall stod de mot fienden, og det var til legionærene romerne bygget sine praktfulle veier, som noen steder har holdt seg i landskapet til denne dag.

Hærførerne var naturligvis klare over infanteriets betydning, og de beste av dem insisterte på å marsjere i spissen for sine menn. Romerske offiserer hadde krav på hest når de var i felten, men hærførere som Pompeius og Cæsar foretrakk å gi avkall på den for å kunne marsjere sammen med sine soldater. En annen hærfører som elsket å gå, var Vespasian. «Han ville vært en feltherre av den gamle skole hvis han ikke hadde vært så gjerrig», be-

merket Tacitus (*Historiae*, II,5). Også Trajan foretrakk å marsjere. Når feltherren var villig til å dele soldatenes kår, som lange marsjer og beskjedne matrasjoner, ble det knyttet et eget bånd mellom ham og soldatene, som ofte var villige til å gå i døden for sin leder.

Romernes kavaleri var i alminnelighet regnet blant hjelpetroppene (*auxilarii*). Ofte var soldatene rekruttert fra ikke-romerske folkeslag som østlige rytterfolk og nord-afrikanske mauretaniere. Sistnevnte er lette å gjenkjenne på romerske monumenter gjennom sine «rastafari-frisyrrer». Fig. 8 viser en scene fra Trajansøylen (innviet 12. mai 113), hvor mauretansk kavaleri er i aksjon. De er lett bevæpnet idet de bare bærer tunika og små,

Fig. 8. Trajansøylen XX, 125. Mauriske kavalerister. Fra: Settis (1988).

runde skjold. I høyre hånd har de båret et spyd av metall, som i likhet med andre metallelementer på søylen er gått tapt.

De øvrige kavaleristene i den romerske hæren ser mindre eksotiske ut. De har hjelm og bærer en tykk vams som dekker hele overkroppen. Deres mest karakteristiske våpen er *spatha*, et langt sverd som henger i en rem tvers over brystet. Siden de sitter høyt til hest, må de ha lengre sverd enn vanlig for å nå ned til fienden. For øvrig bærer de små, ovale skjold og (nå tapte) spyd.

Trajansøylen

På Trajansøylen, i scenen XXIV, 56-61 (søylens scener og figurer har en standard nummerering) ser man en gruppe kavalerister som går til angrep på dakere som kjemper til fots. Snart stiger rytterne av hestene og kjemper til fots de også, antagelig fordi det er mest praktisk. De har ikke *spatha*, men kjemper i stedet med spyd. I XXVI, 59 ser vi en av de mest brutale scenene på Trajansøylen. En kavalerist holder det avhuggede hodet av en daker mellom tennene mens han går løs på en annen fiende med en lang dolk, et våpen som de romerske soldatene også brukte (Fig. 9).

Selv om Trajan etter sigende foretrakk å gå til fots, ser vi ham til hest flere ganger på Trajansøylen. I scenen LXXXIX, 233-234, i begynnelsen av det annet dakiske felttog, rir Trajan i spissen for kavaleriet mot en gruppe barbarer som mottar ham vennlig. Dette er tydeligvis en stamme som alt er pasifisert. At scenen er fredelig, ser vi også av at Trajan bærer tunika og ikke rustning. CII, 267-269, viser en lignende scene.

I LVII, 142-144, er keiseren derimot iført rustning, for der rir han i spissen for kavaleriet inn i et ukjent dakisk territorium. I XCVI-XCVII, 254-257, galopperer han til og med direkte inn i en trefning mellom romere og dakere. Dette er den eneste scenen på søylen hvor Trajan deltar aktivt i kampene. Vanligvis befinner han seg bak frontlinjene, slik vi ser i XXXVI, 90-91. Der møter han, stadig til hest, et par kavalerister som har vært ute på rekognosering. Etter et kort krigsråd ender det med at det romerske kavaleriet jager en gruppe sarmatere på flukt (XXXVII-XXXVIII, 92-95).

«Sarmatere» er en samlebetegnelse på asiatiske stammer som fra og med 2. årh. f.Kr. ble presset vestover av sine naboer. Det var ikke snakk om en enhetlig migrasjon, men forskjellige stammer som kom i bølger. Deres om-

*Fig. 9. Trajansøylen XXXVI, 13. Romerske kavalerister kjemper til fots.
Fra: Settis (1988).*

råder omfattet sentrale deler av Ukraina og strakte seg østover til de store russiske stepper. Siden de var rytterfolk i stadig bevegelse, hadde de ingen faste grenser. De allierte seg med forskjellige folkeslag i sin nærhet, og Trajansøylen viser sarmatere som hadde alliert seg med dakerne. Sarmatere sees også på andre romerske monumenter, og de er lett kjennelige på sine høye, spisse hjelmer.

Katafrakter

Trajansøylens skulptører har åpenbart dannet seg et bilde av sarmaterne basert på muntlig informasjon, for både menn og hester synes å være bevokst med kongleskjell (Fig. 10). I virkeligheten er det snakk om såkalte katafrakter, eller *clibanarii*, som de ble kalt på latin. Fig. 11 gjengir et utsnitt av en illustrasjon projisert på veggen under den store utstillingen *Dacia. L'ultima frontiera della Romanità*, som ble vist i Diocletians termer i Roma fra 21.11. 2023 til 21.04 2024. Illustrasjonen er inspirert av arkeologiske funn fra sarmaternes områder. Den viser to krigere til hest. Ikke bare mennene, men også hestene er beskyttet av metall. Delvis overlappende

Fig. 10. Trajansøylen XXV, 13. Sarmatiske ryttere flykter. Fra: Settis (1988).

Fig. 11. Sarmatiske ryttere. Hestene og mannen til høyre bærer lorica squamata. Mannen til venstre bærer lorica segmentata, av en litt annen type enn den som ble båret av romerske legionærer: Lamellene er litt smalere, og den mangler skulderklaffer. Lamellene i en lorica segmentata var forbundet med hverandre gjennom et system av hemper og lær-lisser. Dette gjorde at soldatene fikk en viss bevegelsesfrihet ("beltedyreffekt"). Under rustningen bar soldatene en lærvams så de ikke skulle ha metallet rett på huden. Illustrasjon fra utstillingen Dacia. L'ultima frontiera della Romanità. Foto Siri Sande.

skjell er sydd tett i tett på et dekken av skinn. Vi ser også disse steppe-folkenes våpen: sverd og lanse.

Ammianus Marcellinus, som var offiser i den romerske hær rundt midten av 4. årh. e.Kr., beretter om et møte med persiske katafrakter (*Res gestae*, XXV). Det var perserne som først hadde begynt med tungt bevæpnet rytteri. De katafraktene som Ammianus Marcellinus så, hadde i tillegg til hjelmen en maske av metall som dekket hele ansiktet. Bare øynene og et felt under nesen var utspart så de kunne se og puste. Romerne innførte også slike ansiktshjelmer, men de brukte dem aldri i kamp, bare i forbindelse med parader og turneringer (Fig. 12).

Det må ha vært vanskelig eller umulig å se til siden uten å snu på hodet når man bar en ansiktshjelm, men for katafraktene var sidesynet mindre viktig. Deres taktikk bestod i å galoppere rett mot fienden i kjegleformasjon med lansene utstrakt. Disse, som var omkring fire meter lange, kunne etter sigende gjennomføre to motstandere av gangen. Målet med denne sjokk-taktikken var å gjennombryte fiendens linjer, men hvis det ikke lyktes, måtte katafraktene trekke seg tilbake. Deres utrustning med lange, tunge lanser egnet seg mindre godt til nærkamp, selv om de hadde sverd også. Hvis første pulje med katafrakter ikke maktet å fullføre sitt oppdrag, sendte man bare ut en ny pulje. Denne formen for krigføring egner seg hvis man har en stor hær med mange menn å miste, og det hadde perserne.

Man må tenke seg at katafraktene på Trajansøylen har gått til angrep på romerske legionærer uten å lykkes, og at de derfor snur og flykter. Lansene har de åpenbart mistet eller brukket. Nå kommer det romerske kavaleriet inn i bildet. Rytterne var plassert på sidene av legionærene og noe tilbaketrukket (de ble kalt *alae*: «vinger»). Det var først når infanteriet hadde brutt gjennom fiendens linjer og deres hær var begynt å gå i oppløsning, at *alae* ble satt inn.

De romerske kavaleristene bærer i motsetning til katafraktene lette skjold. De bruker ikke sine sverd. Man må tenke seg at de i sin senkede høyre hånd holdt et spyd av metall. Romernes spyd var kortere enn katafraktenes lanser og derfor enklere å bruke. Katafraktene har åpenbart mistet alle sine våpen, skjønt én av dem snur seg mot fienden og avskyter en pil. Perserne og de orientalske rytterfolkene var dyktige bueskyttere. De hadde korte buer som de kunne skyte med fra hesteryggen, men som rimelig var, kunne de ikke sikte særlig godt i full fart.

For en moderne betrakter kan det se ut som om både romerne og sarmaterne red uten sal. Sistnevnte satt tilsynelatende direkte på hesteryggen, mens romerne har et lett dekken eller teppe. I virkeligheten hadde

Fig. 12. Romersk ansiktshjelm fra Pforndorf i Tyskland. Fra: Junkelmann (1991).

de sal, men den er sjelden fremstilt i billedkunsten. I 2. årh. e.Kr. brukte romerne en sal som på engelsk kalles «two horned saddle». Fig. 13 viser en rekonstruksjon. Salen var laget av tre og lær, og «hornene», som stikker opp foran og bak, kunne være påsydd tynne metallplater for å bli stivere. «Hornene» bidro til at rytterne satt stødigere og kunne utføre forskjellige manøvre. Den delen av salen som man satt, på, må ha vært hard og meget liten, ikke større enn et sykkelsete. Slike saler må ha vært vonde å sitte på, og de ble nok hovedsakelig brukt i forbindelse med krig og jakt.

Et annet element som en nåtidig betrakter vil savne, er stigbøyler. Som alle nye oppfinnelser og forbedringer i hestenes og rytternes utstyr kom de til Europa fra Asia. De nevnes for første gang i skriftlige kilder i slutten av det 6. årh. e.Kr. Da var de øyensynlig kommet til det østromerske riket, og i 7. årh. e.Kr. finner vi stigbøyler i graver på italiensk jord. Stigbøylene medførte en revolusjon som gjorde det mulig å bruke kavaleriet fullt ut i kampsituasjoner. Også for den vanlige rytter var stigbøylene en stor forbedring, for å ri uten stigbøyler krever svært mye av musklene i rytterens

Fig. 13. «The two-horned saddle», moderne rekonstruksjon. Fra: Junkelmann (1992).

bakdel og lår. Man kan se av antikke skjeletter om avdøde har ridd mye, for disse har uvanlig kraftige muskelfester i hofte- og lårben. Knokkelvevet viser spor av skader og slitasje, og i tillegg viser skjelettene ryggskader.

Noen av de mest dramatiske scenene på Trajansøylen viser det romerske kavaleri som forfølger dakerkongen Decebalus og hans nærmeste ledsagere, også de til hest (CXLII-CXLV). Romerne overhaler de dakiske rytterne og klarer nesten å gripe Decebalus, som imidlertid begår selvmord i tide (Fig. 14). Vi har navnet på den rytteren som kom nærmest til å pågripe Decebalus. Han het Tiberius Claudius Maximus, og hans gravstein er funnet nær Filippi i Nord-Makedonia. Tiberius Claudius Maximus skar hodet og høyre hånd av den døde dakerkongen, og disse makabre trofeene blir i en senere scene

Fig. 14. Trajansøylen XXXI, 45. Decebalus' selvmord. Fra: Settis (1988).

(CXLVII, 192-193) vist frem for de romerske soldatene. (I våre dager er denne scenen nesten umulig å tyde på grunn av de store ødeleggelsene av marmorens overflate).

Vi finner også fremstillinger av Trajan til hest på den såkalte store trajanske frise, som ser ut til å ha vært en del av utsmykningen på Trajans forum. Noen av de beste panelene fra frisen er gjenbrukt på Konstantinbuen. På vestveggen i buens midtre gjennomgang er det fremstilt en stor slagscene med keiseren som midtpunkt. Ledsaget av en *aquilifer* (bærer av legionens ørn) rir han frem over en død eller døende fiende (Fig. 15). Motivet sees også på mynter. Inspirasjonskilden er fremstillinger av Aleksander den Store til hest. Diverse keisere lot seg avbilde på denne måten (på Konstantinbuen er Trajans hode erstattet med Konstantins), og så populært ble motivet at

Fig. 15. Trajan rir over sine falne fiender, detalj av «Den store trajanske frise», Roma. Fra: Kleiner (1992).

det «sank ned i folkedypet» og ble brukt som dekorasjon på gravstener for soldater i den romerske hær (Fig. 16).

Fig. 16. Gravsten over Flavinus, 1. årh. e. Kr. Hexham Abbey, Northumberland. Stenen stammer antagelig fra garnisonsbyen Corbridge ved Hadrians mur. Fra: Junkelmann (1991).

Mark Aurel-søylen

Også på Mark Aurel-søylen ser vi kavaleriet i aktivitet. I motsetning til Trajansøylen er denne søylen ikke sikkert datert. Noen forskere mener at den ble påbegynt i keiserens levetid, men ifølge den oppfatningen som har fått størst tilslutning, er den et monument fra Commodus' regjeringstid (180–193). Det er utgitt flere bøker om Mark Aurel-søylen i nyere tid, av blant andre Ferris (2009) og Beckmann (2011). I det følgende vil jeg henvise til Coarelli (2015): her finner man fotografier av alle relieffene på søylen, og i likhet med relieffene på Trajansøylen er de nummerert med romertall.

Hva kavaleriet angår, er det visse forskjeller mellom Trajansøylen og Mark Aurel-søylen. Sistnevnte mangler «pittoreske» hjelpetropper som

mauretaniere og sarmatere. De romerske kavaleristene ser stort sett ut som infanteristene bortsett fra at de ofte har flottere hjelmer. Til forskjell fra Trajans kavalerister bærer de rustning (Fig. 17), enten ringbrynje eller *lorica squamata*, en lærvams dekket av påsydde skjell av metall (sml. sarmaterne på Fig. 11).

Fig. 17. Mark Aurel-søylen, XXXV, 23. Romerske kavalerister som ledsager keiseren. Han sees i midten i nederste rekke iført tunika, mens de andre bærer rustning. Fra: Coarelli (2015).

Scene CVIII på Mark Aurel-søylen viser keiseren til hest ledsaget av ryttere hvorav noen bærer ringbrynje og andre *lorica squamata*. Marcus Aurelius bærer tunika, et tegn på at han ikke er i en krigssituasjon. Det er han derimot i scene XXVIII, hvor han bærer et såkalt muskelpanser som gjengir overkroppens muskulatur. Denne rustningen vanskeliggjør smidige bevegelser. Den må ha vært upraktisk å kjempe i, og bæres derfor bare av

Fig. 18. Mark Aurel-søylen, XCII. Barbarer som faller av hesten. Fra: Coarelli (2015)

keiseren og høye offiserer. Disse er uansett omgitt av soldater som beskytter dem. I motsetning til romerne bærer barbarenes ryttere ikke rustning, bare lange bukser og langermet tunika. Det ser heller ikke ut til at de bruker sal, hvilket ofte fører til at de faller av hesten (XCII, Fig. 18).

Det faktum at romerske kavalerister begynte å bruke rustning, må ha ført til at de trengte større og sterkere hester. Den ideelle romerske stridshest regnes for å være den som bærer Marcus Aurelius i det berømte ryttermonumentet på Capitol. Trajansøylen og Mark Aurel-søylen er ikke så realistiske i detaljene at man kan sammenligne hestenes størrelse på de to søylene. På sistnevnte søyle ser vi imidlertid noen flotte eksemplarer. En av de første scenene (III) viser den romerske hæren som krysser Donau. Marcus Aurelius går til fots over broen, mens hans hest blir ført ved tøylen litt bak ham. «Hornene» på salen stikker opp som små forhøyninger eller knotter. De er dekket av et glatt teppe som ender i en sikk-sakk-kant nederst. Under sees et større teppe av stoff som danner folder. Nedre avslutning er i form av frynser. I tillegg bærer hesten et såkalt *pectoral*, en brystrem av dekorativ karakter (Fig.19). Vi ser flere slike rytterløse hester med flotte saler andre steder på søylen. De markerer at deres eiere (keiseren eller høyere offiserer) er opptatt med andre ting som rådslaging, taler til soldatene eller offerhandlinger. Hestene holdes likevel i beredskap. På Mark Aurel-

Fig. 19. Mark Aurel-søylen, III, 12. Keiserens hest føres over en bro. Fra: Coarelli (2015)

søylen er det tydeligvis ingen som ønsker å marsjere i spissen for sine soldater.

Mark Aurel-søylens motiver er som oftest mer brutale enn tilsvarende på Trajansøylen. De reflekterer en dyp krise i det romerske samfunn. Det var ikke bare i den vestlige delen av imperiet at man ble angrepet av nabofolk. Kort tid etter at Marcus Aurelius og hans medkeiser Lucius Verus kom på tronen, erklærte perserne krig, og Lucius Verus ble i 162 sendt østover med en hær for å stoppe dem. Krigen endte i romernes favør i 166, men de seierrike romerske troppene førte med seg en pest som gjorde dype innhugg i den romerske befolkning. For å holde hæren fulltallig skal Marcus Aurelius ha trent slaver og gladiatorer til krigstjeneste, og han benyttet seg også av germanske hjelpetropper som tilhørte andre stammer enn dem han var i krig med.

Slagsarkofager

Krigen skal ha gått særlig hardt ut over høyere offiserer, som på Marcus Aurelius' tid fremdeles hovedsakelig ble rekruttert fra senatoradelen. Marcus Aurelius hedret disse med statuer, som ble oppstilt på Trajans forum i Roma (*SHA, Vita Marci* XXII, 7-8). Siden hver især fikk en statue, må man regne med at det dreiet seg om portretter. Vi vet ikke hvordan disse så ut, men vi kan tenke oss at ansiktene lignet på vår feltherre. Stilistisk sett minner feltherren om portretter av Marcus Aurelius og hans samtidige, så det er rimelig å tro at sarkofagens eier var en samtidig av denne keiseren. Han mangler imidlertid det filosofiske preget. Dette er en handlingens mann, vel egnet til å føre krig.

Det at den portretterte var en samtidig av Marcus Aurelius, betyr ikke at sarkofagen er det. Den mannen som lå i sarkofagen, kan godt ha levd adskillig lenger enn keiseren, som bare ble 59 år gammel. Sarkofagen kan derfor være senere. Men selv om avdøde levde til han ble olding, ville han være avbildet i sin beste alder på sarkofagen. Der var han fremstilt midt i slagtummen, for sarkofagen var en såkalt slagsarkofag.

Standardverket om disse sarkofagene er Bernard Andreaes *Motivgeschichtliche Untersuchungen zu den römischen Schlachtsarkophagen* (1956). Han deler inn slagsarkofagene i to typer, som vi kan kalle tvekamp-sarkofager og massekampsarkofager (tysk: *Massenkampfsarkophag*). Vårt

fragment er fra en sarkofag av den sistnevnte typen. Som nevnt inneholdt L'Oranges samling også et fragment av et sarkofaglokk (Sande 2017), , med en fremstilling av feltherrens *clementia*, hans benådning av barbarer som har underkastet seg.

Andreae skiller som nevnt mellom massekampsarkofager og tvekamp-sarkofager, og vårt fragment er av førstnevnte type. Selv om Andreae ikke har viet massekampsarkofagene den helt store oppmerksomhet, har han laget en egen gruppe for dem (Andreae 1956, 15-16, nr. 10-17). Til denne kan føyes et stort sarkofagfragment i British Museum (Abdy 2024; 142, Fig. 4.16).

Tvekampsarkofagene har derimot vunnet Andreaes særlig interesse; han vil tilbakeføre modellene til pergamenske slagmalerier fra hellenistisk tid. Uansett er det tydelig at disse sarkofagene har bestemte (antagelig greske) modeller, for de samme figurene og gruppene går igjen på flere av dem. Et godt eksempel er den såkalte Ammendola-sarkofagen, som befinner seg i Kapitolmuseene i Roma (Fig 20). Den kom for dagen ved Via Appia, og navnet har den etter eieren av det jordstykket hvor den ble funnet.

Fig. 20. Ammendola-sarkofagen. Roma, Musei Capitolini. Foto: Siri Sande.

Ammendola-sarkofagen

Ammendola-sarkofagen er perfekt bevart, også lokket. Motivet er grekere i kamp mot gallere. Lokket viser de slagne fiendene. Den oppmerksomme betrakter vil kanskje bemerke at mens fiendene på lokket er iført tunika og posebukser slik barbarer vanligvis fremstilles i romersk kunst, er de nakne på sarkofagfronten. I følge Andreae har sarkofagfronten greske modeller mens lokket har romerske. Romerne har identifisert seg med grekerne på sarkofagen, mens fiendene er blitt ikke nærmere bestemte barbarer (antagelig germanere, ettersom romerne var i krig med disse da sarkofagen ble laget).

Hovedfigurene på sarkofagen danner grupper på to og to. Til venstre sees en gresk rytter som nettopp har kastet en galler av hesten. Galleren har nesten glidd helt av hesteryggen mens han griper fast i bisselet med sin høyre hånd. Midtpartiet viser en rytter som stormer frem mens han er i ferd med å støte sitt sverd i en galler. Denne er alt falt av hesten, som dødelig såret bryter sammen ved siden av ham. Galleren er fremstilt i en komplisert diagonalstilling mens han holder en gjenstand tett til brystet. Enten vil han støte en dolk i hjertet, eller han prøver å trekke ut en spiss gjenstand av brystet. Den siste tolkningen er kanskje mest sannsynlig. Det har liten hensikt å begå selvmord når man uansett er i ferd med å bli drept av fienden. Den falne galleren er den eneste som har et klesplagg på seg, en tynn *chiton* som blottet mesteparten av kroppen. Dessuten har han et smalt bånd rundt hodet, et diadem. Han er tydeligvis gallernes leder. Grekernes leder må følgelig være den mannen som er ferd med å drepe ham.

Denne mannen virker merkelig anonym siden hans ansikt er fullstendig skjult av hans løftede høyre arm. Den flotte kappen som flagrer bak ham gir ham en viss pondus, og dessuten er hesten hans dekket av skinnet til et rovdyr: et statussymbol. Mannens identitet har vært mye diskutert, men den er kanskje ikke så viktig, for det er neppe noe bestemt slag som er fremstilt på sarkofagen. Siden grekernes leder er ansiktsløs, kan den romerske sarkofageier uten problemer ha identifisert seg med ham.

En gallisk rytter kommer mot grekernes leder, men han ser ikke ut til å ville angripe, snarere forsøker han å flykte. Muligens er han mål for den greske rytteren i øvre høyre hjørne, som holder en lanse. Den eneste galleren som ennå yter motstand, er den høye, kraftige mannen som er sett bakfra til høyre for grekernes leder. Han er i ferd med å lange ut med et sverd, men

har ingen synlig motstander. Han overlapper delvis den eneste greske fotsoldaten på sarkofagfronten. Denne har en litt spesiell hjelm på hodet. Kanskje han ikke er greker, men en alliert? Mannen er i ferd med å hugge ned en galler som han har grepet i håret. Til høyre og venstre på sarkofagfronten er det fremstilt en sittende gallisk fange med hendene bundet på ryggen. Bak fangene er det reist et trofé: fiendens rustninger og våpen opphengt på en trestamme.

Tvekampsarkofagene har man på stilistisk grunnlag datert til perioden 150-180 e.Kr. Ammendola-sarkofagen dateres ifølge de seneste publikasjonene til ca. 160 (Luisa Musso i La Rocca og Presicce 2010, s. 318). Massekampsarkofagene dateres gjerne senere. Ifølge Andreae er de alle fra tidsrommet mellom 180 og 200 e. Kr., altså omtrent samtidige med Mark Aurel-søylen. Kriteriene er stort sett stilistiske, men man kan også merke seg at de såkalte *realia*: våpen, klesdrakt og utstyr, tilsvarer dem man finner på søylen. Dette gjør at massekampsarkofagene umiddelbart gjør et mer realistisk inntrykk enn tvekampsarkofagene med sine greske modeller. Også massekampsarkofagene viser imidlertid figurer og grupper som har eldre modeller, men de er ikke så lette å få øye på. Massekampsarkofagene virker langt mer uoversiktlige enn tvekampsarkofagene, ikke minst fordi de er så mye større at de har plass til flere figurer.

Portonaccio-sarkofagen

Mens for eksempel Ammendola-sarkofagen er 0.78 m. høy, har den største antoninske massekampsarkofagen, den såkalte Portonaccio-sarkofagen, en høyde på 1.145 m. Sistnevnte sarkofag ble utgravet i 1932 i Portonaccio i utkanten av Roma. Sarkofagen er meget godt bevart bortsett fra at lokket var brutt i tre deler da den ble funnet (Fig. 21-22). På denne sarkofagen har man talt hele 32 figurer. Omtrent to femtedeler består av romere, tre femtedeler av barbarer. Disse er altså tallmessig overlegne, men likevel er det romerne som vinner (som alltid). Komposisjonen virker ved første blick uoversiktlig, men Bernard Andreae har klart å dele sarkofagfronten inn i et raster av rektangler og triangler (se Helbig 1969, nr. 2126, s. 14-20, ill. s. 17).

Den svenske forskeren Per Gustav Hamberg ser sarkofagen på en annen måte. Hans bok *Studies in Roman Imperial Art* utkom i Uppsala i 1945, på

Fig. 21-22. Portonaccio-sarkofagen. Roma, Museo Nazionale. Foto: Siri Sande.

et tidspunkt da det falt naturlig å forsøke andre veier enn de som var trukket opp av tysk forskning. Tidligere og senere forskere har i stor grad vært påvirket av tyskerne, som på mange måter har hatt monopol på sarkofagforskningen, og selv om Hambergs bok er gammel, finner jeg den derfor ganske forfriskende, med mange interessante observasjoner.

Hamberg ser romerne som en stor bølge som skyller over sarkofagfronten. Bølgen er høyest på midten og svakere på sidene. Romerne har akkurat brutt gjennom fiendens linjer, og barbarene fyller rommet ut mot sidene. Den romerske hæren består dels av legionærer som bærer den typiske *lorica segmentata* (sml. fig. 11), dels av kavalerister. Feltherren, som danner midtpunktet i komposisjonen, er fremstilt til hest. Han er iført muskelpanser og en iøyenfallende hjelm, ikke ulik den vår feltherre bærer. Høyre hånd er løftet og holder en lanse. Bare øvre del er bevart. Ifølge Andrae vil feltherren rette våpenet mot en barbar som strekker en hånd bedende frem foran ham, men lansens vinkel passer ikke.

Barbarene har tilsynelatende ingen leder, men hvis vi følger retningen av feltherrens lanse, ser vi at den er rettet mot noe lenger nede. Helt nederst ligger en barbar død over hesteryggen, og til høyre for ham sitter en barbar på bakken etter å ha glidd av hesten. Siden den ene alt er død, må det være den sittende figuren som er mål for feltherrens lanse. Han vender ryggen mot feltherren mens hans venstre hånd griper desperat om skaftet på en lanse som en romersk fotsoldat er i ferd med å støte inn i hans bryst (Fig. 22). Denne mannen, som i neste øyeblikk vil bli drept av to kryssende lanser, må være barbarenes leder, selv om hverken han eller hans hest bærer spesielle kjennetegn. Vi gjenfinner denne figuren på andre massekamp-sarkofager også, og der ser vi tydeligere at han er en lederskikkelse.

Hele den nedre delen av sarkofagfronten er opptatt av døde og døende barbarer og deres hester, mens vi øverst ser seierherrenes tegn: en flyvende slange eller drage, et *vexillum* og legionsørnen. Ved siden av disse sees noen barbarer som prøver å flykte, men de vil snart bli presset ned til de andre. Sarkofagfronten innrammes til høyre og venstre av en kvinnelig og en mannlig barbar (germanere) som står foran et trofé. Slike par kan vi gjenfinne på andre massekamp-sarkofager også. Sarkofagens kortsider viser også krigsscener, men de er i lavere relieff og mindre elegant utført. Kanskje var disse partiene overlatt til lærlinger?

Feltherren på Portonaccio-sarkofagen mangler ansiktstrekk, og det samme gjelder figurene på lokket. De viser feltherren og hans hustru, og også deres ansikter er bare utblokket. Antagelig var det meningen at ansiktene skulle hugges ut etter at sarkofageierne var døde, med allerede eksisterende portretter som modell. Av en eller annen grunn er det ikke blitt gjort. Ettersom sarkofagen uansett skulle males, må man ha nøyd seg med å male ansiktstrekkene på. Selv om feltherren er anonym, har man forsøkt å gi ham et navn. Det mest populære forslaget er Aulus Iulius Pompilius, som var en av Marcus Aurelius' generaler. Han var konsul i år 180. Senere hører man ikke mer til ham. Hvis det betyr at han døde eller mistet sin posisjon under Commodus, vil det passe bra med en datering av sarkofagen innenfor de to siste ti-år av 100-tallet. Andreae daterer som nevnt samtlige massekampsarkofager til dette tidsrommet. Noen sikre holdepunkter for at nettopp Pompilius var bestilleren av Portonaccio-sarkofagen har man imidlertid ikke.

Borghese-sarkofagen

I Villa Borghese (museet, ikke parken) befinner det seg en annen massekampsarkofag (B. Andreae, tekst til Helbig 1966, s. 704, nr. 1941). Denne er lavere enn Portonaccio-sarkofagen (h. 0.78 m) og har større figurer (Fig. 23-24). De største er to barbar-par som flankerer sarkofagfronten. Handlingen utspiller seg i tre strata, som må tenkes bak hverandre, ikke over hverandre. I midten øverst ser vi en ørn som synes å flakse fritt, men som må være den vanlige legionsørnen båret på en stang. Nedenfor ørnen sees feltherren som jager mot høyre. Han er hodeløs, men en tegning som ble laget mellom 1500 og 1503 av A. Aspertini viser at han bar hjelm. Hans underarm og hånd mangler. Kanskje var hans våpen rettet mot en stor barbar som er sunket i kne til høyre for ham, skjønt denne mannen er alt i ferd med å bli truffet i strupen av en romersk fotsoldat. Bare én barbar står oppreist og er i stand til å forsvare seg, og det er en høy mann sett bakfra. Figuren er lånt fra tvekampsarkofagenes repertoar. Vi gjenfinner ham i speilvendt og naken versjon på Ammendola-sarkofagen (Fig. 19).

Midt på sarkofagfronten i nederste rekke er det fremstilt en annen kjent figur: mannen som er glidd av hesten og sitter på bakken (Fig. 23). Hans sentrale posisjon og det faktum at han bærer kappe (*paludamentum*) viser

Fig. 23-24. Sarkofag i Villa Borghese, Roma. Foto: Siri Sande.

hans status. Dette er barbarenes leder. En romersk fotsoldat har grepet ham i håret og retter et (nå tapt) våpen mot ham. Rett over ham sees en rytter som er vendt mot venstre så han fremstår som nær frontal. Aspertini-tegningen viser at han opprinnelig var barhodet. Ved siden av ham holder hans våpendrager hjelmen hans.

Ifølge Thomas Schäfer, som har skrevet en lengre artikkel om Borghese-sarkofagen (Schäfer 1979), er den barhodete mannen sarkofagens hovedperson og bestiller. Schäfer sammenligner ham med tilsvarende figurer på andre monumenter som askeurner og gravstener, hvor avdødes hjelm holdes av en tjenende figur. Schäfer forklarer interpoleringen av «hjelmgruppen» med at sarkofagbestilleren ville ha et portrett av seg selv hvor håret var synlig. Som han påpeker, var det viktig at feltherren kunne gjenkjennes av soldatene, og da var også håret av betydning. På Fig. 15 ser vi Trajan som rir barhodet inn i kampen mens hans våpendrager holder hjelmen hans. Siden Trajan tidlig ble gråhåret, må hans sølvfargede hår ha vært ekstra godt synlig.

Men hva med den andre feltherren? Muskelpanseret og rovdyrskinnet som dekker hesten hans viser at også han er en hovedperson. Schäfer mener at han er *aquilifer*, det vil si mannen som bar legionsørnen, men jeg vil snarere tro at denne er den hodeløse personen rett bak ørnen. Han ser ut til å ha holdt en stang. Jeg synes ikke Schäfers forklaring er overbevisende, men jeg har ikke noen bedre å komme med selv.

Doria Pamphilij-sarkofagen

I Villa Doria Pamphilj-parken befinner det seg en tredje massekamp-sarkofag. Den er en av de mange skulpturene som er murt inn i ytterveggen til det såkalte Casino del Bel Respiro (også kalt Casino Algardi etter arkitekten) og er av den grunn utilgjengelig. Da huset ble pusset opp for kort tid siden, håper jeg at noen fra Soprintendenza'en fikk lov til å bestige stillasene og ta mål av de innmurte relieffene, for i den offisielle katalogen over villaens antikviteter er sarkofagen uten mål (P. Pensabene i Calza 1977, s. 202-204, nr. 233). Man kan uansett se at denne sarkofagen er meget stor, neppe mindre enn Portonaccio-sarkofagen (Fig. 25-26).

Sarkofagen adskiller seg fra de foregående ved at den har to motiver, øverst ser vi beleiringen av en by og nedenfor den vanlige massekampen.

Et stort fragment i klostergangen i S. Paolo fuori le Mura stammer antagelig fra en lignende sarkofag. Tilsynelatende er Doria Pamphilj-sarkofagen meget velbevart, men i virkeligheten er den sterkt restaurert. Svært mange av hodene er fra 1600-tallet, og siden håndverkerne har gjort alle om til

Fig. 25-26. Sarkofag i Villa Doria Pamphilj-parken, Roma. Fra: Calza (1977).

romerne ved å gi dem hjelm, er det ofte vanskelig å se hvem som er romer og hvem som er barbar.

Sarkofagfronten innrammes av de vanlige barbar-parene foran et trofé. Romerne rykker seierrikt frem fra venstre mot høyre, med diverse barbarer som ligger døde eller sårede nederst. Også denne sarkofagen har to hovedpersoner, som begge rir på hester dekket av et rovdyrskinn. Mannen til høyre, som befinner seg i midtaksen, er den viktigste. Han dreier hesten lett mot venstre slik at han blir sett nær frontalt. Opprinnelig må han ha vært barhodet, for over hans venstre skulder holder en kvinne opp en stor hjelm. Hun må være hans personifiserte *Virtus*, selv om hun mangler det militære preget som er typisk for denne gudinnen. Den andre feltherren, som rir litt nedenfor den første, har hjelm. Hans hode er neppe det originale, men det bør ha sett slik ut opprinnelig.

Barbarenes leder mangler heller ikke. Vi ser ham sitte på bakken nederst til høyre mens hesten er brutt sammen under ham (Fig. 25). Mannen har fått et romersk hode med hjelm, men buksene kjennetegner ham som barbar. Hans lederstilling vises ved at han er den eneste ved siden av de to romerske feltherrene som har en hest dekket av et rovdyrskinn. Man kan forestille seg at den ene feltherrens lanse har truffet barbarens hest, og at den andre feltherrens våpen vil treffe mannen selv i neste øyeblikk.

Pisa-sarkofagen

I Camposanto i Pisa befinner det seg også en massekamparsarkofag (Fig. 27-29). Med en høyde på 1.05 m nærmer den seg Portonaccio-sarkofagen i størrelse. Sarkofagen er av den vanlige typen med romerne på toppen og barbarene på bunnen, innrammet av barbar-par foran et trofé som holdes av en Victoria. Denne sarkofagen har hele fire døde eller døende hester i nederste rekke. Av barbarene som satt på dem er nesten intet bevart. Til høyre for den venstre Victoria ser vi en rytter iført muskelpanser, og en tilsvarende rytter er fremstilt til venstre for den høyre Victoria. De må være høye offiserer, men ikke lederen. Han har befunnet seg i midtpartiet, som dessverre er ødelagt av gravrøvere. De har etterlatt seg et stort hull. Fordi det viktigste på sarkofagfronten mangler, er det umulig å si om den hadde én eller to hovedpersoner, og om barbarenes leder var avbildet. Sarkofagens kortsider viser *clementia*-scener (Fig. 29). De er som vanlig i lavere relieff og mindre elegant utført enn scenene på sarkofagfronten.

Fig. 27-29. Sarkofag i Pisa, Camposanto. Foto: Siri Sande.

Konklusjon

Billedhuggerne hadde tydeligvis modeller som de varierte. Både Portonaccio-sarkofagen og Pisa-sarkofagen viser en barbar som ligger død over ryggen på sin hest (Fig. 22, 28). Begge bærer bukser og har bar overkropp. På den ene sarkofagen ligger barbaren med brystet øverst, på den andre med ryggen øverst. Borghese-sarkofagen viser en helt naken barbar som er i ferd med å gli av hesteryggen (Fig. 22). Han er en speilvendt kopi av en figur på Ammendola-sarkofagen (Fig. 20). Man kunne nevne diverse andre eksempler, men så vidt jeg kan se, har ingen forsker tatt seg bryet med å analysere og sammenligne systematisk figurene på samtlige massekampsarkofager.

Hvordan forholder vår feltherre seg til de antoninske massekamp-sarkofagene som er nevnt i denne artikkelen? Han må ha sittet på en sarkofag som har lignet Portonaccio-sarkofagen. På det meget spinkle grunnlag av tre sarkofager ser det til at det var to måter å fremstille feltherren på: enten barhodet med portrett-trekk (?) og noen som holdt en hjelm ved siden av ham, eller med hjelm og portrett-trekk som på Portonaccio-sarkofagen (den har riktignok ikke portrett-trekkene utarbeidet, men det var tydelig meningen at den skulle ha det). Vår feltherre slutter seg til Portonaccio-sarkofagen. Hodet bærer hjelm og er vendt mot høyre i 3/4

Fig. 30. Fragment av sarkofaglokk i norsk privateie. Foto: Anne Sidsel Herdlevær.

profil. Siden det allerede har portrett-trekk, er det ikke nødvendig med en annen hovedperson.

Fragmentet av lokket (Fig. 30) stammer også overens med Portonaccio-sarkofagens lokk (Fig. 21). Begge må opprinnelig ha hatt omtrent samme høyde. Portonaccio-sarkofagens lokk er 36 cm høyt. Vårt fragment måler 31.5 cm, men det er ukomplett. For å nå den opprinnelige høyden må man legge til ca. 5 cm, som også omfatter den øvre listen. Begge sarkofaglokkene viser en *clementia*-scene (den eneste bevarte på vårt lokk).

Siden romerske sarkofager kan deles inn i kategorier og grupper som viser mange av de samme motiver og figurer alt etter hvilken kategori eller gruppe de tilhører, kan man ved hjelp av bare to fragmenter skape en kontekst. Det er selvfølgelig avhengig av at den som plukker ut fragmentene, har «teft», som man sier, og det hadde H.P. L'Orange i høy grad. Portonaccio-sarkofagen ble som nevnt utgravet i 1932. På samme tid har han funnet i handelen to fragmenter av en sarkofag av samme type, og sett at de hører sammen.

siri.sande@roma.uio.no

Litteraturliste

- Abdy, Richard, *Legion. Life in the Roman Army*, British Museum Press, London 2024
- Andreae, Bernhard, *Motivgeschichtliche Untersuchungen zu den römischen Schlachtsarkophagen*, Berlin 1956
- Beckmann, Martin, *The Column of Marcus Aurelius. The Genesis and Meaning of a Roman Monument*, Chapel Hill 2011
- Calza, Raissa et al., *Antichità di Villa Doria Pamphilj*, Roma 1977
- Coarelli, Filippo, *La Colonna di Marco Aurelio*, Roma 2015
- Ferris, Iain, *Hate and War. The Column of Marcus Aurelius*, Stroud 2009
- Helbig, Wolfgang, *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer der Stadt Rom*, 4. opplag, II, Tübingen 1966
- Helbig, Wolfgang, *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer der Stadt Rom*, 4. opplag, III, Tübingen 1969
- Junkelmann, Marcus, *Die Reiter Roms, Teil II: Die militärische Einsatz*, Mainz 1991

- Junkelmann, Marcus, *Die Reiter Roms, Teil III: Zubehör, Reitweise, Bewaffnung*, Mainz 1992
- Kleiner, Diana E. E. *Roman Sculpture*, New Haven og London 1992
- La Rocca, Eugenio og Presicce, Claudia Parisi (red.), *Musei Capitolini. Le sculture del Palazzo Nuovo 1*, Milano 2010
- Oberländer-Tarnoveanu, Ernest, *Dacia l'ultima frontiera della romanità, catalogo della mostra*, Editura MNIR, Bukuresti 2023
- Sande, Siri «Clementia», *Klassisk forum* 2017:1 s. 4-20
- Schäfer, Thomas «Zum Schlachtsarkophag Borghese», *Mélanges de l'École Française de Rome, 91, l'Antiquité, I*, Roma 1979, s. 355-381
- Settis, Salvatore (red.), *La Colonna Traiana*, Torino 1988

FRIEDRICH NIETZSCHE: FILOLOGEN SOM SEER OG PROFET

ØIVIND ANDERSEN

Mange som aldri har lest eller sett en gresk tragedie, kjenner til Nietzsches *Tragediens fødsel*. Selv leste jeg boken første gang for et par mannsaldere siden, med store øyne. Nå har jeg lest den på nytt, med hevede øyenbryn. Boken handler om et sentralt kulturfenomen i den gammelgreske kulturen. Hva har Nietzsche å by på? Er det noe vi kan bygge på? Hvorfor ble boken så kraftig sablet ned?

1

Friedrich Wilhelm Nietzsche (15.10.1844–25.08.1900) var tjuesju år gammel da boken om «Tragediens fødsel av musikkens ånd» (*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, heretter *GdT*) utkom i Leipzig i januar 1872. Den unge forfatteren var allerede etablert, i en posisjon som *GdT* skulle komme til å underminere. Tre år tidligere, i 1869, hadde han som tjuefireåring fått et professorat i klassisk filologi ved universitetet i Basel. Han hadde verken disputert eller habilitert seg og hadde ikke mange publikasjoner å vise til. Men han hadde studert klassisk filologi i Bonn (1864) og Leipzig (fra 1865), begge steder under den store Friedrich Ritschl (1806–1876), som hadde tro på ham. Ritschl var flink til å få plassert elevene sine i professorater rundt omkring, de mest kjente utenom Nietzsche er Franz Bücheler, Johannes Vahlen og Otto Ribbeck.¹

1. Bücheler gikk til Freiburg, Vahlen til Breslau og Ribbeck til Kiel; alle avanserte snart til større universiteter og endte henholdsvis i Bonn, Berlin og Leipzig. I motsetning til Nietzsche var de overveiende latinister og tekstkritisk orientert.

Fig. 1. Friedrich Ritschl (1806-76). Litografi av Adolf Hohnack, fra en serie portretter av profesorene i Bonn 1844. (Foto: wikipedia).

Nietzsches bidrag til klassisk filologi før han utga *GdT* har kanskje fått mindre oppmerksomhet i ettertid enn de fortjener, delvis fordi Nietzsche ble så beryktet som filolog etter *GdT*, men mest fordi han ble så berømt for helt andre ting. Mest tungtveiende blant de tidlige filologiske arbeidene er to avhandlinger på 40-50 sider hver. Den ene behandler ekthetsspørsmål i Theognis-korpuset, ikke alt stammer fra den elegiske dikteren som levde på 500-tallet f.Kr. Den andre gjelder hvilke kilder Diogenes Laertius (antagelig på 200-tallet e.Kr.) kan ha brukt i det store verket sitt om filosofenes liv og lære og visdomsord. Begge avhandlingene ble trykt i *Rheinisches Museum für Philologie*, der Ritschl var en av redaktørene. Den om Diogenes Laertius var skrevet som besvarelse på en prisoppgave over et oppgitt emne; fra et brev vet vi at Nietzsche allerede på forhånd var interessert i Diogenes og kildene hans, og at Ritschl visste om det – det var nok derfor han valgte å gi det som oppgavetema. I disse og noen andre, mindre arbeider, mest bokanmeldelser, fremstår Nietzsche som en godt skolert og skarpsindig kritisk filolog, men trygt plassert innenfor konvensjonens grenser. Som fersk professor, omtrent frem til han nedkom med *Tragediens fødsel*, publiserte Nietzsche et par artikler til om Diogenes Laertius, pluss et lengre arbeid om *Certamen*, et dikt som forteller om kappeleiken mellom Homer og Hesiod; det ble sannsynligvis ble skrevet mot

slutten av 100-tallet e.Kr., men bygger på et tappt skrift av sofisten Alkidamas fra 300-tallet f.Kr. Det er et arbeid som det fremdeles en sjelden gang refereres til, og ikke bare fordi det er skrevet av Nietzsche.

Tiltredelsesforelesningen i Basel i 1869 kalte Nietzsche «Die Persönlichkeit Homers». Den ble trykt som *Homer und die klassische Philologie*, med en tittel som antyder videre perspektiver. Nietzsche begynner da også med å utfordre selve filologi-begrepet, og fortsetter med å problematisere forestillingen om «Homer». Vi aner at vi har å gjøre med en forsker som ikke tar ting for gitt.

I Nietzsches trykte produksjon før 1872 er det likevel ikke mye som peker frem mot de radikale tankene i *GdT*. Kaster vi derimot et blikk på det som ikke kom på trykk i samtiden, men som siden er blitt tilgjengelig – foredragsmanuskripter, brev og notater – kan vi se at Nietzsche lenge gikk svanger med tanker som ble viktige i *GdT*. Manuskripter fra årene 1869–1871 handler om det greske musikkdrama, den tragiske tankes fødsel, Sokrates og den greske tragedie, den dionysiske verdensanskuelse, og filosofien i grekernes tragiske tidsalder.²

Etter 1872/73 fases filologien ut hos Nietzsche. På nyåret 1872, i det *GdT* utkommer, holder han etter invitasjon fra en akademisk forening i Basel seks foredrag *Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten* (Om våre dannelsesinstitusjoners fremtid), der han gjør opp med både skole og universitet, og problematiserer dannelsesbegrepet. Nietzsche skal ha vært strålende og ha trukket fulle hus, det har vi hans eldre, respekterte kunst- og kulturhistoriske kollega og venn Jacob Burckhardts (1818–1897) ord for.

Teksten *Wir Philologen* stammer fra høsten 1874, det er et beskt oppgjør med den selvgode filologien i nesten to hundre korte, ofte rent apodiktiske avsnitt. Midt i 1870-årene utgir Nietzsche sine *Unzeitgemässe Betrachtungen* (Utidsmessige betraktninger) og *Menschliches allzu Menschliches* (Menneskelig, altfor menneskelig); de ble senere utvidet. Nietzsche er på vei bort fra filologien, til filosofi og kulturkritikk. Men han ble sittende som professor i klassisk filologi inntil 1879, da sykdom tvang ham til å gå av. Deretter utfoldet han seg som frilans radikal intellektuell i ti år. Det var da han ble til den Nietzsche verden kjenner. Men det er en annen historie. I 1889 led Nietzsche et psykisk sammenbrudd og forstummet. Han døde i år 1900.

2. Se litteraturhenvisninger på slutten av denne artikkelen.

Boken om tragediens fødsel er på omkring 140 sider, inndelt i 25 nummererte avsnitt, dessverre uten veiledende overskrifter. Teksten innbyr til en inndeling i fire hovedkapitler av ulik lengde: 1. Apollon og Dionysos og det dialektiske forholdet mellom dem (avsnitt 1–6); 2. Tragediens tidsalder (7–10); 3. Tragediens forfall og død (11–15); 4. Vår tid og tragediens gjenfødelse (16–25). Det heftige språket, den forkynnende tonen, den repeterende og insisterende fremstillingsformen, mangelen på dokumentasjon og argumentasjon gjør det utfordrende å følge tankegangen i boken. Men bastante påstander og slående formuleringer hjelper leseren til å få tak i forfatterens hovedidéer.³

«Det apollinske» og «det dionysiske» dukker sporadisk opp som et motsetningspar allerede hos tyske romantikere rundt år 1800. Men det er Nietzsche som har gjort begrepsparet berømt. Han innfører det allerede i *GdTs* første setning: «Vi vil ha vunnet mye for den estetiske vitenskap når vi har nådd *ikke bare til den logiske innsikten, men til anskuelsens umiddelbare visshet* om at kunstens fortsatte utvikling er knyttet til dobbeltheten i det apollinske og det dionysiske, akkurat som forplantningen avhenger av to kjønn som riktignok stadig bekjemper hverandre, men der det også periodevis inntreffer forsoning.»⁴ Vi har åpenbart å gjøre med en forfatter som tenker stort når han utvikler det han kaller sin «estetiske metafysikk».

Vi ser også at Nietzsche fra første setning er opptatt av kunstens «fortsatte utvikling». *GdT* handler riktignok om den gammelgreske tragedien som estetisk og historisk fenomen, men Nietzsche skriver om fortiden til samtiden for fremtidens skyld. *GdT* er et kulturpolitisk kampskrift. Nietzsche utstyrte boken med et begeistret forord til Richard Wagner. Han var blitt kjent med komponisten og musikkideologen i 1869 og hadde siden vært på nesten månedlige besøk hos familien. Nietzsche dyrket selv musikken aktivt. Av etterlatte papirer kan vi se at han prøvde seg som kom-

-
3. Kapittel 4 (s. 62–89) i Silk & Stern (1981) rydder opp i det de to forfatterne kaller *GdTs* «large, complicated, allusive and often elusive [argument]». Paul de Man (1979) foretok en inngående dekonstruksjon av *GdT* der påvisningen av motsigelser og aporier får stor plass. Henry Staten (1990) vier et appendiks til nærmest å plukke fra hverandre Paul de Man. Julian Young (1992) slakter og parterer *GdT* på uvennlig vis.
 4. *GdT* er oversatt til norsk av Arild Haaland (1969) og Øystein Skar (2010). Jeg har hatt mest glede av den første, men føler meg ikke forpliktet på noen av dem når jeg oversetter eller parafaserer Nietzsche.

Fig. 2. *Richard Wagner, malt av Cäsar Willich ca. 1862. Stadgeschichtliches Museum Leipzig. (Foto: wikipedia).*

ponist allerede som barn. Før han var tjue, hadde han komponert både sanger, klaverstykker og kammermusikk. Nietzsche gikk imidlertid for å være en bedre pianist enn komponist. Bare få av de omkring sytti komposisjonene hans ble oppført eller utgitt mens han levde. I dag vurderes Nietzsches musikk gjerne mer positivt, særlig hans mange *Lieder*. Noen av sangene tilegnet Nietzsche Cosima Wagner, Richards hustru (og Franz Liszts datter). Til en venn skriver han om da han og Cosima fremførte *Silvesternacht* (Nyttårsnatt) for Richard – den ble komponert omtrent da *GdT* ble utgitt – og den følelsen han da hadde av «på dionysisk vis å frikjøpe seg fra musikkens bann». Andre kan fortelle at Wagner lo seg skakk av det diletantanen Nietzsche komponerte.

Allerede i 1869 skriver Nietzsche at vennskapet med Wagner er det største som har skjedd ham i livet. Aldersmessig kunne Wagner (1813–1883) vært Nietzsches far, og kanskje var han litt av en farserstatning for gutten som hadde mistet pappaen sin som fireåring. Det personlige og patriotiske forordet til Wagner i *GdT* er datert «ved årsslutt 1871». Den fransk-tyske krigen hadde endt med tysk seier tidligere på året. Nietzsche håper at hans høystærede venn, når han ser forfatterens navn på tittelbladet og illustrasjonen med den befridde Prometheus på omslaget, ikke bare vil

Fig. 3. Nietzsche (t.h.), Carl von Gersdorff og Erwin Rohde (t.v.) fotografert i Leipzig i oktober 1871 (foto wikipedia).

bli overbevist om at han har noe alvorlig og inntrengende på hjertet, men også at han «i alt han tenkte stod i kontakt med Dem som om De selv var til stede, og at han bare tillot seg å skrive noe ned når det var på nivå med dette nærværet.» Wagner vil forstå, skriver Nietzsche, at vi her har med «et tysk problem» og «tyske forhåpninger» å gjøre. I siste del av *GdT* skal Nietzsche peke på de kreftene som borger for at det vil komme en tragediens gjenfødelse gjennom Wagner – «andre salige håp for det tyske vesen finnes ikke», legger han til. Samme år som *GdT* utkom (1872), var Nietzsche til stede ved grunnstensnedleggelsen til Wagners Festspielhaus i Bayreuth. – Ikke mange år senere skulle det komme til brudd mellom de to. Men det er en annen historie.

Nietzsches tolkning av den greske tragedie som estetisk fenomen i *GdT* var inspirert av Wagners person og skrifter (særlig det om Beethoven fra 1870) og av operaene hans, især *Tristan og Isolde* (1865). En annen inspira-

sjonskilde var Arthur Schopenhauers verdensforståelse og livsfilosofi. Inspirasjonen kom delvis indirekte gjennom Wagner, som i *Tristan og Isolde* er tydelig påvirket av Schopenhauers tanker om forløsning gjennom fornektelse av livsviljen. Men Nietzsche selv hadde vært betatt av Schopenhauers pessimistiske livsfilosofi og forherligelsen av musikken som den høyeste kunstform fra han som tjuenåring tilfeldigvis kom over *Die Welt als Wille und Vorstellung* (Verden som vilje og forestilling) hos en bokhandler. I *GdT* henviser Nietzsche like mye til Schopenhauer som til Wagner, og siterer ham ofte. Musikken uttrykker den rastløse og umettelige livsviljen som alt i verden er underlagt. Musikk er viljens umiddelbare språk, musikk fremtrer for oss som en allmenn gjenspeiling av verdensviljen, musikk gir den innerste kjerne som går forut for all form, med andre ord: tingenes hjerte (16). Musikken står over og ligger forut for alt det som møter oss gjennom de andre sansene. (6). Den er en bildefri og grenseløs gjenspeiling av verdenssmerten (5). Når Nietzsche fortolker fenomenet den greske tragedie, er det slike forestillinger som foresvever ham. Musikken er dionysisk, utslettende og grenseoverskridende, i motsetning til de andre kunststartene, som i beskrivelser, bilder eller figurer hever enkelttingene ut av det forgjengeliges strøm (6). Denne «individuasjonen» er det apollinske elementet i tragedien.

Wagner og Schopenhauers musikkspekulasjoner gav meg, sier Nietzsche, «en sterk trang til å nærme meg den greske tragedies vesen og dermed den dypeste åpenbaring av den greske ånd. For nå først trodde jeg meg i stand til å mestre det kunststykke *å stille tragediens urproblem livaktig frem for sjelens øye* og overskride den vanlige estetikkens ord og begreper. Dermed ble det meg forunt et så spesielt innblikk i det greske at jeg nødvendigvis måtte komme til at vår kjepphøye klassisk-greske vitenskap hittil i hovedsak bare har visst å fornøye seg med skyggespill og utvendigheter» (16). Der fikk filologkollegene sitt, igjen.

3

Apollon og Dionysos er etter Nietzsches oppfatning grekernes to guder for kunst. De står prinsipielt for hvert sitt felt: den bildende kunsten er apollinsk, musikken dionysisk. Apollon står for drømmesyner, gjennomsiktighet, individualitet; Dionysos står for rusopplevelser, selvforگlemmelse, kollek-

tivitet (2). Essensielt for bildet er linjen, den sarte linjen – det går også en tråd fra denne linjen til det måteholdet og den selvkontrollen som Apollon står for. Apollon er riktignok ikke uten musikk, men for ham er det kitharaens sprø klanger som gjelder; Apollons musikk er dorisk arkitektur i toner, den er fremfor alt struktur (2). Dionysisk musikk derimot er fulltonende, strømmende og rystende. I den føler den enkelte seg ikke bare forent, forsonet og sammensmeltet med sin neste, men til og med som ett med verdensgrunnen, som om «Mayas slør» var revet i filler, som han sier med allusjon til et sentralt begrep hos Schopenhauer. Den dionysiske henrykkelsen beror på at tilværelsens vanlige stengsler og grenser er opphevet (7).

Nietzsche så tragedien som et musikalsk kunstverk. Tragediens røtter så han i det kultiske korets sang og dans: kor og intet annet enn kor, et kor av satyrer. Men tragediens forankring i musikken er ikke bare historisk og faktisk for Nietzsche. Han mener det er et slags slektskap mellom «den tragiske myte» og musikken. «Musikken og den tragiske myte er sideordnede uttrykk for folkets dionysiske evne» (24). Den lysten den tragiske myten fører med seg – han tenker på Aristoteles' lære om den tragiske *hedoné* eller nytelse – er beslektet med den lystbetonte opplevelsen av musikalsk dissonans. Ja, Nietzsche kan forstås dithen at myten gir oss elementære, rystende opplevelser som musikken forsterker og først dermed gjør til en nytelse.

«Ved et metafysisk mirakelgrep av den greske vilje» fant det dionysiske sammen med det apollinske i den greske tragedie. Det slår Nietzsche fast allerede i første kapittel, der han kort utvikler forholdet mellom de to impulsene. Sammensmeltningen har en historisk dimensjon, for forut for grekernes «tragiske tidsalder» lå den episke, dominert av Apollon og det homeriske eposet. Eposet er apollinsk. «Den grånende drømmer Homer» er selve typen på den apollinsk-naive kunstner. Men hele det solfylte olympiske «trollfjellet» var skapt av nød, av et uhyre behov som sprang ut av grekernes erkjennelse av tilværelsens skrekk og gru. For i det hele tatt å kunne leve, måtte de stille Olympens skinnende drømmebarn frem foran seg: Hvordan kunne ellers tilværelsen bli til å holde ut for et folk som var så lettrørt og følsomt, så heftig begjærende, så enestående godt utrustet for å lide, som grekerne? Sammensmeltningen er en eksistensiell nødvendighet.

Den forløsende apollinske kunst- og erkjennelsessfæren, preget av skjønnhet, klarhet og måtehold, oppstår mot en bakgrunn av, ja den forutsetter en undergrunn av dump og dunkel dionysisk lidelse. «Apollon kunne ikke leve uten Dionysos». I den kunstig oppdemmede apollinske verden klang den ekstatiske tonen fra dionysosfesten med stadig større trolldomskraft. Hva kunne vel den halvt salmesyngende apollinske kunstneren med sine eteriske harpeklanger stille opp med overfor den demoniske sangen fra folkedypet! «Den apollinske greker» innser med gru at det dionysiske ikke egentlig er ham fremmed, ja, at hans apollinske bevissthet bare ligger som et slør over den dionysiske verden (25). Det er det dionysiske i oss som bærer vår tilværelse. Det enkelte individ må bli seg denne undergrunn bevisst, men ikke mer av den enn det klarer å underlegge seg gjennom evnen til å utlede det apollinske. Drivkraften er dionysisk. Det dionysiske spiller hele tiden en større rolle for Nietzsche enn det apollinske. Det dionysiske er kunstens evige urgrunn. Men i den vidunderlige dionysiske dissonansen trengs det en like vidunderlig illusjon hvis en skal utholde livet, et skjønnhetsslør. Dét er det apollinske i kunsten.

Anvendt på tragedien fremstår samspillet som følger: Den greske tragedie er et dionysisk kor som stadig på nytt tømmer seg ut i en verden av apollinske bilder (8). Apollon gir det form, artikulerer og individuerer. Det apollinske i kunstverket temmer det forferdelige og oppløsende i den dionysiske musikken. Ordene og bildene redder oss, de står for individuasjon og skjønnhet. Slik river det apollinske oss løs fra det dionysiske, allmenne, og tilfredsstillende vår tørst etter form og mening. Tragedien gir «livsberikelse og livsbeherskelse gjennom kunsten». Eller som det også heter: «Hos grekerne nådde naturen frem til kunstnerisk jubel. Hos dem ble motsetningen og vekselvirkningen mellom det dionysiske og det apollinske gjort til kunst. Tragedien er ikke et kunstverk som blir oppført for å gjøre oss til bedre og mer dannede mennesker. Kunst er ikke noe vi skaper, snarere er vi selv, for verdens sanne skaper, allerede bilder og kunstneriske projeksjoner, vi har vår høyeste verdighet og største betydning som kunstverk. Ja, verden lar seg bare rettferdiggjøre som estetisk fenomen» (24). Den siste setningen er en av de oftest siterte fra *GdT*. Grensen mellom kunsten og livet er utradert. Kunsten er mer enn en etterligning av naturen, den er overvinnelse av naturen – den har et «metafysisk oppklaringsformål.»

I *GdT* er Nietzsche nesten like opptatt av tragediens død som av dens fødsel. Døden inntreffer ved selvmord under den siste av de store tragikerne, Evripides. Evripides eliminerer det dionysiske fra tragedien. Han bygger den opp igjen på en kunst, en moral og et livssyn der det dionysiske elementet mangler. Myten blir psykologi, ikke skjebne. Musikken blir fortellende, ikke elementær. Livssyn og kunstsyn endrer seg i overensstemmelse med hverandre (12).

Med Evripides trengte hverdagsmennesket fra tilskuerplassen seg inn på scenen. Evripides var selv et slikt menneske. Han var mer av en intellektuelt geskjeftig tenker enn han var dikter. Han avfant seg ikke med tvetydigheten og dypsindigheten hos de eldre tragikerne, Aiskhylos og Sofokles. For Nietzsche er det likevel en annen som er hovedskurken: Sokrates. Den guddommen som dominerer hos Evripides er ikke Dionysos og heller ikke Apollon, men en nymotens demon ved navn Sokrates, det vil si Sokrates' *daimon*, denne forunderlige indre stemmen som, når den melder seg, alltid maner *imot*. Hos Sokrates er instinktet blitt *kritisk*. I stedet for dionysisk henrykkelse får vi realistiske følelser, i stedet for den apollinske skuen får vi kjølige, paradoksale tanker. «Den estetiske sokratismen» inspirerte til mordet på tragedien. Sokrates var en mann av sin tid, en agent for utviklingen. Det er derfor han var så trygg på seg selv, derfor var han så lite bekymret for å dø.

Platon forsøkte å gjøre dialogen til dramaets litterære arvtager (14). Den filosofiske refleksjon vokste kunsten over hodet. Dermed ble det slutt på det tragiske: Nå må heltene bli dialektikere. Platons Sokrates har sitt motstykke i Evripides' protagonister, som veier argumenter for og imot. I den omseggripende dialektikken er det et *optimistisk* element, dialektikken kommer jo noen vei, den trekker slutninger og klarer tanken. Og så snart dette optimistiske innslaget trenger inn i tragedien, dekker det snart hele det dionysiske landskapet. Optimistiske sokratiske sannheter som at dyd er viten, at ingen feiler med vilje, at den som er dydig er lykkelig – slikt betyr tragediens død. Tvetydigheten og den kosmiske rettferdigheten hos Aiskhylos blir banalisert til et freidig prinsipp om poetisk rettferdighet, eventuelt med hjelp fra en *deus ex machina*. Det tragiske koret og det musikalske og dionysiske svinner hen. «Den optimistiske dialektikken pisker med sine syllogismer musikken ut av tragedien.»

Sokrates er prototypen på det teoretiske menneske. Etter ham fulgte bølge på bølge av filosofskoler, og vitenskapen brer seg overalt, besetter alle posisjoner. Den som en gang er bitt av den sokratiske basillen, vil alltid videre, han trakter etter å omfatte hele erfaringsverdenen, fullende erobringen, spinne nettet ugjennomtrengelig tett. De sterkeste motstandere av det tragiske verdenssynet er nettopp vitenskapen med sin kjerne av optimisme. Vitenskapen bekjemper den dionysiske visdommen. Den trakter etter å oppløse myten. Den tror at verden kan forbedres gjennom innsikt, og at innsikt kan gi menneskene et lykkelig liv. Ja, dette er nesten det verste med den sokratiske kultur: En optimisme uten grenser (18).

5

Men det finnes grenser – grenser som vitenskapen iler imot og som den vil stanses av. Dette stadiet mener Nietzsche at man på hans tid var i ferd med å nå. Det vil da oppstå en ny form for erkjennelse: den tragiske. Og den vil komme med kunsten – kunsten i livets tjeneste. Det er et synspunkt Nietzsche overtar fra Schopenhauer, der det er grundigere utarbeidet. Den bredt beleste Nietzsche har også tatt inn over seg *Kritik der reinen Vernunft* (1781), der Kant undergraver en erkjennelseslære som forfekter at tenkning alene, uten samspill med sanseinntrykk, kan gi erkjennelse. «Kant og Schopenhauers dristighet og visdom vant den største seieren, det vil si seieren over den optimismen som ligger latent i logikkens vesen og som også utgjør vår kulturs substrat» (18). «Kant og Schopenhauer har gjort det mulig for *den tyske filosofi* [...], å tilintetgjøre den bedagelige tilfredsheten med eksistensen som den sokratiske vitenskapen skapte, gjennom å påvise denne vitenskapens grenser. Dermed kan vi nærme oss en uendelig mye dypere og alvorligere betraktning av etikken og kunsten: Vi kan oppfatte den som *den dionysiske visdommen* satt på begrep». Her i siste del av *GdT* merker vi at Nietzsche er mannen for de store omveltninger.

Det er håp for Tyskland! Den tyske ånds dionysiske grunnvoll har nemlig avfødt en makt som ikke har den ringeste affinitet til det sokratiske, nemlig den tyske musikk og den tyske myte (les: Wagner). Siden grekerne er læremestre i alt som har med myte og musikk og tragedie å gjøre, gjelder det nå å lære av grekerne (20). Godt da at det skjer på et område der dette – å lære hos grekerne – i seg selv er en ære. Nietzsche spør retorisk: Når

skulle grekerne trengs mer som lærere enn nettopp i dag, når tyskerne opplever tragediens gjenfødelse uten å vite hvor den kommer fra og uten å kunne tyde dens mål? Bare gjennom en gjenfødelse av den klassiske oldtid er det håp om lutring og fornyelse av den tyske ånd i det trolske skjæret fra musikken (20):

Ja, tro som jeg gjør, mine venner, på det dionysiske liv og på den gjenfødte tragedie! Tiden er ute for det sokratiske menneske. Bekrans dere med eføy, ta tyrsofstaven i hånd og bli ikke forundret om tiger og panter legger seg kjælent ved deres føtter. Våg nå endelig å bli det tragiske menneske! For dere skal bli forløst. Dere skal lede det dionysiske opptog, fra India mot Hellas! Rust til den harde strid i tro på den underfulle guden!

Å lese *GdT* er en svir. Det kan gjøre leseren svimmel. Boken forfører med store ord, og sterke kontraster. Det er på mange måter en umulig bok. Men den rommer også berikende innsikter (som ikke er hallusinasjoner) og meningsfulle sannheter (selv om de ikke lar seg etterprøve). Nietzsche har jo sett noe, sett *noe*. For å verdsette *GdT* må en legge godviljen til, og ha en viss toleranse for den åndstypen Nietzsche representerer.

6

I den eklektiske gjennomgangen av *GdT* ovenfor, har jeg etter evne latt Nietzsches insisterende stil og påståelige stemme skinne igjennom. Det er vanskelig, kanskje umulig, å formidle *GdT*s innhold uten å formidle formen. Ribbet for retorikken smuldrer budskapet opp.

Forfatteren var ikke blind for bokens svakheter, eller han fikk iallfall blick for dem etter hvert. Boken kom i uforandret opptrykk i 1874, og heller ikke da han utgav boken på nytt i 1886 endret Nietzsche selve teksten. Men han gav boken en ny tittel: *Die Geburt der Tragödie. Oder: Griechenland und Pessimismus*. Og han skrev et ti siders forord, under overskriften «For-søk på en selvkritikk». Det han hadde villet, sier han, var å se på vitenskapen med kunstnerens optikk, og på kunsten gjennom livet. Nå er han pinlig berørt av boken: den er omstendelig, overfylt av forvirrede bilder, full av følelser, her og der søtlig inntil det feminine, opphakkert, uten vilje til logisk

soberhet, skrevet med så mye overbevisning at den hever seg over det å be-
vise noe – og så videre. Nietzsche hadde ennå ikke funnet seg selv:

Her talte en fremmed stemme, en disippel av en ukjent gud, som
enn så lenge hadde gjemt seg under lærdommens kappe, under tys-
kens tunge dialektiske tverrhet, ja, under wagnerianernes dårlige
manerer. Her var en ånd som hadde fremmede behov, behov som
han ennå ikke kunne sette navn på, et sinn som struttet av spørsmål,
erfaringer, hemmeligheter [...] en slags mystisk og nesten menadisk
sjel, stotrende frem sitt budskap som på et fremmed tungemål,
nesten i tvil om den skulle tale eller tie. Den skulle ha sunget, denne
‘nye sjel’, ikke talt. Hvor synd at jeg ikke sa det som jeg den gang
hadde å si, som dikter, jeg hadde kanskje kunnet få det til! Eller
også som filolog: For på dette område gjenstår det jo for filologene
å oppdage og grave frem nesten alt.

Atter et spark til de nå forhenværende kollegene. Utfordringen er den samme
gamle: «Fremfor alt består problemet i å innse at vi her har med et problem
å gjøre, og at så lenge vi ikke har noe svar på spørsmålet ‘Hva er dionysisk?’
står vi stadig uten mulighet til å erkjenne og forestille oss grekerne.»

7

Gjennom halvannet sekel har *GdT* inspirert og provosert. Straks ved utgiv-
elsen skapte boken strid, en strid som er nesten like berømt og beryktet som
boken selv, iallfall blant klassikere. Unge professor Nietzsche ble filleristet
av den enda yngre Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848–1931). Og
mens den ene skulle komme til å bli *the* Nietzsche, skulle den andre bli *the*
Wilamowitz, Tysklands og sin generasjons største klassiske filolog, det
nærmeste en kan komme en fyrste i filologiens verden.⁵ Striden stod om
Nietzsches bok, men forfatteren selv tok ikke del i det offentlige ordskiftet.⁶

5. Wilamowitz ble overøst med æresbevisninger, også fra vårt eget land. Han ble innvalgt
i Det norske Videnskaps-Akademi i 1909 og ble æresdoktor ved Det kongelige Frederiks
universitet i Christiania i 1911.

6. Hovedinnleggene i striden (av Wilamowitz, Rohde og Wagner) er samlet og gjenopptrykt
i Gründer (1969). De samme tekstene samt en rekke andre relevante tekster, særlig brev,

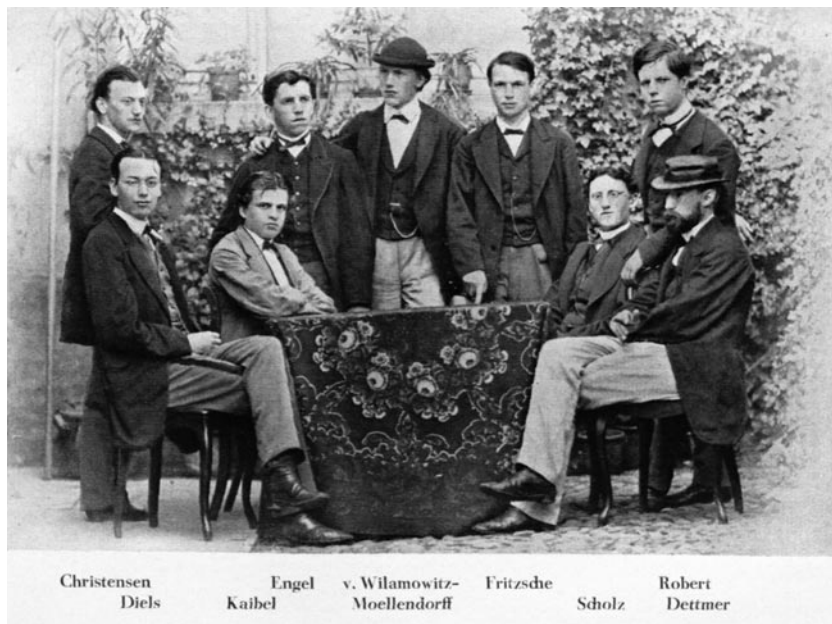

Fig. 4. Den unge Wilamowitz (med hatt) omgitt av studiekamerater i Bonn sommeren 1869 (foto wikipedia).

Nietzsche og Wilamowitz kom fra forskjellig bakgrunn: Den ene var en tidlig farløs prestesønn fra en liten by nær Leipzig, i en del av Sachsen som etter 1815 tilhørte Preussen. Den andre var godseiersønn og offiser fra en fremtredende prøyssisk landadelsfamilie i provinsen Posen (i dagens Polen). Men begge hadde vært elever ved den ansette eliteskolen Pforta (Schulpforta) i Naumburg (mellom Weimar og Leipzig), hvor de overlappet i to og et halvt år. Begge var duxer. Ingenting tyder på at det var noe dårlig forhold mellom dem. En viss rivalisering var det vel. Som åttiåring skriver Wilamowitz i sine *Erinnerungen* (1928) at han hadde fått beste karakter for et essay om Edda og det gamle tyske eposet *Nibelungenlied*, og legger til: «Den siste før meg var Nietzsche».

finnes i fransk oversettelse i Cohen-Halimi & al. (1995). Kilder og diskusjon også i Calder (1983) og Mansfeld (1986). Striden blir satt inn i en bredere filologihistorisk sammenheng hos Ungefehr-Kortus (2001).

Fig. 5. Wilamowitz' barndomshjem: Godset Markowitz (nå Markowice) i den prøyssiske provins Posen (nå Poznan). Håndkolorert litografi, trykket hos kgl. hoffbokhandler Alexander Duncker i Berlin 1866 (foto wikipedia).

I forbindelse med krigstjenesten i Frankrike gjorde Wilamowitz i 1871 en høflighetsvisitt hos Nietzsche i Naumburg, der Basel-professoren var på besøk hos moren sin. Wilamowitz følte kanskje en viss affinitet til den eldre medeleven som allerede innehadde en lærestol. Nietzsche snakket om tragedie-boken han hadde levert, men som ennå ikke var utkommet. Fra et brev vet vi at den unge professoren hadde håpet å få den enda yngre Wilamowitz som alliert i omveltningene han var opptatt av. Den gang ei.

8

GdT utkom i Leipzig, byen der Nietzsche hadde studert og hvor Ritschl var toneangivende professor. Boken forelå ferdig trykt i et opplag på to tusen før jul i 1871, men ble datert 1872 og kom i handelen i januar. Nietzsche mottok tjuefem frieksemplarer, derav fem i luksusutgave på gult papir. Ri-

chard og Cosima fikk tilsendt et eksemplar hver; de likte det de leste. Også Ritschl fikk et eksemplar. I dagboken sin skal han ha omtalt *GdT* som «åndfullt fyllerør», men han er mindre streng i noen brev til Nietzsche. Forfatterens et år yngre studiekamerat og venn Erwin Rohde (1845–1898) prøvde seg straks med en utførlig, begeistret anmeldelse i *Literarisches Zentralblatt*. Den ble ikke antatt. Men i mai 1872 fikk han trykket en enda lengre og ikke mindre begeistret anmeldelse i *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. Ellers var det stille, filologer flest stod vel nokså rådvile overfor en så egenartet bok som Nietzsches. En viss sympati for *GdT* kom til uttrykk i private brev fra Otto Ribbeck og Jacob Bernays, som stod Ritschl nær, og fra vennen Jacob Burckhardt.

Fig. 6. Schulpforta, nær Naumburg, er et tidligere cistercienserkloster som ble nedlagt ved reformasjonen og omgjort til skole i 1543 av kurfyrst Moritz av Sachsen. I 1815 ble området avstått til Preussen, etter 1945 ble det en del av DDR, og etter gjenforeningen i 1990 tilhører det delstaten Sachsen-Anhalt. Skolen eksisterer fortsatt som en kostskole med rundt 300 elever, og etter 1990 legges det igjen vekt på undervisning i klassiske språk. Postkort ca. 1900 (foto wikipedia).

Wilamowitz derimot ble «hvitglødende av raseri» da han leste *GdT*, skriver han i erindringene sine. Det var fremdeles bare mai måned da han kom med sitt sviende angrep på boken og forfatteren i form av en pamflett på nesten tretti sider, trykt og utgitt i Berlin. I et par brev til sin gamle rektor på Schulpforta omtaler Wilamowitz det han kaller sine «invektiver» mot Nietzsche. At «en mann som gir så sterke prov på sin arroganse at bare provene på uvitenhet er sterkere», skal stå ved et kateter, provoserer ham.

Wilamowitz kalte pamfletten sin *Zukunftsphilologie!* (Fremtidsfilologi!). Tittelen henspiller foraktelig på Wagners vyer om en «Zukunftsmusik» eller «Musik der Zukunft». Pamfletten presenterer seg som en imøtegåelse (*erwidrung*) av Nietzsches *GdT*. På tittelsiden er navnet Friedrich Nietzsche navn trykt i større typer enn pamflettforfatterens, og Nietzsche får full titulatur som «ord. professor der classischen philologie zu Basel»,⁷ mens forfatteren bare er en skarve «Dr. phil.» Han er tjuetre år gammel da pamfletten utkommer.

Pamfletten er et slakt. Allerede et Aristofanes-sitat som står som motto på tittelsiden, signaliserer at vi har med en uappetittlig smørje å gjøre. Wilamowitz er oppgitt over forfatterens mangel på metode, provosert av selvsikkerheten hans, og irritert over fremstillingsformen. Han åpner med et par lengre sitater fra *GdT*. Han mener de taler for seg selv, men føler at sakens alvor krever at han tar til motmæle. Han kritiserer generelt «tonen og tendensen» i skriftet. Wilamowitz har sin egen «tone», og den er verken vennlig eller saklig: Han ironiserer over Nietzsches ærefrykt for Wagner og Schopenhauer. Han er raus med utropstegn og retoriske spørsmål, og kommer av og til med sukk og stønn: «ohe, jam satis est» («Stans, det er nok!») Han omtaler Nietzsche som «skolegutten til presten i Laublingen» og tilskriver ham «barnslig uvitenhet». Noe Nietzsche skriver om Homer, er *ein nest voll blödsinn* – «helt koko» kunne vi si i dag. Noe Nietzsche sier om Sokrates, er bare «altfor latterlig» til ikke å nevnes.

Wilamowitz vil ikke «ha noe å gjøre med metafysikeren og apostelen» Nietzsche (s.7), han er ikke interessert i eller har ingen sans for «det dionysiske» og «det apollinske», det «ur-ene», eller eksistensens dybder eller ekstasens velsignelser og menneskets forløsning eller fremtiden for en

7. Den unge Wilamowitz benyttet stor forbokstav bare i navn, ikke i substantiver eller etter punktum

Fig. 7. Edvard Munch, Friedrich Nietzsche (1906), Munchmuseet. (Foto: wikipedia).

gjenfødt tysk kultur. Han har altså ingen sans for det som er Nietzsches hovedanliggende. Wilamowitz tar for seg Nietzsche som greskfilolog, og avskriver ham. Det gjelder i stort som i smått. Nietzsche mangler kunnskaper, tar feil, misforstår, forenkler og fortier når han skriver om tragediens forhistorie og fødsel og død. Han gjør vold på religionshistorien med sin fremstilling av Apollon og Dionysos, han overser Lessing og kjenner ikke Winckelmann og forstår seg ikke på arkeologi, kan ikke sin Homer, roter med Archilochos, fortegner grovt Evripides og Sokrates (Nietzsches hatobjekter, ifølge Wilamowitz), han vet ikke forskjell på en satyr og en silen og kommer med en strøm av udokumenterte påstander og luftige formodninger. Når det gjelder tragediens opprinnelse, «hallusinerer» han «om tingenes antatte tilstand på et antatt forstadium på et antatt tidspunkt» (s. 22). Mot slutten erklærer Wilamowitz at han ikke orker å rette mer i «herr professor Nietzsches hjemmeoppgave»; om han hadde «tusen tunger» ville han aldri bli ferdig.

Wilamowitz' pamflett er full av greske sitater (uten oversettelse) og fotnotene bugner av henvisninger til greske kildesteder. Det er imponerende. Kritikken av Nietzsche er oftest berettiget. Litterater og skjønnåndere, som Stefan George og Thomas Mann, har sett Wilamowitz kun som en smålig kontrollør av uvesentligheter i *GdT*. Han mangler iallfall blikk for det som var vesentlig for Nietzsche.

Wilamowitz avslutter pamfletten med følgende salve:

«Jeg tror jeg har godtgjort de harde anklagene om uvitenhet og manglende sannhetskjærlighet. Likevel er jeg redd jeg har gjort herr Nietzsche urett. Om han nå imøtegår meg med at han jo nettopp ikke ville vite noe av 'historie og kritikk' og 'såkalt verdenshistorie', men at han ville skape et dionysisk-apollinsk kunstverk, 'et metafysisk trøstemiddel', at hans påstander ikke tilhørte den gemene hverdagsvirkeligheten, men 'drømmeverdens høyere realitet' – ja da trekker jeg tilbake alt jeg har sagt og ber så meget om unnskyldning. Da lar jeg gjerne hans evangelium bli stående, da treffer mine våpen ikke. Jeg sier det rett ut: Jeg er ingen mystiker, intet tragisk menneske, for meg vil det alltid bare kunne bli 'en adspredelse, et høyst unnværlig klingklang på siden av livets alvor' og også på siden av vitenskapens alvor: en ruset drøm eller en drømmers rus. Men én ting forlanger jeg: At Nietzsche holder ord, at han griper thyrsos-staven og drar fra India til Grekenland – men da må han også stige ned fra sitt kateter der han skal lære bort vitenskap. La ham samle tigre og pantere ved sine føtter, men ikke Tysklands filologiske ungdom, som i selvfornektende arbeids askese skal lære å søke kun sannheten og strebe etter å frigjøre sin dømmekraft, slik at den klassiske oldtid skjenker dem det ene og uforgjengelige som musenes gunst gir løfte om, og som kun den klassiske oldtid kan skjenke i denne fylde og renhet: *den Gehalt in ihrem Busen und die Form in ihrem Geist*».

Det siste er et uttrykk fra Goethe: «holdningen i deres bryst og formen i deres ånd». ⁸ Med andre ord og en annen ethos: mot i brystet, vett i pannen.

8. Fra slutten av diktet *Dauer im Wechsel*: «Danke, daß die Gunst der Musen/ Unvergän-

*Fig. 8. Wilamowitz ble professor først i Greifswald i 1876, så i Göttingen i 1883 og fra 1897 i Berlin. Her er han avbildet i 1878, samme år som han giftet seg med historikeren Theodor Mommsens eldste datter Maria.
(Foto: wikipedia).*

I erindringsboken sin mer enn et halvt hundre år senere, skriver Wilamowitz om *GdT*:

Volden mot historiske kjensgjerninger og mot enhver filologisk metode var åpenbar, og drev meg til kamp for min truede vitenskap. Det var fortvilet naivt. Her tas det jo overhodet ikke sikte på noen vitenskapelig erkjennelse; det dreier seg i virkeligheten slett ikke om den attiske tragedie, men om Wagners musikkdrama, som jeg for min del ikke setter særlig høyt. Atter en gang skulle grekerne som det absolutt forbilledlige kunstens folk ha opplevd, følt og skapt det som ifølge moderne teori skulle fremstå som fullkomment. Apollinsk og dionysisk – det er estetiske abstraksjoner

gliches verheißt:/ Den Gehalt in deinem Busen/ Und die Form in deinem Geist.»

akkurat som naiv og sentimental diktning hos Schiller. De gamle gudene leverte bare klangsterke navn for en motsetning som det stikker noe sant i – uansett hvor mange trivielle dumheter en etterplaprende halvdannelse serverer med disse ordene.

Selv Wilamowitz ser altså at det stikker noe sant i motsetningen mellom det apollinske og det dionysiske. I ettertid ergret han seg over at han hadde latt angrepet på Nietzsche trykke.

9

Angrepet fra Wilamowitz sprang ikke ut kun av omsorg for filologien og nidkjær sannhetssøken. Den formodentlig mest begavede eleven ved Schulpforta holder oppgjør med en like, men annerledes, begavet medelev. Det eneste stedet i pamfletten der Wilamowitz henvender seg direkte til Nietzsche er for å fortelle ham: «Herr Nietzsche, hvilken skam De gjør på moder Pforta!» (side 13).

Det er vel også opplagt at den allerede uhyre beleste, men uetablerte tjuetreåringen ville vise hvor flink han var, og markere seg som en mann en måtte regne med for fremtiden. Wilamowitz' angrep på Nietzsche var egenreklame. (Wilamowitz fikk sitt første professorat 1876 i Greifswald.)

Angrepet var også fyrt opp av moralsk indignasjon. Nietzsche hadde nemlig i *GdT* (19) kommet med et pek til den da avdøde Otto Jahn (1813–1869), også han en tidligere Schulpforta-elev. Jahn var en allsidig begavelse og dessuten politisk engasjert. Han hadde vært professor i klassisk arkeologi i Leipzig bare et par års tid da han og kollegaen Theodor Mommsen – den siden så berømte historiker og nobelprisvinner – ble avsatt fordi de hadde vært aktive i den revolusjonære bevegelsen i 1848. Etter noen urolige år ble Jahn i 1858 professor i klassisk filologi i Bonn, der han ble Ritschls kollega og Nietzsches lærer. Antikkforskeren Jahn var imidlertid i like høy grad musikkforsker, hovedverket hans er en fremdeles uovertruffen Mozart-biografi i fire bind (først utgitt i 1856–1859). Jahn var mildt sagt ikke begeistret for Wagners musikk. Derfor trekker Nietzsche Otto Jahn i *GdT* frem som eksempel på en person som ikke har noen riktig forståelse for hva musikk kan være. Det syntes Wilamowitz var en uforskammethet. Han vil ikke be-

sudle seg selv med å skrive mer om det: Den som kaster en lort mot solen, får selv lorten i hodet (s. 7).

Andre forhold spilte også inn: Etter et brudd mellom de to Bonn-professorene Jahn og Ritschl, hadde Nietzsche i 1865 fulgt Ritschl til Leipzig; Wilamowitz derimot kom i 1867 til Bonn for å studere under Jahn. Vi aner allianser.⁹ Brev kan tyde på at det var studiekameraten Adolf Schöll (1844–1893) som oppildnet Wilamowitz til å rykke ut mot Nietzsche; Schöll hadde håpet å få det professoratet i Basel som Ritschl sørget for at Nietzsche fikk. Schöll skal ha lokket med utsikten til å få polemikken trykt i det ansette tidsskriftet *Göttingische Gelehrte Anzeigen*. Allerede den alarmistiske tittelen *Zukunftsphilologie!* var vel til hinder for det. (Schöll ble professor i Greifswald i 1872 og siden i Jena og Strassburg og til slutt i München).

10

Wilamowitz sendte ikke pamfletten sin til Nietzsche, men han sendte den til en felles bekjent fra skoletiden, Carl von Gersdorff, som samlet sine inntrykk i et brev til Nietzsche: «Dialektikk å la Lessing, opphopning av lærd stoff, levende språk, tilsynelatende moralsk oppbrakthet over din angivelige

9. Konflikten mellom Ritschl og Jahn er gått inn i historien som «filologkrigen i Bonn». Universitetet i Bonn hadde på denne tiden det kanskje betydeligste klassikermiljøet i Preussen. Vanskelighetene begynte da Ritschl i 1854 bak ryggen på sin kollega, gamle Friedrich Gottlieb Welcker (1784–1868, tidligere professor i Gießen og Göttingen og deretter i Bonn i nesten femti år fra 1819) fikk utvirket fra ministeriet at lærerstaben skulle styrkes med Otto Jahn som ny professor. Welcker ble støtt og brøt med Ritschl og fikk et anstrengt forhold til den nyankomne Jahn, som ikke hadde fått vite at kallelsen skjedde i dølgsmål; for ikke å provosere Welcker unødig, trakk han seg bort fra Ritschl, som tolket det som utaknemlighet. Forholdet mellom dem ble snart svært kjølig, og våren 1865 ble det krise. Da forhandlet Jahn med ministeriet bak ryggen på Ritschl om å få Hermann Sauppe overført fra Göttingen til Bonn for å styrke gresksiden (både Jahn og Ritschl var overveiende latinister). Jahn truet med å forlate Bonn om han ikke fikk det som han ville. Da Ritschl kom under vær med dette, iscenesatte han en svertekampanje mot Jahn. Filologene delte seg i to fraksjoner, de fleste lærerne støttet Ritschl, som også var dekan, liberaleren Theodor Mommsen og mange studenter støttet den liberale Jahn. Ministeriet gav Ritschl en skrape; da den også ble offentliggjort i pressen, ble stemningen ytterligere opphissert. I mai 1865 tok Ritschl avskjed fra professoratet i Bonn og søkte seg til Leipzig i Sachsen. Mange spådde slutten for «die Bonner Schule» i filologien da Ritschl forduftet og Jahn døde noen år senere, men under etterfølgerne Hermann Usener (1834–1905) og Franz Bücheler (1837–1908) – «die Bonner Dioskuren» – blomstret de klassiske studier i Bonn som aldri før. – Konflikten i Bonn ligner på utallige andre konflikter ved universiteter i alle land til alle tider. Striden om Nietzsches *GdT* har andre dimensjoner.

uvitenhet og mangel på sannhetskjærlighet – det er helt ut den vanlige anmelder- og kritikertonen slik den gjør seg gjeldende i avisenes kulturbilag og vitenskapelige tidsskrifter. Han haster av gårde, fester seg ved enkeltting, er smålig og ojer seg, fekter med argumenter *ad hominem*, og han har tross all sin skarpsindighet og all sin kunnskap intet blikk for helheten og sammenhengen.»

Nietzsche reagerte på Wilamowitz' kritikk i flere brev, blant annet til Ritschl. Han driver gjøn med kritikken, men er også indignert over det han ser som fordreininger. Nietzsche føler seg ærekrenket, han værer misunnelse og sammensvergelse, «det stinker av Berlin». Han sendte selv Wilamowitz' pamflett til Wagner, som kvitterte med et lengre åpent brev til sin «ærede venn» i den samme avisen som hadde trykket Rohdes rosende omtale av *GdT*. Wagner lar Wilamowitz få gjennomgå for språk og stil og manglende konsistens: å lese ham er som å se en uteligger i Berlin stavre seg frem mellom øl og snaps. Wagner ønsker mer formidling av gresk kultur og en forbedring av den tyske, og kommer inn på «dannelsesanstaltene» tilstand – det er jo også i 1872 at Nietzsche holder flere foredrag om deres fremtid. Wagner roser Nietzsche for den «dypsindige avhandlingen» om tragediens oppkomst og for at han taler til «oss» og ikke til filologene. Det får ham til å fatte mot, de vanlige sitat- og fotnoterike, men innholdsarme filologiske avhandlingene gjør ham derimot motløs. Filologene er til ingen nytte. Vi – Wagner og Nietzsche – «skuer vidt utover fra høydedragene, uten å la oss affisere av bøndenes kjekling der nede i vertshusene.» Wagners åpne brev er ganske pompøst.

Den andre som offentlig tar Nietzsche i forsvar, er den trofaste Erwin Rohde. Nå på høsten skriver han en pamflett på femti sider «til belysning av den av Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff utgitte pamflett 'Zukunftphilologie!'». Rohde gir sitt motskrift tittelen *Afterphilologie* (dog uten utropstegn). *After* brukes om mye som er etter og under og falskt og dumt, det betyr også rumpe eller nærmere bestemt anus. «Bakstreverfilologi» er en snill fornorskning av tittelen. Rohdes pamflett er stilet til Wagner, den «høystærede mester». Men den knytter knapt an til Wagners brev. Den er i hovedsak et filologisk motangrep på Wilamowitz. Rohde driver feilsøking og får en viss fangst. Wilamowitz har ikke rett i alt. Hovedpoenget til Rohde er imidlertid at Wilamowitz mangler evne eller vilje til å se *det vesentlige*. Nietzsche derimot har sett noe vesentlig, og fortjener bedre enn å bli fortidd

eller fordreid eller latterliggjort. Nietzsches *GdT* er ikke enda et nummer i rekken av mer eller mindre banale forskningsbidrag, men «et besjelet oppslag» til noe stort, skriver Rohde. Av brev kan vi se at Nietzsche la et visst press på Rohde for å få ham på banen; han ville også gjerne ha Rohdes skrift ut på det ansette Teubner-forlaget i Leipzig. Det ble det ikke noe av. Rohdes kampskrift utkom på samme forlag som Nietzsches *GdT*.

Wilamowitz svarte Rohde i en litt kortere pamflett, «en imøtegåelse av forsøkene på å redde» *GdT*. Manuskriptet er datert 22. desember 1872, forfatterens tjuetreårsdag; det utkom etter årsskiftet. Det koster ikke Wilamowitz noe å innrømme at han har gjort en og annen småfeil. Men han gir ikke ved dørene. Hans retoriske strategi er, som han forklarer i et brev til foreldrene, å skrive som om alle står bak ham og alle støtter ham.

Rohdes pamflett var, som Wagners åpne brev hadde vært, nokså rett-haversk på vegne av Nietzsche og det han stod for. Det ga Wilamowitz mange åpninger for motstøt. Men jeg synes jeg merker at luften begynner å gå ut av ballongen. Wilamowitz er eslet til noe større enn å drive filologisk polemikk mot en Nietzsche og en Rohde.

Nietzsche forsvant etter hvert til andre jaktmarker. Erwin Rohde ble i 1872 professor i Kiel, og deretter i Tübingen og Leipzig og fra 1886 i Heidelberg (visstnok foreslått av ministeriet og ikke av kolleger, og ansatt etter at fire andre kandidater hadde takket nei). Rohde tilga aldri Wilamowitz den medfarten han og vennen Nietzsche hadde fått, og revansjerte seg etter evne i noen anmeldelser. Som filolog gjorde Rohde en banebrytende innsats i utforskningen av den greske romanen og dens forløpere. I dag huskes han mest på grunn av et annet pionérarbeid: boken *Psyche* (1890), om grekernes sjelsforestillinger. I den oversikten over den klassiske filologiens historie som Wilamowitz skrev i 1921, nevner han verken Nietzsche eller Rohde.

11

Wilamowitz hadde gitt Nietzsche som professor i klassisk filologi et skudd for baugen. Da Nietzsche annonserte et kurs i gresk og romersk retorikk høsten 1872, meldte det seg bare to interesserte, ingen av dem studerte klassiske språk.

Wilamowitz ble en lysende stjerne på filologiens firmament. Nietzsche ble noe helt annet, og er blitt en verdensstjerne. *Ecce Homo. Hinsides godt og ondt. Slik talte Zarathustra.*

oivind.andersen@ifikk.uio.no

Litteratur

Nyere Nietzsche-utgaver

Den autoritative utgaven av Nietzsches publiserte og etterlatte skrifter er De Gruyters «kritische Gesamtausgabe», grunnlagt av Giorgio Colli og Mazzino Montinari. Den begynte å utkomme på italiensk i 1964 og på tysk fra 1967. Utgaven er planlagt til å omfatte ca. 40 bind; de blir også digitalisert. Tekstene er fordelt på ni avdelinger. Bind 1 i Tredje avdeling, som utkom allerede i 1972 (til hundreårsjubileet) inneholder *Die Geburt der Tragödie* pluss *Unzeitgemässe Betrachtungen I-III*. Bind 2 i samme avdeling inneholder etterlatte Nietzsche-tekster relatert til *GdT*, bind 3–5 annet relevant materiale fra tidlig i 1870-årene. Nietzsches filologiske skrifter (om Theognis etc.) fra årene 1867–1873 fyller bind 1 i Annen avdeling, der bind 2–5 rommer forelesningsmanuskripter og -referater om et imponerende bredt spektrum av klassisk-filologiske emner.

På grunnlag av denne editio maior blir det også utgitt en mer håndterlig «kritische Studienausgabe» i 15 bind; *GdT* er blant tekstene i bind 1 (1988). Den kritiske studieutgaven danner grunnlaget for en samlet engelsk nyoversettelse av Nietzsche på Stanford University Press. Bind 1 i Stanford-utgaven inneholder *The Birth of Tragedy* og beslektet materiale; bindet er imidlertid blant de siste til å utkomme, og ventes i begynnelsen av 2026.

Det finnes mange andre mer eller mindre samlede utgaver. Mye finnes også på nettet, se f.eks. www.thenietzschechannel.com og www.nietzschesource.org.

GdT: Enkeltutgaver, oversettelser og kommentarer

Nyttige kommenterte enkeltutgaver av *GdT* på tysk er *Die Geburt der Tragödie. Schriften zu Literatur und Philosophie der Griechen* ved Manfred Landfester, (1994) og Peter Pütz' utgave i serien Goldmanns Klas-

siker (1984). Barbara von Reibnitz, *Ein Kommentar zu Friedrich Nietzsches 'Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik'* (1992) konsentrerer seg om seksjon 1–12.

Heidelberger Akademie der Wissenschaften står for en staselig rekke kommentarbind til Nietzsches verker. Jochen Schmidts kommentar til *GdT* ble utgitt som første delbind av første bind i 2012.

Den engelske oversettelsen til Douglas Smith i Oxford World's Classics (2000) har en god innledning, mange noter og et register; innholdsrik er også Shaun Whitesides oversettelse i Penguin Classics (1993) med innledning og noter av Michael Tanner.

Den norske oversettelsen til Arild Haaland (Pax 1969) har en solid innledning til oversettelsen, men mangler både forordet til Richard Wagner fra førsteutgaven og Nietzsches «forsøk på en selvkritikk» som han lot trykke i 1886-utgaven. Øystein Skars oversettelse (Spartacus 2010) har med begge de to tekstene (selvkritikken er oversatt av Eric Lawrence Wik), og har også et fint etterord av Ståle Wikshåland.

Litteratur om GdT

Michael S. Silk & Joseph P. Stern, *Nietzsche on Tragedy*, Cambridge University Press, 1981 (En i særklasse grundig og opplysende behandling av sitt emne).

Paul de Man, *Allegories of Reading*, Yale University Press 1979

Henry Staten, *Nietzsche's Voice*, Cornell University Press 1990

Julian Young, *Nietzsche's Philosophy of Art*, Cambridge University Press 1992

Paul Raimond Daniels, *Nietzsche and 'The Birth of Tragedy'*, Durham 2013

Striden om GdT 1872/3

Der Streit um Nietzsches „Geburt der Tragödie“. Die Schriften von E. Rohde, R. Wagner, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, zusammengestellt und eingeleitet von Karlfried Gründer. Hildesheim 1969

Querelle autour de „La Naissance de la Tragédie“, Écrits et lettres de Friedrich Nietzsche, Friedrich Ritschl, Erwin Rohde, Ullrich von Wilamowitz-Möllendorff, Richard et Cosima Wagner. Oversatt av Michèle Cohen-Halimi, Hélène Poitevin og Max Marcuzzi. Forord ved Michèle Cohen-Halimi. Paris 1995. (Inneholder i tillegg til hoved-

skriftene 61 brev fra og til de involverte, pluss utdrag av Wilamowitz' *Erinnerungen*. Alt er på fransk.)

William M. Calder III, «The Wilamowitz-Nietzsche struggle: New documents and a reappraisal», *Nietzsche-Studien* 12 (1983) 214–254

Jaap Mansfeld, «The Wilamowitz-Nietzsche struggle: Another new document and some further comments», *Nietzsche-Studien* 15 (1986), 41–5

Joachim Latacz, *Fruchtbare Ärgernis: Nietzsches ‚Geburt der Tragödie‘ und die gräzistische Tragödienforschung* (= *Basler Universitätsreden*. 94. Heft). Basel 1998

Claudia Ungefehr-Kortus, «Die Nietzsche-Wilamowitz-Kontroverse», *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte*, Bind 15/1, spalte 1062–1070. Stuttgart-Weimar 2001

Nietzsche og antikken generelt:

Anthony K. Jensen & Helmut Heit (Red.) *Nietzsche as a Scholar of Antiquity*. New York & London, 2014

C. O'Flaherty, T.F. Sellner, R.M. Helm (Red.) *Studies in Nietzsche and the Classical Tradition*, Chapel Hill, 1976

Paul Bishop (Red.) *Nietzsche and antiquity: his reaction and response to the classical tradition*, Rochester, NY, 2004

ROMAS BELIGGENHET, VULKANER OG BETONG

INGVAR BOTNEN

Landskapet rundt og i byene Roma og Napoli er sterkt preget av vulkanske utbrudd.¹ At byen Roma, som det romerske imperiet vokste ut fra, hadde en slik beliggenhet er en stor tilfeldighet. Men at det var slik fikk store følger for byggeskikken i byen, og kanskje også for det kommersielle samkvemmet i det romerske imperiet. Sentralt i dette sto byggematerialet betong. Og det er viktige sammenhenger mellom det som skjer i vulkaner og hvordan betongen blir produsert i våre dager.

Dagens betong begynner som en grå, grøtaktig masse som tømmes i forskalinger, og som størkner til en steinaktig konsistens i løpet av noen få dager (men det kan ta noen måneder før den når sin endelige fasthet). Grøten er en blanding av *sement*, som gjerne kommer i femti kilos sekker, et *tilslag* (engelsk: *aggregate*) av knust stein og grus som øker volumet til betongen uten å koste så mye, og *vann*. Når sementen kommer i kontakt med vann, blir den til et lim som klistrer bestanddelene i tilslaget sammen, og som altså, etter at det hele har størknet, holder fasongen i lang tid.

Våre dagers sement kalles gjerne portlandsement. Den ble oppfunnet i 1824, etter at betong som byggemateriale hadde gått mer eller mindre ut av bruk etter slutten av den vestromerske keisertiden.²

Oppskriften på portlandsement er slik at det blir bestemte mengder av forskjellige stoffer i sluttresultatet i prosessen. Den lages ved at kalkstein

1. Soldati (2017), kap. 25, 26 og 33.

2. Elsen s. 308.

og andre materialer, som for eksempel leire, leirskifer, sandstein, feltspat og/eller kvarts, varmes opp i roterende ovner til 14-1500 °C. Med de høye temperaturene følger varmestråling og voldsomme molekylbevegelser. Dette fører til at litt kompliserte molekyler slås i stykker og blir til enklere stoffer. Noen av disse stoffene er faste ved romtemperatur, noen av de enkle molekylene er rett og slett vann, mens andre er gasser av forskjellig slag, som for eksempel CO₂.³ Den massen som er igjen i ovnen når vann og gasser er drevet ut er smeltet og deigaktig. Når den størkner, blir den til harde klumper. Disse må knuses og finmales for å bli til den sementen vi kjenner.

Betongen er det alminneligste byggematerialet i dag, men betongproduksjonen er også en av de mest miljøødeleggende aktivitetene vi har: Det blir sluppet ut ett tonn CO₂ for hvert tonn portlandsement som produseres. Utslippene fra dette utgjør 8 % av det samlede CO₂-utslippet i verden. I tillegg kommer energien som trengs for å varme opp ovnene etc.⁴

Vulkansk

Vulkaner og de prosessene som leder fram til vulkanutbrudd har mye til felles med prosessen som leder fram til den ferdige portlandsementen. Temperaturene der de ulike stoffene og gassene vulkanene spyr ut kommer fra er omtrent som den inne i de roterende ovnene, og ingrediensene i disse stoffene og gassene kan ha samme opphav: De kan komme fra kalkstein, leire og så videre.

Her er en forklaring som består av tre elementer:

Temperaturen stiger med 25 til 30 grader Celsius for hver kilometers dybde under jordoverflaten. Derfor er temperaturen omtrent lik den i sementovnene, 1500 °C, på ca. 60 kilometers dyp.

Masse fra jordoverflaten kan skyves ned til ca. 60 kilometers dyp gjennom en prosess som kalles *subduksjon* (se nedenfor).

3. For eksempel: Kalkmolekylet, som kalksteinen består av, er et molekyl med kjemisk formel CaCO₃ – det vil si, det består av ett kalsiumatom (betegnelse Ca), ett karbonatom (C) og tre oksygenatomer (O₃). Ved høy temperatur slås det i stykker: Det blir til molekylet CaO (som kalles brent kalk) pluss molekylet CO₂.

4. Seymour (2023) s. 1.

De letteste stoffene på planeten vår er gjerne nærmest jordoverflaten. Dersom slike lette elementer subduseres til dybder der temperaturen er høy nok, vil de smelte. Da kan de flyte opp gjennom de tyngre stoffene i omgivelsene, og til slutt smelte seg fram til de er ganske nær jordoverflaten. Det er når de bryter fram gjennom jordoverflaten at vi får det vi kjenner som vulkaner.

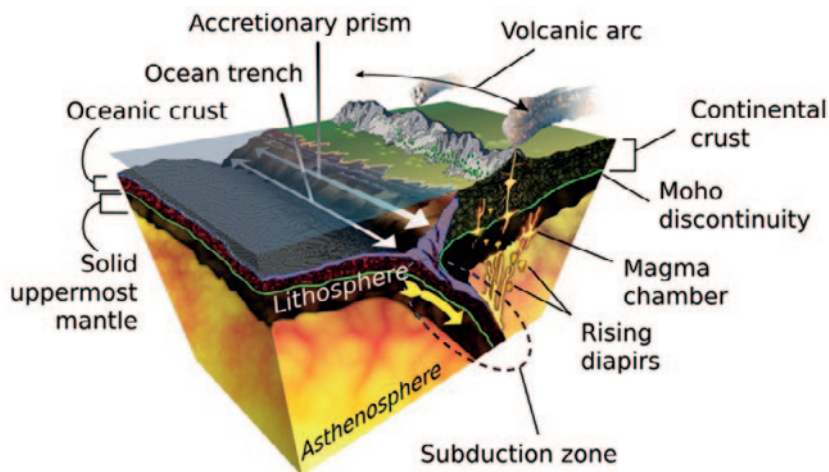
Og, som vi nå vet fra prosessene i sementovnene som er beskrevet ovenfor: det kan være både gasser og smeltede stoffer i vulkanene.

For oss mennesker fortøner landskapet rundt oss seg som uforanderlig, men hvis vi kunne se det over en periode på mange millioner år, er det ikke slik: Vi ville blant annet se fjellkjeder bygge seg opp, og hav åpne og lukke seg, som en følge av *platetektonikk*. Jordoverflaten består nemlig av deler, kalt plater, som beveger seg i forhold til hverandre med en fart opptil omtrent den farten neglene vokser med. Disse bevegelsene skaper spenninger i jordoverflaten, og når disse får bygget seg opp over lang nok tid, utløses de gjerne plutselig i form av det vi kjenner som jordskjelv. Afrika er en slik plate, Europa vest for Ural en annen, og Pyreneene, Alpene og Apenninene er eksempler på fjellkjeder som har bygget seg opp som følger av platetektonikken i og rundt Middelhavet.

Når fjellkjeder bygger seg opp, er det også noe som skyves ned under dem, og det er denne nedskyvningsprosessen som går under navnet subduksjon. Prosessen vises på figur 1, som likner på den italienske vestkysten og Apenninene øst for denne.⁵ Legg spesielt merke til området som kalles «Accretionary prism», der stoffer samles og kan subduseres. Her finnes ulike materialer fra havbunnen og slikt som kommer fra den kontinentale skorpen innenfor: slam fra elvene og stein og grus, som kan inneholde mye av det samme som sementovnene: leire, leirskifer, sandstein, feltspat og kvarts.⁶ De platetektoniske bevegelsene fører dette ned i dypet og til økende temperaturer, der det kan smelte og komme opp igjen via vulkaner.

5. USGS: *Subduction* gir lenker til mange relevante nettsider. Se også Wikipedia: *Subduction*.

6. Marshak (2012), s. 85.

Figur 1: Havbunnens litosfære, det vil si et lag av lettere fast stein, subduseres under landmassens ditto. Under litosfærene ligger astenosfæren, som er et lag av noe tyngre, smeltet stein. Når materiale fra de lettere massene nær land følger med subduksjonen nedover, kan det smelte og stige oppover til det samles i magmakammere i den kaldere steinen lenger oppe. Materialet kan bryte ut gjennom overflaten i vulkaner, og kalles da gjerne lava. Lavaen kan ha en svært variert sammensetning. Fra wikipedia.

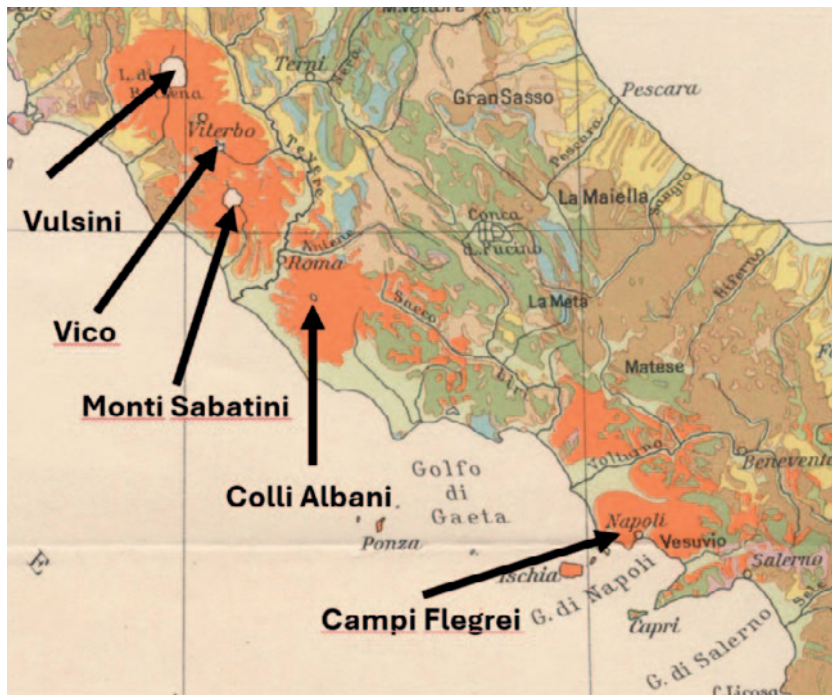
Vesuv er det italienske vulkanutbruddet som er best kjent i vår tid, men for utviklingen i bruken av betong og byggekultur er det ikke viktig: Utbruddet var i år 79, mens de utbruddene som resulterte i de materialene romerne kunne prøve ut skjedde lenge før det. I de etruskiske områdene nordvest for Roma - områdene ved Vulsini, Vico og Monti Sabatini - var det vulkansk virksomhet for 800 000 til 100 000 år siden. Sørøst for Roma - i Latium ved Colli Albani - var det vulkanutbrudd fra to millioner og fram til 80 000 år siden.⁷ De vulkanene som skapte materialene ved Napoli ligger i området Campi Flegrei vest for byen, og de viktigste utbruddene skjedde for 60 000 til 4 000 år siden, men det siste store utbruddet var så sent som i 1538,⁸ og det er ennå litt vulkansk aktivitet i området.⁹

7. Soldati (2017) s. 295 og s. 303. Marra (2020) s. 1. Jackson (2007) s. 25.

8. Soldati (2017) s. 392-393.

9. Gandolfi (2025).

Et viktig trekk ved vulkanismen i det sentrale Italia er at lavaen skapte tunge skyer av gass, aske og størknende materiale, såkalte *pyroklastiske flommer*, som spredte seg utover landskapene rundt utbruddene.¹⁰

Figur 2: Geologisk kart over det sentrale Italia, med navnene på viktige vulkaniske områder. De oransje områdene er dominert av materialer av vulkansk opprinnelse som har spredt seg utover som pyroklastiske flommer. Fra wikipedia.

Når det smeltede materialet var på vei opp av vulkanen, inneholdt det mye gass, og derfor ble det mange gassbobler i det når det spredte seg utover og størknet. Disse boblene er tydelige i de vulkanske materialene i disse områdene, og kalles vesikler.

10. Marshak (2012) s. 262, Soldati (2017) kap. 25. Se også gjerne søkeresultatene for *pyroclastic flow* på YouTube.

Det som kommer ut av en vulkan er ikke ensartet, slik som det som kommer ut av sementovnene. Det kan variere mye i sammensetning og konsistens, det er alt fra vanndamp og gasser via små klumper av pimpstein og glass til tung lava som størkner og blir til basalt. Denne variasjonen gir mye å prøve ut for den/de som har tid, ressurser og vilje!¹¹

Figur 3: Denne centimeterstore pimpsteinen som en gang ble blåst ut av Vesuv er et eksempel på hva slags materialer de vulkanske prosessene kan gi. Den inneholder mange vesikler. Disse gir steinen en større overflate og gjør den lettere enn en vanlig småstein. Tykke lag av slik pimpsten og vulkansk aske kan være tilgjengelig som sand i grustak. Lagene blir til steintypen tuff når de får ligge uforstyrret i noen tusen år. Foto: Ingvar Botnen.

Kalk og pozzolan

Innledningsvis nevnte jeg at det går kalkstein og andre materialer, som for eksempel leire, leirskifer, sandstein, feltspat og/eller kvarts inn i sementovnene, og at dette varmes opp til omkring 14-1500 °C. Men det går an å lage en enkel sement ved å brenne kalkstein, det vil si å varme den opp til 900-1100 °C. Da blir den til et hvitt pulver som er kjent som *brent*, eller *ulesket*, kalk.¹² Dersom kalken tilsettes vann får vi *lesket* kalk. Den kan brukes som bindemiddel, eller lim, i *mørtel* og *puss*. Begge har gjerne et tilslag av sand.

Mørtel og puss med lesket kalk som lim og inert tilslag (det vil si, tilsetninger av stoffer som ikke reagerer kjemisk med stoffer i miljøet rundt det) bruker lang tid på å størkne, fordi kalken må ha CO₂ fra atmosfæren for å bli stiv, og det tar tid for CO₂-molekylene å komme fra atmosfæren og inn til de innerste lagene i mørtel og puss.

11. Marshak (2012) kap. 6: *Up from the Inferno: Magma and Igneous Rocks*.

12. Dix (1982) s. 331.

Romertidens by Puteoli, som i dag heter Pozzuoli og ligger vest for Napoli og Vesuv, befant seg i vulkanområdet Campi Flegrei. Den har, på grunn av de vulkanske stoffene i området, gitt opphav til et viktig faguttrykk i dagens betongteknologi, nemlig *pozzolan*. For det er slik at noen vulkanske materialer inneholder stoffer som ikke er inerte, men *pozzolaniske*, det vil si at de reagerer kjemisk med den leskede kalken, slik at den stivner på mye kortere tid, og uten at CO₂ fra atmosfæren trengs. Og når den ikke trenger luft rundt seg for å stivne, kan den også stivne under vann – den er det som på fagspråket kalles *hydraulisk*.¹³

I sitt verk *De architectura* skrev den romerske arkitekten og ingeniøren Vitruvius dette om valg av materialer til betong:¹⁴

For strukturer av betong må vi først undersøke om sanden passer til å bli blandet inn i materialet, og om det er blandet inn jord i den. Det fins følgende slag sand fra sandtak: svart, hvit, rød og kullholdig. Av disse er de best som lager en gnisselyd når de gnis i hendene. Når det er jord i sanden, er den ikke så ru. Man kan også tulle den inn i et hvitt klede og banke på den. Hvis det ikke sitter jord igjen når sanden deretter er ristet ut, er den velegnet.

Men hvis det ikke finnes sandtak som sand kan hentes fra, kan den tas fra elver, siktes ut av grus, eller tas fra strender ved havet. Men slik sand, brukt til bygging, har disse svakhetene: Den har vondt for å stivne, den tåler ikke belastning over lengre tid, og den er uegnet i hvelv.

Man vet nå, etter undersøkelser med moderne metoder, at de typene sand som ble brukt i bygg før eller mens Vitruvius levde var pyroklastisk materiale fra utbrudd av vulkanen i Colli Albani i tiden fra 470 000 til 355 000 år siden. Navn som brukes i vår tid på disse sandtypene er *pozzolane rosse*, *pozzolane nere* og *pozzolanelle*.¹⁵

Litt lenger ute i *De architectura* skriver Vitruvius at

13. Lancaster (2009) s. 3.

14. Vitruvius, 2.4., oversatt av artikkelforfatteren.

15. Jackson (2007) s. 25.

Det fins også et pulver med naturlige egenskaper som gir bemerkelsesverdige resultater. Det har sitt opphav i kommunene i områdene rundt Baiae, som ligger nær Vesuv-fjellet. Når pulveret blandes med kalk og pukk gir det ikke bare bygg som er sterkere enn andre, men det størkner også under vann når det brukes til å lage moloer med. Dette ser ut til å komme av at under disse fjellene finnes både glovarm grunn og tallrike kilder, og disse ville ikke vært der hvis det ikke langt nede brant svært sterke flammer av svovel, alun eller tjære. Som en følge av dette trenger ild og gass opp gjennom sprekker og gjør jorden lett, og tuffen som kommer fram der er uten fuktighet. Derfor, når tre stoffer blandes sammen som har til felles at de er dannet av ekstrem ild, binder de seg sammen og herdes så snart det tilsettes vann, og hverken bølger eller vann kan løse dem fra hverandre.

Figur 4. Vulkansk tuff fra en etruskisk grav i Lazio. Materialet er porøst og fullt av vesikler. Slikt materiale, tilhugget som her eller i knyttnevestore biter som pukk, og som kan ha pozzolaniske egenskaper, var tilgjengelig som murstein og tilslag i betong for romerske ingeniører og arkitekter. Fra wikipedia.

Her viser Vitruvius en forståelse av hvordan pozzolan blir til som er nokså samsvarende med den moderne kunnskapen om vulkaner som er sammenfattet i denne artikkelen.

Betong

Arkitekter, ingeniører og håndverkere i Roma hadde altså, på grunn av byens svært heldige beliggenhet, tilgjengelig stein, pukk og sand med pozzolaniske egenskaper. De hadde også brent kalk, ulike inerte steintyper som kan hogges til ønskede fasonger og størrelser, murstein og tegl som var tilvirket lokalt, samt amforaer og liknende som også kunne brukes som tilslag.

De pozzolaniske materialene som de brukte var til å begynne med hentet fra inne i byen Roma selv og fra områdene like rundt den. Dette gjelder for eksempel Porticus Aemilia, som ble bygd i 193 fvt, og andre bygg.¹⁶ Senere, når de hadde tilgang til større landområder, brukte de grus og stein fra forskjellige steder i Latium.¹⁷

Romernes vanlige metode for å lage vegger var ikke å tømme flytende betong i forskalinger slik man gjør i dag. Isteden lagde en ganske tørr mørtel med brent kalk, pozzolanisk sand og vann. Med denne og murstein eller tilhøgd stein lagde de to murvegger et stykke fra hverandre. I mellomrommet mellom disse pakket de tilslag – pukk av vanlig stein, vulkansk pimpstein med pozzolaniske egenskaper, knuste amforaer og tegl osv. – sammen med mørtelen,¹⁸ slik at de fikk en masse som kan sammenlignes med moderne betong. Et veggmaleri viser arbeidsmåten i mer detalj: På stillaser på hver side av murveggen sto to murere som fortløpende lagde de ytre mursteinsmurene, for så å fylle mellomrommet mellom dem med nokså tørr mørtel og tilslag av keramikk og annet.¹⁹

De lagde også buer og hvelv med disse materialene, pluss forstøtninger av tre som de kunne legge tilhøgd vanlig stein og murstein inn mot, og de begynte å bruke forskalinger inn mot betongen i stedet for teknikken med

16. Marra (2016) s. 193.

17. Jackson og Marra (2006) s. 6-7.

18. Lancaster (2009 b) s. 263.

19. DeLaine (2021) s. 195, fig. 5.

Figur 5. Dette byggverket finner vi i Villa dei Quintili, som ligger i nærheten av Roma, og som ble besøkt av NKF's ekskursjon i 2021. Muren til høyre viser en vanlig romersk byggeteknikk: Mellom to vegger av murstein er det fylt opp med mørtel og et mer eller mindre uryddig tilslag av teglstein. Foto: Ingvar Botnen.

vegger av murstein for å holde den på plass.²⁰ Med slike teknikker ble de mest kjente antikke byggene i Roma, og andre steder som Ostia og Baiae, bygd. Eksempler i Roma er Colosseum, Trajans marked og Pantheon.²¹

Innskriften under gavlen på Pantheon forteller at byggherren var Augustus' svigersønn Marcus Agrippa, men det vi ser i dag er bygget av keiser Hadrian etter at det eldre templet ble ødelagt av brann i 110.²² Pantheon er kanskje det antikke bygget som har bevart mest av sitt opprinnelige utseende opp gjennom tidene. En viktig grunn til at Pantheon er så godt bevart er at bygget ble omgjort til kirke på 600-tallet, noe som førte til at det ble vedlikeholdt. Selv om det gikk fra være viet til alle de romerske gudene til å bli viet til Jomfru Maria og martyrene (Sancta Maria ad martyres), ble det gjort få endringer innvendig.²³

Pantheon viser hvor langt den romerske betongbruken hadde utviklet seg på flere måter. Kuppelen er verdens største spenn i uarmert betong, altså betong som ikke er forsterket med armeringsjern: Diameteren er 43,3 meter, som er litt mer enn både Peterskirkens kuppel og Brunelleschis kuppel på domkirken i Firenze.²⁴ Det er brukt gradvis lettere tilslag fra fundamentet for rotunden og opp til toppen av kuppelen.²⁵ På utsiden av bygget og i deler av kuppelen er det brukt murstein, mens innerveggen og kuppelen på innsiden har mange nisjer og detaljer som antakelig bare kan lages med forskalinger.²⁶

Men Pantheon viser også at de romerske ingeniørenes forståelse av sine byggemetoder var begrenset. I 1934 falt noen fragmenter ned på golvet fra kuppelen. Undersøkelser etter dette avdekket mange sprekker i betongen.²⁷ Mye tyder på at disse sprekkenes har vært der siden kuppelen ble bygget.

20. Lancaster (2009 a), kap. 2.

21. Se gjerne YouTube på søkeordene *Colosseum*, *Trajan's market* og *Pantheon* for å finne videoer fra rundturer i disse byggene. Omtaler finnes også i artiklene om *Romas arkitekturhistorie* i SNL og på navnene til de forskjellige byggene på Wikipedia.

22. Hetland (2015) s. 97-98.

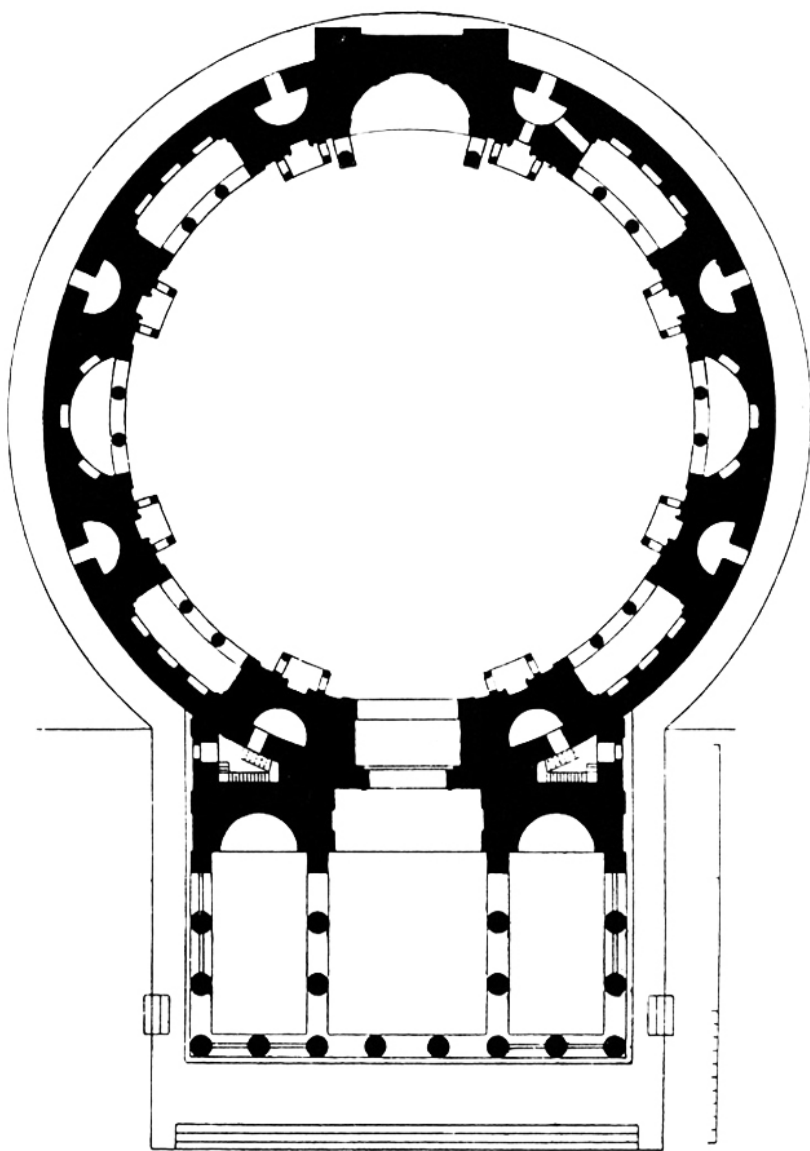
23. Thunø (2015) s. 233 og 241.

24. Masia (2018) s. 588.

25. Marder (2015) s. 20, Masi (2018) s. 590, Wilson (2015) s. 197.

26. Lancaster (2009 a) kap. 1, s. 20, 44 m. fl.

27. Masia (2018) s. 588 ff. Denne artikkelen bygger sine konklusjoner på numeriske simuleringer med en svært detaljert tredimensjonal modell av kuppelen.

12. ROM: PANTHEON.

Figur 6. Grunnriss av Pantheon. Nederst den firkantede tempelfronten med søyler, øverst den sirkelformede rotunden. Fra wikipedia.

En grunn til at de har oppstått er at når betong størkner, trekker den seg litt sammen. Så hvis kuppelen bygges med ny betong oppå rotundevegger som alt har størknet og trukket seg sammen, oppstår det strekk der kuppelen og rotunden er føyd sammen, og sprekker kan oppstå. Andre grunner kan være temperaturendringer mens betongen størknet og etterpå, setninger i undergrunnen, og problemer som hadde med konstruksjonen å gjøre.²⁸

Et selvreparerende materiale

Men, uansett: Romersk betong, slik den ble brukt i bygg i og rundt Roma, har tålt tidens tann bedre enn moderne betongkonstruksjoner – der er nok av eksempler på at bygg kollapser, og forventet levetid for det som er laget av moderne portlandsement og forsterket med armeringsjern er mindre enn

Fig. 7. Tross noen svakheter i konstruksjonen, har Pantheon stått i bortimot to tusen år. Byggene rundt Pantheon-kuppelen er antakelig ikke like bestandige. Foto: Wikipedia.

28. Jones s. 73-74.

hundre år.²⁹ Dette mens gamle bygg som Pantheon, Colosseum og Trajans marked ennå er mer eller mindre intakte.

Holdbarheten til klassiske romerske bygg skyldes de pyroklastiske tilslagene i mørtel og betong, og dannelsen av det plateaktige mineralet stråtlingsitt som en følge av dette har fått mye av æren for det. Stråtlingsitt binder sammen elementene i mørtelen, og hindrer sprekker i å forplante seg.³⁰ Men i 2023 oppdaget man enda en egenskap.

Lenge hadde man sett små hvite klumper, eller klaster, av brent kalk i mørtelen i romersk betong, og tenkt at dette var noe som kom av at kalkovnene og prosessene knyttet til dem ikke var perfekte. Men nå fant man at disse klumpene, som i seg selv er svakere og mer porøse enn resten av betongen, har en viktig oppgave. Det at de er svake betyr at når betong sprekker, går sprekken gjerne gjennom dem. Og når så vann trenger inn gjennom sprekken, oppløses den brente kalken i det og flyter videre ut i betongen, der den reagerer med omgivelsene og blir til et fast stoff igjen – som tetter og dermed reparerer sprekken. Dette kan kanskje bli til en teknikk som kan anvendes i moderne betong, og forlenge levetiden til våre dagers betongbygg.³¹

Betong under vann

Vitruvius nevner i sitatet tidligere i denne artikkelen *pulvis puteolanus*, det vil si støvet, eller sanden, fra områdene rundt Baiae ved Napoli-bukten, brukt som tilslag som ikke bare gir gode resultater i bygg på land, men som også er velegnet for bruk under vann, det vil si i strukturer som moloer og havneanlegg ved havet. Slike strukturer blir utsatt for store påkjenninger fra naturens side i form av bølger, men det viser seg at den romerske betongen i dem også har tålt påkjenningene de har blitt utsatt for gjennom de to tusen årene som har gått siden de ble bygget, og det kanskje vel så godt

29. Collepari s. 3. Noen nylige eksempler på konstruksjoner som kolliderer kan du finne ved å søke på nett etter disse artikkeloverskriftene: *Novi Sad railway station canopy collapse*, *Genoa bridge collapse: Designer warned of corrosion risk nearly 40 years ago*, *Engineer Warned of 'Major Structural Damage' at Florida Condo Complex*.

30. Jackson (2007) s. 24.

31. Seymour (2023), se referat i Bjørnstad (2023).

som i byggene på land.³²

Grunnen til at den maritime betongen med råstoffer fra Baiae har klart seg så godt er at når det er saltvann i sementen, utvikler det seg stoffer, der natrium fra sjøvannet inngår, som er litt elastiske, og som binder sammen de pozzolaniske komponentene i betongen. De kjemiske reaksjonene er vanskelige å kartlegge, men stoffet tobermoritt ser ut til å være en nøkkel.³³

Byen Roma hadde ikke gode havnemuligheter – Tiberen var farbar for små båter, men førte også med seg skiftende sandbanker, som gjorde havnebyen Ostia ved utløpet mindre egnet for omlasting fra store skip. Derfor fikk Scipio Africanus i 194 fvt. bygget en ny havn for omlasting av varer til Roma i Puteoli, altså i det vulkanske området Campi Flegrei, der også Baiae ligger. Varer fra rundt om i imperiet ble fraktet til Puteoli på større skip, og lastet om til mindre båter for frakt videre opp langs kysten til Tiberen og Roma – veitransport måtte eventuelt gjøres med kjerrer trukket av okser, og det ville være mye dyrere enn båter. Puteoli fungerte som omlastingshavn fram til en ny havn, Portus, ble bygget noen kilometer nord for Tiberens utløp i tidlig keisertid.³⁴

Ballast

Skipene hadde seil, og var avhengige av last i lasterommet for å være stabile i sidevind. Derfor trengtes ballast, det vil si materiale som hadde nødvendig vekt, men som ikke var handelsvarer, for mange av skipene som dro ut fra Puteoli etter å ha levert varene sine. Puteoli hadde et laug av *saburrarii*, folk som sørget for sand som ballast til skipene, og en del av ballastsanden var tydeligvis den typen sand som Vitruvius nevner, for betongen som er brukt i Portus og andre havner i Italia og rundt Middelhavet har denne *pulvis* som tilslag.³⁵

Denne trafikken kan ha hatt et betydelig omfang. Til å bygge havnen i Caesarea i det som nå er Israel ble det brukt 52 000 tonn, eller 24 000 m³,

32. Oleson (2004) 199-203, og Jackson: *Unlocking the secrets of Al-tobermorite* ... s. 1669.

33. Jackson (2013) 1681.

34. Brandt (2006) 26 og 38.

35. Oleson (2004) 202, Jackson (2017) 1436. Oleson (2011) 112.

pulvis puteolanus.³⁶ Hvis vi antar at de sjøgående skipene i Middelhavet kunne ta en nyttelast på 150 tonn, så trengtes det omkring 350 båtlaster av *pulvis* for å få bygget denne havna³⁷. Men den gjorde det lettere å eksportere produkter fra områdene rundt, siden veitransport av varer var mye dyrere enn sjøveis transport. Dette gjaldt selvfølgelig for alle de stedene der det ble bygget havner.³⁸

Å dømme etter dateringer av skipsvrak som er funnet, var det en topp i skipstrafikken på Middelhavet i de to hundreårene rundt vår tidsregnings begynnelse.³⁹ Det er vanskelig å bedømme om dette skyldes havnebyggingen, men det er i alle fall fristende å tenke at de romerske ingeniørenes oppdagelse av egenskapene til det vulkanske materialet rundt Puteoli kan ha bidratt til å øke handelen over Middelhavet. Gjennom dette har det eventuelt også vært med på å gi Romerriket mer av felles kultur og samfunnsnormer, og gjennom det faktisk også fredeligere samfunnsforhold enn det ville hatt uten handelen.

Å se tilbake på framstillingen og sammensetningen av den romerske mørtelen og betongen, som har klart seg så godt i 2000 år, kan være med på å inspirere til utvikling av moderne miljøvennlige materialer, materialer som kan erstatte den energiintensive Portland-sementen som gir så store utslipp av CO₂. Det foregår mye forskning og utvikling av miljøvennlig betong i våre dager,⁴⁰ og inspirasjonen fra fortiden er tilstede i dette, kanskje særlig innen marin betong.⁴¹ Et romersk knep som kan komme til anvendelse i vår tids konstruksjoner har allerede vært nevnt, nemlig det med å la det være klumper av brent kalk i betongen, slik at sprekker kan reparere seg selv.

Byen Roma, som utviklet seg til å bli hovedstad i antikkens viktigste stormakt, lå i et vulkansk område som var rikt på råstoffer til mørtel og be-

36. Oleson (2011) 110.

37. Brandt (2006) 34.

38. Brandt (2006) 37.

39. Wilson (2011) 33.

40. Her er det mye å finne. En lenke til noe på World Economic Forum, som organiserer Davos-møtene: <https://www.weforum.org/stories/2024/09/cement-production-sustainable-concrete-co2-emissions/>. Se også «Islandsk pozzolan til salgs i Sverige, Norge med omfattende produkttesting» på <https://www.sement.heidelbergmaterials.no/no/VPI>.

41. Cf. Elsen.

tong som kunne størkne fort, til og med under vann. Dette ga romerske arkitekter, ingeniører, byggmestre og byggherrer mulighet til å eksperimentere med former og byggemetoder som ingen tidligere hadde hatt. Disse mulighetene brukte de til å lage nye, dristige og svært varige former for byggverk i byen selv, og ditto havner. Særlig havnene kan ha vært med på å fremme handel, levestandard og kulturelt fellesskap rundt om i riket, sammen med akvedukter og veier.

I hvilken grad de romerske betongteknikkene har levd videre som bestanddeler i ingeniør- og arkitektmessig kunnskap som har gått i arv er mer usikkert. Mørtel og betong av brent kalk med pozzolanisk tilslag gikk nok så fullstendig ut av bruk da det vestromerske riket gikk i oppløsning. På sytten- og attenhundretallet var det noe bruk av annen kalkbasert mørtel og noe som ble kalt «romersk sement», men dette ble det slutt på da Portlandsementen kom i vanlig bruk mot slutten av attenhundretallet.⁴²

Vitruvius' skrifter var viktige for arkitekturen, men lite tyder på at hans beskrivelse av bruken av *harenae fossicae* og liknende har blitt plukket opp. Dog: det latinske ordet *caementum* (utilhogd stein, steinfliser, pukk) har gått via gammelfransk *ciment* (sement, mørtel, tjære) til våre dagers *sement*, så litt sammenheng kan det være.⁴³

Litteratur

- Bjørnstad, Lasse. «Romersk betong kan ha selvreparerende evner». *Forskning* 09.01.2023.
- Brandt, Johann Rasmus. «‘The Warehouse of the World’. A Comment on Rome’s Supply Chain during the Empire», *Orizzonti - Rassegna di archeologia* 6 (2006).
- Collepardi, M. «Ordinary and Long-Term Durability of Reinforced Concrete Structures», *Canmet/ACI Conference on Durability of Concrete*, Farmington Hills, Michigan, USA: American Concrete Institute (2000).

42. Elsen s. 302.

43. Etymonline: *Cement*, Roggen s. 130.

- DeLaine, Janet, «Production, transport and on-site organisation of Roman mortars and plasters», *Archaeological and Anthropological Sciences* 13 (2021) 195.
- Dix, Brian, «The manufacture of lime and its uses in the western roman provinces». *Oxford Journal of Archaeology* 1 (1982).
- Elsen, Jan; Jackson, Marie D.; Ruiz-Agudo, Encarnación. «Historic Concrete Science: Opus Caementicium to ‘Natural Cements’», *Elements* 18 (2022), 301–307.
- Etymonline, på nettadressen <https://www.etymonline.com> i august 2025.
- Gandolfi, A. «‘The ground keeps breaking and deforming’: life in Italy’s volcanic Phlegraean Fields», *The Guardian* 21/3 2025. Lenke: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2025/mar/21/the-ground-keeps-breaking-and-deforming-life-in-italys-volcanic-phlegraean-fields>
- Graßhoff, Gerd, Michael Heinzelmänn og Marcus Wäfler (red.) *The Pantheon in Rome. Contributions. Bern, november 9-12, 2006*. Bern 2009.
- Hamada, Hussein et al. «Effect of Volcanic Ash and Natural Pozzolana on mechanical properties of sustainable cement concrete: A comprehensive review», *Case Studies in Construction Materials* 19 (2023).
- Hetland, Lise M. «New Perspectives on the Dating of the Pantheon», kap. 3 i Marder og Jones (2015).
- Jackson, M. og Marra, Fabrizio, «Roman Stone Masonry: Volcanic Foundations of the Ancient City». *American journal of archaeology* 110 (2006) 403-436.
- Jackson, M. et al. «Geological observations of excavated sand (*harenae fossilicae*) used as fine aggregate in Roman pozzolanic mortars», *Journal of Roman Archaeology* 20 (2007) 25–53.
- Jackson, M. et al. «Unlocking the secrets of Al-tobermorite in Roman seawater concrete», *American Mineralogist* 98 (2013).
- Jackson, M. et al. «Phillipsite and Al-tobermorite mineral cements produced through low-temperature water-rock reactions in Roman marine concrete», *American Mineralogist* 102 (2017).
- Jackson, M. et al. «Extreme durability in ancient Roman concretes», *American Ceramic Society Bulletin* 97 (2018).
- Jones, Mark Wilson, «The Pantheon and the Phasing of its Construction», i Graßhoff, Heinzelmänn og Wäfler (2009).

- Jones, Mark Wilson, «Building on Adversity: The Pantheon and Problems with its Construction», Kap. 7 i Marder og Jones (2015).
- Lancaster, Lynne, *Concrete Vaulted Construction in Imperial Rome: Innovations in Context*. Cambridge University Press 2009.
- Lancaster, Lynne, «Roman Engineering and Construction». Kap. 10 i *The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*, Oxford University Press 2009.
- Marder, Tod A. og Jones, Mark Wilson (red.), *The Pantheon from Antiquity to the Present*, Cambridge University Press 2015.
- Marra, F. et al. «Monti Sabatini and Colli Albani: the dormant twin volcanoes at the gates of Rome», *Scientific reports* 10 (2020).
- Marra, F. et al. «Petrochemical Identification and Insights on Chronological Employment of the Volcanic Aggregates Used in Ancient Roman Mortars», *Archaeometry* 58 (2016) 177-200.
- Marshak, Stephen. *EARTH. Portrait of a planet*. New York: W. W. Norton & Company 2012. (Dette er en lesverdig grunnbok i geologi.)
- Masia, F. et al. «On the origin of the cracks in the dome of the Pantheon in Rome», *Engineering Failure Analysis* 92 (2018).
- Oleson, John Peter et al. «The ROMACONS Project: a Contribution to the Historical and Engineering Analysis of Hydraulic Concrete in Roman Maritime Structures». *The International Journal of Nautical Archaeology* 2004.
- Oleson, John Peter et al. «Technology, innovation and trade», kap. 6 i Robinson og Wilson (2011).
- Ostia Anticas nettsted, på nettadressen <https://www.ostia-antica.org/index.html> i juni 2025.
- Robinson, Damian og Wilson, Andrew (red.). *Maritime Archaeology and Ancient Trade in the Mediterranean*. Oxford Centre for Maritime Archaeology: Monograph 6. School of Archaeology, University of Oxford 2011.
- Roggen, Vibeke et al. *Latinsk ordbok*, Cappelen Damm, Oslo 2015
- Seymour, Linda M. et al. «Hot mixing: Mechanistic insights into the durability of ancient Roman concrete», *Science Advances* 9 (2023).
- Soldati, Mauro; Marchetti, Mauro (red.) *Landscapes and Landforms of Italy*, Springer International Publishing AG, Cham i Sveits 2017.

Stanislao, Corrado et al. «Contribution to the knowledge of ancient Roman seawater concretes: Phlegrean pozzolan adopted in the construction of the harbour at Soli-Pompeipolis (Mersin, Turkey)», *Periodico di Mineralogia*, 80 (2011).

Thunø, Erik, «The Pantheon in the Middle Ages», kap. 8 i Marder og Jones 2015.

USGS (U.S. Geological Survey), på nettadressen <https://www.usgs.gov> i juni 2025. Se gjerne artiklene under søkeordet *Subduction*.

Wilson, Andrew, «Developments in Mediterranean shipping and maritime trade from the hellenistic period to AD 1000», kap. 2 i Robinson og Wilson 2011.

FONTES HISTORIAE NUBIORUM – FORTIDEN OG FREMTIDEN

ALEXANDROS TSAKOS

På 1980- og 1990- tallet var en gruppe klassiskfilologer fra Norge interessert i den nubiske fortiden: Tormod Eide, Tomas Hägg og Richard Holton Pierce. Sammen med den ungarske professoren László Török står de bak *Fontes Historiae Nubiorum (FHN)*, et korpus av de skriftlige kildene om antikkens Sudan.¹

Dette korpuset danner grunnlaget for denne artikkelen. Målet er at den skal være informativ for tidsskriftets lesere når det gjelder det faghistoriske bak *FHN* og feltet som kalles nubilogi, men samtidig vil jeg rette et kritisk blikk mot måten Nubia og nubiere ble forstått i rammen av *FHN*. Er det noe som bør oppdateres i denne forståelsen og i selve korpuset? Og hvis ja, i hvilken retning? Har Norges universiteter, eventuelt med Universitetet i Bergen i spissen, noe å bidra med i dag?

Nubia i verden

Nubia er betegnelsen på regionen langs Nilen sør for det historiske Egypt, fra Den første katarakt, som i dag ligger under Aswan-dammen, og minst til Sudans moderne hovedstad, Khartoum.² I ulike historiske perioder strakk

-
1. Eide, T., T. Hägg, R.H. Pierce, og L. Török, *Fontes Historiae Nubiorum*, Bergen 1994, 1996, 1998, 2000.
 2. Det finnes rikelig med litteratur om Nubia, både fra antikken og i dag, se Emberling G. og B. Williams, *The Oxford Handbook of Ancient Nubia*, Oxford 2021.

«Nubia» seg til deler av ørkenene både mot øst, mot Det røde hav, og mot vest, til Darfur og Tchad.

Navnet «Nubia» finner vi først i senantikken. Vi vet ikke hva de lokale befolkningene kalte landet sitt, men vi får innsikt i regionen sør for Egypt

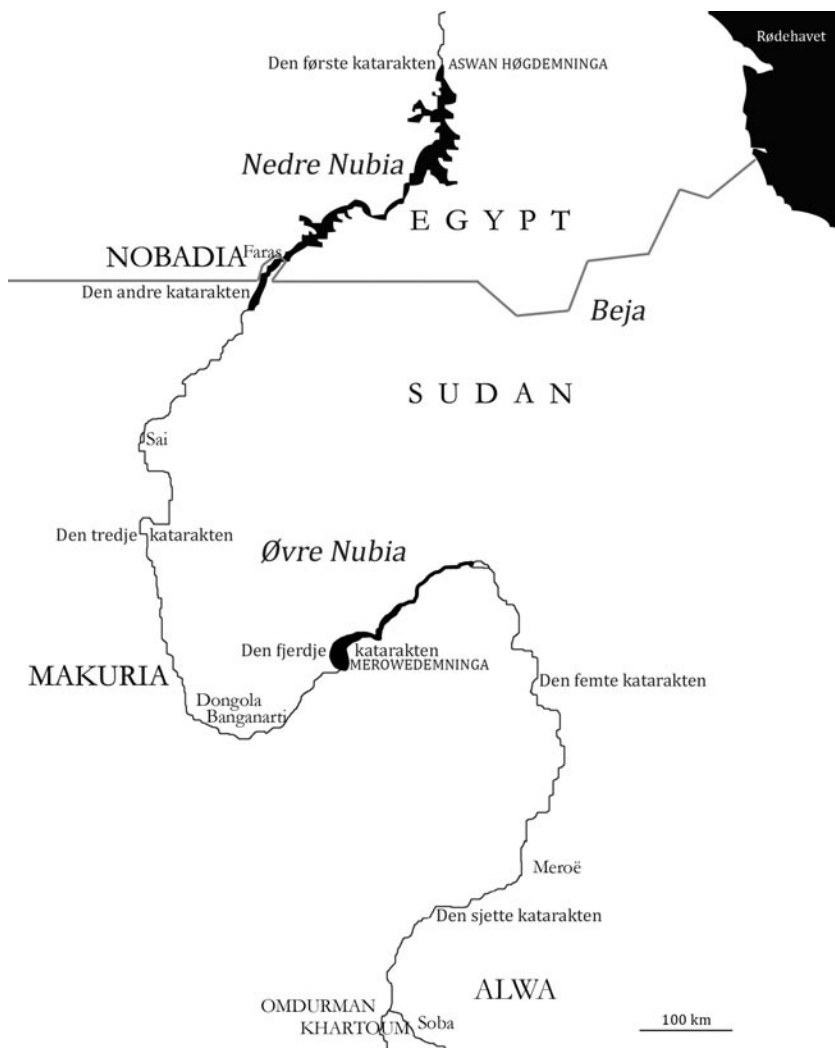

Fig. 1. Kart over Nubia ved Henriette Hafsaas.

gjennom stedsnavn i hieroglyfiske tekster – det mest kjente navnet er «Kusj».³

Senere besøkte også gresktalende folk Egypt, spesielt etter Aleksander den stores erobring av landet, og de skrev også om land og folk sør for Egypt og langs Det røde hav. Greske historikere og geografer kjente til den kongelige byen «Meroë»,⁴ og de kalte landet for Etiopia, som på gresk betyr «landet av mennesker med solbrente ansikter».

Det har vært en del misforståelser mellom dette Etiopia og nåtidens etiopiske stat – akkurat som Etiopia og India heller ikke var helt adskilt i det mentale kartet til fortidens mennesker.⁵ Men fra denne epoken finnes det altså ikke noen skriftlige referanser til «Nubia». Navnet dukker opp i kildene først i senantikken, det vil si etter fallet til det meroitiske kongedømmet.

Forholdet mellom «Meroe» og «Nubia» har blitt diskutert i faglitteraturen og det har kommet en viss enighet rundt særlig to hovedkonklusjoner: For det første er «meroitisk» og «nubisk» beslektede språk (begge to tilhører til det nilosahariske phylum), men de er ikke identiske.⁶ For det andre har «nubiere» vært til stede i området i tidligere epoker (under kongedømmene Kusj og Meroe), men da som undersåtter av «meroiter».

Nubierne benyttet anledningen da det meroitiske kongedømmet mistet kontroll over Nilen i det 4. århundre e.v.t. og dannet *nubiske* kongedømmer som dominerte det geografiske området som i dag er staten Sudan. De konverterte til kristendommen og brukte både gresk og koptisk (den siste fasen av det gamle egyptiske språket) som var nøkler til forståelsen av den nye religionen. De skrev ned sitt språk, det såkalte gammelnubisk, og de både organiserte et kirkelig hierarki og fornyet antikke administrative strukturer for regionene de styrte over. Alt dette munnet ut i at de historiske kildene begynte å snakke om Nubia og nubiere.⁷

3. For en introduksjon til temaet på norsk, se <https://snl.no/Kusj>. De tidlige fasene av den nubiske historien blir behandlet i volum 1 av FHN.

4. Disse kildene blir behandlet i volum 2 av FHN.

5. For en oversikt over disse misforståelsene med fokus i middelalderen, se Simmons, A., *Nubia, Ethiopia, and the Crusading World, 1095-1402*, London 2022.

6. Cf. Van Gerven Oei, V.W.J., *A Reference Grammar of Old Nubian*, Leuven 2021, s. 14 & fig. 1.5 (s. 15).

7. For en oversikt over Det kristne Nubia, se Tsakos, A. (2021, november 29). Medieval/Chris-

De kristne nubiske kongedømmene hadde veldig forskjellige skjebner etter middelalderen. Noen ble en del av det osmanske riket; andre ble en del av Funj-sultanatet av Sennar, byen sør for Khartoum; og en del fortsatte å være uavhengige av større politiske utviklinger til de ble en del av dagens Sudan.⁸ Nubia mistet da aldri sin karakter som *terra mater* for mange stammer i Sudan; som *locus memoriae*, særlig etter byggingen av Aswan-demningen og oversvømmelsen av den nordligste delen av Nubia.

UNESCOs *Aswan High Dam Campaign* som fant sted i forbindelse med byggingen av Aswan-demningen, påvirket studiet av fortiden både i Sør-Egypt og i Sudan.⁹ Navnet «Nubia» ble derfor gitt til tidligere kulturer langs Nilen fra Sør-Egypt til Khartoum, og studiet av Sudans fortid kalles som oftest for «nubiologi».¹⁰

Nubiologene driver for det meste enten med arkeologi og relaterte disipliner eller med studier av tekster. Etter at Aswan-demningen ble bygd, er det bare den sudanske delen av Nubia som er over vann. Derfor blandes ofte «nubiologi» med disiplinen «Sudan-arkeologi». Andre ganger er «Sudan-arkeologi» det foretrukne begrepet fordi man studerer perioder som er eldre enn de «nubiske», dvs. fra før senantikken og middelalderen. Men for både «Sudan-arkeologer» og «nubiologer», er det Sudan som er vertslandet for feltarbeid.

Ellers finnes det både arkeologiske gjenstander og tekster i stort antall på museer og biblioteker i Egypt, samt mange andre land utenfor Nildalen. Dette er resultatet av arbeidsmåten under Unescos Aswan-aksjon. Det var da avtalt at vertsnasjonen og «foreign mission» skulle dele funnene fra ut-

tian Nubia. *Oxford Research Encyclopedia of African History*. (besøkt 23 mars 2025), <https://oxfordre.com/africanhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277734.001.0001/acrefore-9780190277734-e-1081>.

8. For en diskusjon av disse statene, se Hafsaas, H., «The Nubian Frontier as a Refuge Area Warrior Society between c. 1200 and c. 1800 CE: A Comparison between Nubia and the Ottoman Balkans», *Ottawa* 6 (2019), s. 67-87.
9. Bygging av Aswan-demningen ble besluttet i 1954 og arbeidet begynte i 1959. Samtidig inviterte den egyptiske og den sudanske regjeringen UNESCO til å sette i gang redningsaksjonen for nubiske antikviteter. Aksjonen begynte i 1960 og varte til 1980.
10. Historien om disiplinen «nubiologi» ble nylig kritisk gjennomgått av Vincent van Gerven Oei i et keynote-foredrag i rammen av den 15. internasjonale konferansen for nubiske studier i Warszawa 2022. I påvente av publikasjonen av konferansen har Van Gerven Oei publisert foredraget sitt på nettet: <https://works.hcommons.org/records/ay1s7-me471> (besøkt 23. mars 2025).

gravningene. Derfra ble det dannet museums- og undervisningssamlinger i Amerika og Europa, og dette la grunnlaget for studiet av den nubiske fortiden.¹¹

Det er ingen tvil om at området som ble oversvømt av demningen var en del av Nubia, og derfor ble beskrivelsen av fortiden i det som ble Sudan basert på kunnskap samlet i Nubia. Slik ble det også til at den viktigste presentasjonen av fortiden i hele området sør for Egypt fra forhistorie til århundrene etter middelalderen ble kalt «Nubia: Corridor to Africa» - utgitt i 1977 av en av lederne av Aswan-aksjonen, William Yewdale Adams fra Kentucky, USA.

Fontes Historiae Nubiorum

Den tradisjonen som utviklet seg i arkeologifeltet påvirket også måten tekstspesialister tilnærmet seg stoffet på. Først ute var pater Giovanni Vantini, som arbeidet som misjonær i Sudan og i 1975 utgav *Oriental Sources Concerning Nubia*; her er det de arabiske kildene fra og om middelalderen som har hovedrollen. Nesten 20 år senere kom *Fontes Historiae Nubiorum*, som tok for seg perioden før middelalderen. Både *Oriental Sources* og *FHN* er ifølge sine introduksjonstekster tenkt som ressurser for arkeologene i feltarbeid.

FHN begynte i 1994 og hadde som faglig mål å samle de viktigste kildene om den nubiske fortiden på egyptisk, gresk, latin og meroitisk. Disse kildene er fra tidsrommet mellom det 8. århundret f.v.t. og det 6. århundret e.v.t., altså den perioden vi kaller antikken, og viser slik utgivelsens avhengighet av klassiske studier. Redaktørene for *FHN* sier ingenting slikt eksplisitt, men det er ganske åpenbart, samtidig som de gir et blink med øyet ved at tittelen er nettopp på latin! Disse redaktørene var Tormod Eide, Tomas Hägg, Richard Holton Pierce og László Török. Av disse var Eide, Hägg og Pierce ansatt ved klassisk institutt ved Universitetet i Bergen, og *FHN* ble publisert i sin helhet i redaktørenes akademiske hjem.

11. Historien om «museumization» av Nubia er skrevet av Costanza de Simone, *Nubia and the Nubians: The «Museumization» of a Culture*, Saarbrücken 2015. Se også idem (red.), *Remembering the “Nubia Campaign”. Recollections and Evaluations of The International Campaign to Save the Monuments of Nubia after Fifty Years*, Leiden 2025.

Richard Holton Pierce var egyptolog, og den eneste som har vært professor i egyptologi ved Universitetet i Bergen. Han arbeidet som arkeolog i Egypt og Nubia. Pierce var også den eneste fra Universitetet i Bergen som deltok i Aswan High Dam Campaign. Den eneste personen med opprinnelse fra Bergen som deltok var hans kone Wenche, som ikke var arkeolog.

Pierce forsto egyptologi som et studiefelt om alle kulturer og alle manifestasjoner av disse kulturene som ble utviklet langs Nilen. Han var først og fremst filolog og lærte alle språkene som ble brukt i Egypt: fra hieroglyfer, demotisk og koptisk til gresk og latin; samt litt nubisk og beja; og hvorfor ikke syrisk, hebraisk eller arabisk også? Han studerte språk og språkernes produksjon både i litterær og dokumentarisk form. Ved Universitetet i Bergen fant han sin plass på Klassisk institutt. Der ble Pierce del av en lesegruppe hvor filologisk fordypning i antikke tekster kunne skape innsikt i større språklige og historiske fenomener.

Sammen med ham i gruppen var Tomas Hägg og Tormod Eide. Begge var hellenister, men Hägg hadde oppdaget Nubia på egen hånd: først gjennom sin interesse for den klassiske greske romanen,¹² hvor landet sør for Egypt ofte spiller en meget sentral rolle; så på grunn av sin forskning om titlene som ble brukt av administrasjon og aristokrati både i Det romerske (bysantinske) riket og i Nubia;¹³ og sist men ikke minst fordi han publiserte to greske innskrifter på gravsteiner som Scandinavian Joint Expedition i Nubia (i rammen av Aswan High Dam Campaign) hadde gravet ut på kristne gravplasser ved lokaliteter som tilhørte den middelalderske nubiske sivilisasjonen.¹⁴ Denne publikasjonen åpnet feltet for Hägg. Han skrev viktige bidrag om bruken av gresk i Nubia,¹⁵ og han ble redaktør for en internasjonal konferanse om nubiske studier som ble avholdt i Uppsala i 1986.¹⁶

12. Hägg, T., *The Novel in Antiquity*, Berkeley 1991.

13. Hägg, T., «Titles and Honorific Epithets in Nubian Greek Texts», *Symbolae Osloenses* 65 (1990), s. 147-177.

14. Hägg, T., «Two Christian Epitaphs in Greek of the 'Euchologion Mega' Type», in: T. Säve-Söderbergh (ed.), *Late Nubian Cemeteries* (Scandinavian Joint Expedition to Sudanese Nubia, 6), Solna 1981 (pr. 1982), s. 55-62 & Pl. 105-106.

15. Cf. Hägg, T., «Greek Language in Christian Nubia», i: A.S. Atiya (red.), *The Coptic Encyclopedia*, Vol. 4, New York 1991, 1170-1174.

16. Hägg, T. (red.), *Nubian Culture: Past and Present*, Stockholm 1987.

Hägg hadde et bredt akademisk nettverk som også omfattet den ungarske professoren László Török, en av de viktigste historikerne om antikkens Sudan.¹⁷ Török skrev de historiske kommentarene til alle de tekstene som filologene samlet og analyserte. Det klassiske miljøet i Bergen forsto ikke *FHN* som en samling av oppdaterte redigeringer av de innsamlede tekstene. Det er selve innsamlingen av tekstkorpuset som er presentert som deres bidrag.

FHNs innhold

FHN inneholder 343 tekster, kronologisk ordnet. Første bind, som representerer før-hellenistisk tid, inneholder 66 innførsler, hvorav 11 passasjer fra Herodot og to graffitier på gresk fra Øvre Egypt. De resterende 80% av tekstene er egyptiske. Det andre bindet dekker epoken til det 1. århundret f.v.t, det vil si hellenistisk (eller ptolemaisk) tid i Egypt. Dermed kommer det kanskje ikke som en overraskelse at blant de 119 innførslene i dette bindet er nesten halvparten på gresk eller latin. Samtidig dukker de første meroitiske tekstene opp. Meroitisk er også representert med 15 tekster i tredje bind, som dekker de seks første århundrene e.v.t. I dette bindet finnes også 15 koptiske tekster og 20 demotiske. Resterende tekster blant de 157 er enten på gresk eller på latin.

Disse tallene avdekker noen veldig interessante fenomener. Først og fremst viser de at med tiden blir egyptiske tekster færre både i absolutte tall og prosentvis. Samtidig øker bruken av det lokale språket uttrykt i meroitiske tekster. Og som det nettopp ble påpekt, får vi også flere kilder på gresk og latin.

Disse observasjonene leder til den neste: med unntak av de meroitiske tekstene, ser alle andre skriftlige kilder ut til å være det intellektuelle produktet av folk nord for Kusj/Nubia. Men også folk i Kusj produserte tekster på gresk og egyptisk (for det meste for offentlige, men også til en viss grad for private formål). Dessverre skiller ikke redaktørene for *FHN* mellom de to kategoriene. De var ikke interessert i tekster som er produsert av et folk, men tekster som handler om dette folket.

17. Se nekrologen ved Ádám Bollók, «In memoriam László Török (1941–2020)», *Antaeus* 37 (2020), s. 11-14.

Det finnes rom for kritikk av det historiske perspektivet som danner denne samlingen når fortellinger hos Herodot på gresk, kongelige steler på egyptisk og gravsteiner på meroitisk er blandet sammen. Den historiske fortellingen som produseres kan skape forvirring: Hvem var disse nubierne som redaktørene prøver å rekonstruere kildene til? Arbeidet bak FHN var formidabelt for 1990-tallet, men i dag kunne Nubia fra et perspektiv basert på skriftlige kilder ha sett ganske annerledes ut.

Det er ikke bare at en skulle skille mellom tekster produsert av nubiere og tekster produsert om dem fra folk utenfra Nubia. Desto viktigere er at den første kategorien skulle berikes med utvidelsen av både språkene som kildene er skrevet på ved å inkludere tekster på gammelnubisk, og av de kronologiske rammene for korpuset ved å inkludere middelalderen, den nubiske epoken *par excellence*.

En annen *Fontes Historiae Nubiorum*?

Middelalderen er epoken da nubiere står i forgrunnen av historien og det nubiske språket er brukt i alle slags skriftlige monumenter. Det er dette språket som er inngangen til idéene, tankene og interessene til alle som identifiseres som nubiere.

I Vantinis kildesamling om Nubia i middelalderen finner vi likevel bare folket og landet sett utenfra. I 1975 var nubisk lite kjent, og slik var det ennå da *FHN* ble utgitt på 1990-tallet.

Forståelsen av språket var på denne tiden basert på arbeidet til filologen Gerald Michael Browne.¹⁸ I dag har vi en ny grammatikk for språket ved lingvisten Vincent van Gerven Oei,¹⁹ som har en annen metodikk. Filologi klarte ikke å knekke koden til gammelnubisk; lingvistikk gjorde det.

Med Van Gerven Oeis grammatikk, som ble utgitt i 2021, har nubilogene fått et redskap til å tolke det største korpuset av tekster på gammelnubisk, nemlig innskrifter produsert av besøkende til hellige steder

18. Han skrev den første grammatikken (Browne, G.M., *Grammar of Old Nubian*, München 2002); han compilerte ordboken til gammelnubisk (idem., *Old Nubian Dictionary*, Leuven 1996 & idem., *Old Nubian Dictionary. Appendices*, Leuven 1997); han publiserte de fleste kjente tekster på gammelnubisk (for en oversikt se: https://www.medievalnubia.info/dev/index.php/Guide_to_the_Texts).

19. Van Gerven Oei, V.W.J., *A Reference Grammar of Old Nubian*, Leuven 2021.

i Nubia eller andre steder hvor politisk makt utfoldet seg – ofte sammenfaller de to i den nubiske middelalderen.

I disse innskriftene får vi et unikt innblikk i måten språket ble brukt i dagliglivet, på en annen måte enn vi kan få det fra oversettelsene av de greske bibeltekstene (både NT og GT ble oversatt fra gresk) og av andre kristne tekster på gresk eller koptisk – selv om disse gir viktige bidrag til vår forståelse av lese- og skrivekyndighet i det kristne Nubia. Det som særlig må understrekes, er derimot betydningen av å analysere hvordan gammelnubisk ble brukt i skriftlige uttrykk for tro og tanke blant nubiere.

I perioden fra omkring år 1000 til 1500 dominerte gammelnubisk alle former for skriftlig produksjon i det kristne Nubia. I praksis utviklet det seg imidlertid en språklig blanding mellom gammelnubisk og gresk, hvor sistnevnte fortsatt ble ansett som det hellige språket *par excellence*. Bibelske tekster, private bønner og andre religiøse ytringer ble ofte skrevet etter hukkommelsen på veggene i hellige rom – som kirker, pilegrimssteder og gravplasser – i en slik språklig blanding. Over tid påvirket denne kontakten til og med morfologien i det nubiske språket.

Det beste eksempelet på hvordan dette materialet kan brukes til forståelsen av gammelnubisk er uten tvil arbeidet som Adam Łajtar har gjort med besøkenes graffiti fra Banganarti, som ligger ti kilometer fra Dongola, hovedstaden i det nubiske kongedømmet Makuria. Dette var et kongelig pilegrimssted i de siste århundrene av middelalderen.²⁰

Slike tekster har vi et stort antall av fra Nubia. Vi kjenner til 4518 graffiti takket være Database for Medieval Nubian Texts (DBMNT), som er utviklet av Grzegorz Ochała ved Universitetet i Warszawa.²¹ DBMNT presenterer ikke selve tekstene, men gir alle mulige opplysninger om hver av dem som allerede er publisert. I det 21. århundret er det ikke nødvendig å samle alt dette materialet i et eller flere bind etter eksempelet til FHN. Det som trengs, er en utvidet digital tilgjengeliggjøring. Mengden av data det er snakk om, krever et internasjonalt samarbeid. Ved siden av de polske nubiologene burde etter min mening Universitetet i Bergen få en ledende rolle.

20. Łajtar, A., *A late Christian Pilgrimage Centre in Nubia: The Evidence of Wall Inscriptions in the Upper Church at Banganarti*, *Journal of Juristic Papyrology supplementum* 39 (2020).

21. <https://www.dbmnt.uw.edu.pl/> (besøkt 23. mars 2025).

Sudan-studier i Bergen

Arven fra FHN kunne være et argument for at Bergen får denne rollen. Den kan ikke begrenses til open-access tilgang gitt til digitale kopier av FHNs bind, som en allerede kan finne i Spesialsamlingenes nettside marcus.uib.no.²² Den bør utvides og oppdateres i tråd med utviklingen innenfor digital humaniora. Og det finnes flere årsaker til at Bergen bør påta seg denne rollen, ikke minst historiske årsaker knyttet til det lengste internasjonale samarbeidet som UiB har hatt utenfor Norden, nemlig med Universitetet i Khartoum.²³

I 1963 reiste den berømte antropologen Fredrik Barth på feltarbeid i Darfur. Etter ham valgte flere av studentene hans Sudan for sine feltarbeid. Først var det sosialantropologen Gunnar Haaland og arkeologen Randi Haaland, deretter fulgte sosialantropologene Leif Manger, Gunnar Sørbø og Frode Storås. Regionene vest i Sudan, men også Sør-Sudan, var hovedreisemålene deres. Men de besøkte også Khartoum hvor logistiske og administrative oppgaver måtte utføres før og etter feltarbeid. I den samme epoken bodde både Pierce og den irske historikeren Rex Sean O'Fahey i

Fig. 2 Richard Pierce på feltarbeid.

22. <https://marcus.uib.no/instance/journal/307c14e4-9afa-4eac-b891-460ffd3e71ad> (besøkt 23. mars 2025).

23. For historien om dette samarbeidet, se Bøe, M., «The Bergen-Sudan Connection», in: Hafsaas-Tsakos, H. and A. Tsakos (red.), *Connecting South and North: Sudan Studies from Bergen in Honour of Mahmoud Salih*, Bergen 2009, s. 5-18.

Fig. 3. Rex Sean O'Fahey på feltarbeid.

Sudan. Etter hvert kom de alle sammen tilbake til Bergen og brakte med seg erfaringer, kunnskap og sine arkiver fra årene i Sudan. Pierces historie er knyttet til hans filologiske og egyptologiske interesser, men for O'Fahey var andre forskningsspørsmål viktige.

O'Fahey var også aktiv i Darfur hvor han reiste rundt og besøkte familier som bevarte private arkiver med dokumenter fra de siste fire århundrene. De fleste av disse dokumentene handlet om landeiendom og dermed ble slike problemstillinger sentrale for den tidligere fasen av O'Faheys forskning.²⁴ Senere ble han interessert i andre regioner enn Darfur, samt i sufismen, den formen for islam som er mest karakteristisk for Sudan. Han spesialiserte seg i Idrisiya-grenen av sudansk sufisme.²⁵ Et særtrekk ved O'Faheys forskning var at han avfotograferte alle dokumentene som han fant, enten i feltet eller på bibliotekene. Dette arbeidet ble grunnlaget for en omfattende samling av kopier av manuskripter, og disse er ofte de eneste vitnene til originalene som har gått tapt i løpet av alle krigene som har herjet Sudan og særlig Darfur de siste årene. Den nåværende krigen i landet har

24. Cf. O'Fahey, R.S. and M.I. Abu Salim, *Land in Dār Fūr: Charters and Related Documents from the Dār Fūr Sultanate*, Cambridge 1983.

25. O'Fahey, R.S., *Enigmatic Saint: Ahmad ibn Idris and the Idrisi Tradition*, London 1990.

økt viktigheten av denne samlingen som per i dag forvaltes av Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen.²⁶

Spesialsamlingenes ansvar er både å bevare disse kopiene for fremtidige generasjoner, og å tilgjengeliggjøre dem for alle med interesse for disse dokumentene, først og fremst sudanere. Den beste måten å oppnå begge formålene på er å gjøre Sudan-samlingen ved Universitetsbiblioteket i Bergen tilgjengelig digitalt. I det 21. århundret kan ikke denne digitale tilgjengeliggjøringen være ensidig. Universitetet i Bergen bør samarbeide med de andre aktørene i slike forsøk for å bevare og tilgjengeliggjøre kildene til Sudans fortid.

Sudan Memory-prosjektet i England er et av nettverkene hvor Bergen og Norge kunne være delaktig.²⁷ Der deltar, blant andre institusjoner, universitetet i Durham med sitt enestående Sudan-arkiv, det mest omfattende i hele verden utenfor Sudan.²⁸ Bergen hevdes å være stedet med det nest største arkivet, og den nylig signerte avtalen «North Sea University Partnership» med nettopp Bergen og Durham i spissen tilbyr den perfekte konteksten for fremtidig arbeid og samarbeid.²⁹

Fremtiden i digital tilgjengeliggjøring ser ut til å være utvikling av felles standarder for lagring og visning av data og metadata av bilder og audio/video filer på tvers av institusjoner og internasjonalt. Disse standardene beskrives best av rammeverket som kalles IIF (International Interoperability Framework) og som baseres på publisering av et manifest (i form av et JSON-dokument) som inneholder alt av metadata til hver gjenstand.³⁰ IIF har allerede blitt brukt for tilgjengeliggjøring av Sudan-arkivet ved universitetet i Durham, og Bergen bør finne sin plass i det internasjonale arbeidet for å bevare kildene til fortiden til alle slags sudanske folk, fra Nubia, Darfur og de andre stedene hvor forskere fra UiB har vært aktive.

26. <https://marcus.uib.no/instance/collection/28d2e270-d70e-4813-8580-0d995f7d1c35> (besøkt 23. mars 2025).

27. Om prosjektet, se: <https://www.sudanmemory.org/> (besøkt 23. mars 2025).

28. Om arkivet, se: <https://libguides.durham.ac.uk/asc-sudan-archive> (besøkt 23. mars 2025).

29. Foreløpig, se: <https://www.uib.no/aktuelt/174676/north-sea-university-partnership> (besøkt 23. mars 2025).

30. En enkel introduksjon til IIFs konsepter og metoder er gitt av IIF-konsortiets video-serier: <https://www.youtube.com/@IIF-Consortium/videos> (besøkt 23. mars 2025).

I mellomtiden er vi i Bergen aktive med å digitalisere O’Fahey- og andre deler av Sudan-samlingen på vårt egenutviklede registreringssystem basert på Stanford-universitetets «Protégé»,³¹ både i rammen av den daglige driften og som del av prosjektet Sudan Norway Academic Collaboration (SNAC).³² En av ambisjonene er å nominere Sudan-samlingen til UNESCOs liste *Memory of the World*. Parallelt, og i rammen av SNAC-prosjektet, har også flere aktiviteter funnet sted som er knyttet til den siste drømmen som Pierce hadde som fagperson, nemlig å kompilere et *Fontes Historiae Blemmyorum*.

Blemmyene er et folkeslag som lever i ørkenen i Øst-Sudan og som har vært fokus for arbeidet til et tverrfaglig prosjekt ledet av botanikeren Knut Krzywinski, geografen Gidske Andersen og Pierce selv.³³ SNAC har støttet reise og opphold i Bergen for den ledende arkeologen i ørkenen i Øst-Sudan, Julian Cooper fra Macquarie-universitetet i Sydney, Australia.³⁴ Hans tilstedeværelse har reaktivert den lokale interessen for Pierces arkiv, hvor man finner alle de relevante kildene som var kjent da Pierce var i live og aktiv i felten – han reiste siste gang til Øst-Sudan i 2015 i en alder av 80! Måten

Fig. 4. Julian Cooper i Pierces etterlatte arkiv.

31. Om Protégé, se <https://protege.stanford.edu/> (besøkt 23. mars 2025).

32. Om SNAC, se: <https://www.emi.no/projects/2942-snac> (besøkt 23. mars 2025).

33. Se Krzywinski, K. og R.H. Pierce, *Deserting the Desert: A Threatened Cultural Landscape between the Nile and the Sea*, Bergen 2001.

34. For en oversikt over Coopers prosjekter, se: <https://researchers.mq.edu.au/en/persons/julien-cooper> (besøkt 23. mars 2025).

dette prosjektet vil drives fremover på er inspirert av debattene om avkolonisering av forskningen, fokus på behov og ønsker fra de lokale interessentene og avansert digital tilgjengeliggjøring av kildemateriale som er innsamlet.

En slags konklusjon

Fontes Historiae Nubiorum var banebrytende for sin epoke, men den er utdatert per i dag, på grunn av både måten den ble publisert på (trykte bind med lite rom for addenda og corrigenda) og synet på nubiernes rolle: De folkeslagene som omtales i kildene i *FHN* var nubiernes forgjengere i Nildalen. Derimot er middelalderen, som er den epoken da nubierne kontrollerte regionen, ikke tatt med i *FHN*.³⁵

Å gjøre de tre bindene, samt indeksen, digitalt tilgjengelige er et sine qua non, men ikke tilstrekkelig for hvordan dette materialet best kan brukes til undervisning og forskning i dag. Digitale standarder som IIF bør være førende for videre arbeid. Samtidig må det tas hensyn til andre prosjekter som pågår, som DBMNT i Warszawa, Sudan Memory i England, og sist, men ikke minst, forsøket på å tilgjengeliggjøre de enorme arkivene til Pierce og O'Fahey som forvaltes av Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen.

Hvordan konseptet *Fontes Historiae Nubiorum* kan videreføres til forholdene i det 21. århundret vil testes i prosjektet som Bergen-baserte forskere og Julien Cooper har begynt under navnet *Fontes Historiae Blemmyorum*. Men bare når alle tekstene fra Sudans fortid gjøres tilgjengelige gjennom en plattform som drives av et internasjonalt konsortium og med hovedmålet å bli del av dannelsen av de nye generasjonene i Sudan, både i sentrum og i periferiene av landet, vil veien som klassiskfilologene i Bergen viste komme til sitt mål.

alexandros.tsakos@uib.no

35. Sammen med Richard Pierce har jeg også tidligere publisert noen betraktninger om FHNs fremtid, se R.H. Pierce og A. Tsakos, «The Past and the Future of Fontes Historiae Nubiorum», i T. Bács, Á. Bollók og T. Vida (red.), *Across the Mediterranean – Along the Nile. Studies in Egyptology, Nubiology, and Late Antiquity dedicated to László Török on the Occasion of his 75th Birthday*, Vol. 2, Budapest 2018, 961-965.

EUROCLASSICA-KONFERANSE I BULGARIA

VIBEKE ROGGEN

Euroclassica er en sammenslutning av klassisk-organisasjoner i Europa. Noen har kun lærere som medlemmer, andre er – som Norsk klassisk forbund – åpne også for andre.

For Norsk Klassisk Forbund er formålet klart slått fast i forbundets paragraf 1: «Norsk Klassisk Forbund er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng. Forbundet vil arbeide for å styrke de klassiske fag og emneområder i skolen, på universiteter og høyskoler og i samfunnet som helhet.» Da er det nyttig å samarbeide med tilsvarende organisasjoner i andre land.

Euroclassica har konferanser årlig – denne gang i Bulgarias hovedstad Sofia. Navnet er gammelgresk som bare det! Byen går tilbake til antikken, da den het Serdica, men i det 14. århundre fikk den navnet Sofia, oppkalt etter *Sveta Sofia* (Den hellige visdom), en kirke fra det 4. århundre. Det første ordet er slavisk, det andre gresk.

Antikkens Bulgaria

Bulgaria har en vanskelig beliggenhet mellom øst og vest, og har vært erobret fra flere kanter. I år 50 e.Kr. ble Trakia en romersk provins, og landet sør for Donau forble en del av Romerriket gjennom hele antikken. Befolkningen ble romanisert og hellenisert; det trakiske språket forsvant og har bare etterlatt seg få spor. Folkevandringstiden førte til invasjoner av gotere, hunere og avarer, og til at landet på 500- og 600-tallet ble bosatt av slavisktalende grupper. Deres språk er opprinnelsen til det moderne bulgarske språket, men både språket og landet har fått navn etter en opprinnelig tyrkisktalende folkegruppe fra området mellom Ural og Volga. Disse «proto-bulgarerne» gikk over Donau i 680 og etablerte det første bulgarske riket.

Proto-bulgarerne var hedninger, men mange av innbyggerne var kristne, og i 865 ble kristendommen offisiell religion i Bulgaria. På samme tid ble det første slaviske skriftspråket, kirkeslavisk, utformet av Kyrillos og Methodios på grunnlag av bulgarske dialekter som ble talt i området rundt Thessaloniki. På 1300-tallet ble Bulgaria erobret av Det osmanske rike, og en ny bulgarsk stat ble først opprettet i 1879, med Sofia som hovedstad. Den var adskillig mindre enn i dag; sine nåværende grenser fikk landet først i 1940.

Serdica

Samtidig med staten Bulgaria ble også Universitetet i Sofia etablert – institusjonen som huset Euroclassica-konferansen. En spasertur førte oss fra Universitetet til utgravde deler av den antikke byen Serdica, som man kan beskue blant annet ved en T-banestasjon.¹ Vi fikk utdelt noen sitater på gresk og latin; jeg gjengir det ene på latin:

Constantinus principio consilium ceperat sedem reipublicae in urbem Sardicam transferendi: captusque eius urbis amore semper iterabat: Roma mea, Sardica est. Konstantin fattet først den beslutning at statens sete skulle flyttes til byen Sardica, og grepet av kjærlighet til den byen gjentok han alltid: Sardica er mitt Roma.²

Et besøk med omvisning på Sofias arkeologiske museum inngikk i programmet. Museet er moderne og ganske stort og har mye fint å by på: statuer, steler, gull og min favoritt: innskrifter, både på gresk og latin. Vi har nok lett for å glemme at Bulgaria – som omtrent tilsvarer antikkens Trakia – var en del av Romerriket. Trakernes språk er ennå ikke tydet, så de kildene som er tilgjengelige for oss, er de greske og latinske.

Trakerne omtales av mange antikke forfattere. Cicero nevner Trakia blant koloniene som var grunnlagt av grekerne – det vil si, han legger ordene

-
1. En video med engelske kommentar gir et inntrykk. https://www.youtube.com/watch?v=dvH_ZOWv0f0
 2. *Post Dionem excerpta, Scriptorum veterum nova collectio TOMOS II. Historicorum Graecorum partes novas complectens.* Romae, typis Vaticanis, MDCCCXXVII. (Oversatt: *Ekserpter etter Dio. En ny samling av gamle forfattere, bind 2, som omfatter nye deler av greske historikere.* Roma, Vatikanets trykkeri, 1827.

i munnen på Scipio den yngre i år 129 f.Kr. Og *thrax* var en gladiator utstyrt som en traker. Byen som i dag ligger i europeisk Tyrkia og heter Edirne, ble grunnlagt av keiser Hadrian – da under navnet *Adrianopolis*. Gresk ‘polis’ betyr som kjent by, så dette var keiserens by.

Konferansen

Årets konferanse samlet 41 deltakere fra 14 land i tillegg til vertsnasjonen. Selv var jeg den eneste fra Norden. Det overrasket meg fordi de klassiske språkene står langt sterkere i våre naboland enn hos oss. Konferansen hadde et interessant og variert program. På konferansens første dag ble faglige spørsmål behandlet, blant annet situasjonen når det gjelder læremidler.

Vi fikk innledninger fra forskjellige vinkler. Luigi Miraglia er primus motor i institusjonen *Academia Vivarium Novum*, en pensjonatskole for unge menn i Frascati utenfor Roma der alt foregår på latin. Han var et oppkomme av ideer og kilder, og muntlig latin som undervisningsmetode er ikke noen ny oppfinnelse i vår tid; blant annet viste Miraglia til W.H.S. Jones: *Via nova, or the application of the direct method to Latin and Greek*, som utkom på Cambridge University Press i 1915.

På konferansens generalforsamling deltok kun delegatene – én fra hvert land. Valg var det ikke i år, organisasjonens økonomi ble beskrevet som god, og møtet var fritt for opphissede debatter. Vi hadde en prinsipiell debatt om Euroclassica skulle fortsette å ha en plattform på X (tidligere Twitter), i lys av Elon Musks rolle i dag. Alternativet ville være å velge Blue Sky isteden. Her ble det avstemning. Resultatet ble at Euroclassica skal bruke begge plattformene. Gjennomslaget organisasjonen kan få på X er foreløpig langt større enn på Blue Sky. Under punktet om publikasjoner ble Euroclassicas eget tidsskrift, *Cursor*, presentert. Det utgis både på papir (til abonnenter) og digitalt (gratis tilgjengelig under Euroclassicas sider), og er en lekker og flerspråklig publikasjon med bred dekning av fagfeltet.

Philippopolis

På konferansens siste dag sto en ekskursjon på programmet, nemlig til Plovdiv. Det antikke navnet er Philippopolis (Φιλιππόπολις) – Filips by – men det er ikke avklart om grunnleggeren var selveste Aleksander den

stores far, Filip II av Makedonia, eller om det har vært en senere navnefelle. Byen ligger mellom høyder og kan by på et romersk forum og et ditto teater. Mange gater har alderdommelig brolegning; det er lurt å se ned. Et besøk i en antikk kirke var inspirerende. Vi vandret på glassgolv over den antikke flisleggingen. Her var mye gjort for å tilrettelegge besøk for skoleelever og annen ungdom, men også vi tilårskomne så mye av interesse. Her fant konferansens siste samling sted, med velfortjent ros og takk til vertskapet, med den unge Ditimar Dragnev som primus motor. Vi avsluttet med kraftfull avsynging av *Gaudeamus igitur*.

*Det romerske teatret i Plovdiv (Philippopolis) med den moderne byen i bakgrunnen.
Foto wikipedia.*

KLASSISKE FAG I NORSKE SKOLER

VIBEKE ROGGEN OG EIRIK WELO

Statistikken er hentet fra Utdanningsdirektoratets nettside for «Fagvalg i videregående skole» (<https://www.udir.no/tall-og-forskning/statistikk/statistikk-videregaende-skole/fagvalg-i-videregaende-skole/fagvalg-vgs-fylker-skoler/>) [Besøkt 10.11.2025] Statistikken viser antall elever registrert i fagene per 1. oktober.

Undervisning i klassiske fag skoleåret 2024-25:

Antikkens kultur: to skoler

Latin I: seks skoler

Latin II: fire skoler

Tabell på neste side.

Fag	Skole	Elevtall2021-22	Elevtall 2022-23	Elevtall 2023-24	Elevtall 2024-25
Antikkens kultur	Bergen katedralskole	16	24	23	19
	Charlottenlund vgs	-	9	-	-
	Elverum vgs	-	-	-	27
	Kvinherad vgs	4	4	-	-
I alt:		20 elever	37 elever	23 elever	46 elever
Latin I	Bergen katedralskole	19	12	14	20
	Kristiansand katedralskole Gimle		28	14	28
	Oslo katedralskole	27	14	23	15
	Sandnes vgs	6	2	23	5
	St. Paul gymnas, Bergen	6	16	13	12
	Trondheim katedralskole	14	11	10	13
		72 elever	83 elever	97 elever	93 elever
I alt:					
Latin II	Oslo katedralskole	4	14	7	6
	Sandnes vgs	1	3	-	6
	St. Paul gymnas, Bergen	3	6	9	9
	Thora Storm vgs, Trondheim	2	1	-	-
	Trondheim katedralskole	2	11	5	8
		12 elever	35 elever	21 elever	29 elever
I alt:					

TACITUS' GERMANIA PÅ NORSK – EN REPLIKK

AV CLAUS KRAG

Jeg har med tilfredshet – og en smule ettertanke – lest Aske Damtoft Poulsens anmeldelse av oversettelsen min av Tacitus' *Germania* (Spartacus forlag, 2023) i *Klassisk Forum* XXXIX, 2024, 1–2, s. 88–98. Denne boken har krevd mye tid og omtanke, og det er gledelig – for oversetteren – at den får oppmerksomhet og blir verdsatt. Ikke minst satte jeg pris på lovordene om innledningskapitlene, og merket meg ellers at vurderingen av arbeidet i det store og hele er positiv.

Dertil er anmeldelsen både grundig og informativ, og den inneholder helt vesentlige påpekninger. Poulsen har rett i at jeg i kap. 31 burde ha håndtert uttrykket *visu nova* på en måte som bedre ivaretok ordlyden i Tacitus' tekst. Det samme gjelder *magnitudinem* (kap. 35), hvor jeg skulle ha vært mer observant, og sett at «storheten» til chaukerne viser til mer enn bare «anseelsen».

Overfor enkelte av de andre kritiske anførselene stiller jeg meg mer nølende.

Poulsen understreker at jeg er historiker, og det synes å ligge under at jeg kan være mer tvilsom som latinist og oversetter. Noe kan det vel være i det. Men man må ikke glemme de dilemmaer og vanskelige valg en oversetter står overfor, ikke minst når det gjelder en tekst som *Germania*. I mange tilfeller kan én løsning være like god som en annen. Det kan virke som om Poulsen av og til er litt for snar til å påstå at jeg tar feil eller burde ha uttrykt meg annerledes.

For eksempel oversetter jeg i kap. 43 *ars* (her i formen *arte*), «kunst(ferdighet)», med «unatur», som Poulsen noe overraskende mener «har konnotasjoner av barbari», og heller vil ha «kunstige midler». Jeg klarer ikke å se den store forskjellen. Og når det gjelder Tacitus, skulle jeg mene at (alt ellers likt) så er *ett* ord vanligvis å fortrekke for *to*. En stund tenkte jeg å skrive «kunstgrep», men endte med «unatur», siden det ligger noe abnormt og naturstridig – «kunst» er det motsatte av «natur» (også på latin) – i hariernes væremåte. «Kunstige midler» blir i tammeste laget når

det viser til en særlig fryktinngytende hær med et «spøkelsesaktig» og «infernalsk» utseende. Det finnes også lignende eksempler som jeg skal la ligge.

Flere av de kritiske merknadene gjelder små språklige nyanser. De kan være viktige nok. Men å uttrykke seg på norsk og latin er så forskjellig at man i en utgave som denne ikke i ethvert tilfelle bør etterstrebe en slavisk (eller likefrem pedantisk nøyaktig) gjengivelse av den latinske teksten – såfremt innholdet og uttrykkets «ånd» dekkes. Dette innebærer en vanskelig balansegang mellom det som står på latin og det som kan passe på norsk, og mine valg er selvfølgelig ikke hevet over diskusjon.

Men jeg har ikke truffet på siden overalt hvor Poulsen mener jeg har det. Han bemerker at jeg er unøyaktig i oversettelsen av det alenestående predikatet *visum* i kap. 34. Jeg leser ordet som «det *har* syntes» (fortid med relasjon til nåtiden/samtiden), svarende til norsk «det virker [eller: ser ut] som om», mens han vil ha «det *syntes*» (absolutt fortid). Ingen kan si at bare det ene er riktig. Omfattende kommentarer om språklige nyanser – og om oversettelsesvalg som det med *visum* og med tenktererne (se nedenfor) – ville heller ikke ha tjent noe formål, i en kommentar som primært gjelder verket som historisk kilde.

I kap. 32, om tenkterernes ry som kavalerister, innrømmer Poulsen at oversettelsen min kan være god nok, men at jeg likevel burde ha drøftet den i kommentaren siden andre har oversatt annerledes. Det er jeg er ikke så sikker på. I innledningen til boken står det tydelig at det finnes mengder av tvilsspørsmål og ulike tolkninger, og at jeg ofte har måttet treffe et valg uten å gjøre oppmerksom på det. Ellers ville kommentaren ha est altfor mye ut.

I kommentaren bør ikke påpekningen min av ikke bare svigerdøtrenes, men også av svigerdøtrenes *mødres* betydning, når det dreier seg om kvinnes rolle i overleveringen av krigersk ånd og tradisjon (kap. 18), være særlig problematisk. Jeg sier jo uttrykkelig at dette må underforstås, det vil si at det *ikke* står i teksten. Denne nærmest parentetiske opplysningen var ment som en utfyllende bemerkning for en nåtidig leser, en understrekning av et saksforhold, nemlig hvor viktige kvinnene var for den krigerske ethos som ifølge Tacitus gjennomsyret de germanske samfunn. Poulsen misforstår sammenhengen og reagerer som om bemerkningen gjaldt en tolkning av selve teksten, og finner da en motsetning mellom min forståelse av den og det han mener er riktig, som ikke er der.

Denne og andre av Paulsens innvendinger bærer preg av at han noen ganger, nær sagt uvilkårlig, vurderer mitt arbeid som om det var en utgave av og en kommentar til den latinske teksten. Han innrømmer da også at akkurat det er et naturlig perspektiv for ham, men stundom strever han med å ta det han har innrømmet tilstrekkelig i betraktning. Han nevner for eksempel (som en forsømmelse?) at jeg ikke er nok opptatt av Tacitus' tekst som litterært verk – og anfører egne verdfulle synspunkter for å belyse nettopp det.

Men det ikke er så lett å være opptatt av det rent litterære (særlig ikke når det gjelder Tacitus) i en oversettelse for lesere som hverken kan eller lærer latin. Samtidig lar jeg ikke på noen måte verkets litterære egenart være uomtalt. Og jeg skulle også mene at jeg i selve oversettelsen har ivaretatt Tacitus' egenartede lapidariske, stundom «skrudde», stil i større grad – så langt det lar seg gjøre på norsk – enn Trygve Width gjorde i sin oversettelse, som Poulsen anbefaler så sterkt. Den teksten virker ikke bare mer omstendelig, men også utflytende «ciceroniansk» i stilen, samt lett antikvert, slik det kan gå med latin i norsk gjengivelse.

Poulsen bemerker også at det finnes en italiensk tekstkritisk utgave av *Germania* som jeg har neglisjert. Samtidig uttrykker han forståelse for at jeg har valgt å holde meg til J.G.C. Andersons latinske tekst, fordi noe annet ville være et «enormt arbeide», som han sier. Det siste er det lett å være enig i – men utsagnet belyser Poulsens noe inkonsekvante holdning.

Jeg er heller ikke så nonchalant som oversetter som Poulsen her og der kan gi innrykk av. I avsnittet om *Mannus* og sønnene hans (kap. 2) møter vi ordet *conditor* («grunnlegger»). I formen *conditorem* (entall) må det vise til Mannus, slik det står i Poulsens gjengivelse av teksten. Han peker da på at jeg oversetter feil – antagelig mitt mest graverende mistak – og isteden lar det gjelde sønnene. Men Poulsen burde ha konsultert den teksten jeg vitterlig har oversatt, nemlig Andersons. Der finner vi flertallsformen *conditores* (som også har grunnlag i manuskriptene), og den viser like selv sagt til sønnene, noe som saklig sett også gir bedre mening.

Ovenstående hverken kan eller er ment å skulle redusere verdien av Poulsens innspill. Og jeg verdsetter virkelig den positive ånd anmeldelsen er skrevet i. Men på noen punkter kan det altså være rom for en viss nyansering.

MINNEORD OVER LASZLO BERCZELLY (1936-2025)

MARINA PRUSAC LINDHAGEN OG SIRI SANDE

I begynnelsen av oktober fikk vi vite at vår gamle venn og kollega Laszlo Berczelly var død. Beskjeden kom fra et medlem av Det norske vitenskaps-selskap, hvor også Laszlo var medlem. Vi kjente ikke til dette medlemskapet, men det er typisk for Laszlos beskjedenhet at han ikke nevnte slikt.

Laszlo var født den 4. mai 1936 og døde den 5. oktober 2025. Han kom til Norge som flyktning i 1957. Hans familie var adelig, men hadde mistet både formue og sosial status da kommunistene overtok Ungarn. Overgangen til et helt nytt miljø hvor han måtte lære et nytt språk og nye sosiale koder gjorde at Laszlo kom senere i gang med studiene enn han ellers ville gjort. Han ble magister artium i klassisk arkeologi i 1968 med gresk og kunsthistorie som støttefag. Han var med i en liten gruppe studenter som utdannet seg innen klassiske fag, og de av oss som var med i denne gruppen, så på Laszlo som en jevnaldrende, til tross for at han var like gammel som vår lærer Axel Seeberg.

På ett punkt skilte Laszlo seg ut. Han giftet seg og stiftet familie (han ble far til fem barn), og det gjorde at han ble bundet til Norge. Mens hans yngre kullkamerater flagret ubesværet mellom forskjellige land i Europa med stipendier av kortere eller lengre varighet, livnæret Laszlo seg med vikariater og hjelpelærerstillinger ved universitetet i Oslo. Det var også vanskelig for ham å tilpasse en stilling ved det norske institutt i Roma til ektefellens og barnas behov, men i 1990 klaffet alt, og Laszlo tiltrådte som amanuensis ved DNIR. Der ble han i seks år. I tillegg til vanlig administrasjon hadde amanuensen ansvaret for DNIRs Acta, og han hadde også undervisning, noe Laszlo gikk inn for med stor entusiasme. Laszlo organiserte også seminarer, blant annet Ingvar Undset-seminaret, som gikk av stabelen 1993. I 1997 ble Laszlo ansatt ved Universitetets historiske museer (KHM), hvor han arbeidet til han gikk av med pensjon i 2007.

Laszlo var som nevnt adelig, og han hadde også en sjelens adel som viste seg i mangel på spisse albuer, sladder og intrigemakeri. Vi vet ikke om det skyldtes hans adelige bakgrunn, men han hadde heller ikke noe til

overs for hastverk. Mens vi andre produserte manuskripter av frykt for Lånekassen eller for å overholde fristene for innlevering, hevet Laszlo seg over dette med olympisk ro. Han slapp ikke fra seg et arbeid før han syntes det var ferdig. Hans magistergradsavhandling (*A sepulchral monument from the Via Portuense and the origin of the Roman biographical cycle*) kom på trykk i DNIRs Acta først i 1978, ti år etter at hans eksamen var avlagt. Avhandlingen var kortet ned og forbedret, for dette var ikke et begynnerarbeid, men en moden forskers verk. Laszlo tok for seg et gravmonument i Museo Nazionale Romano. Det hadde en frise som viste emblematiske hendelse i en ung manns liv, og Laszlo påviste hvordan disse tilsynelatende enkle hverdagsscener passet inn i et bilde av menneskesjelens utvikling i samsvar med stoisk filosofi.

Laszlos evne til å se en filosofisk eller religiøs mening bak tilsynelatende enkle motiver viser seg enda sterkere i hans artikkel «The Soul after Death», som utkom i Acta i 1987. Igjen tok han for seg gravmæler for ganske unge mennesker (i dette tilfelle barnesarkofager), som han satte inn i en komplisert symbolsk-allegorisk kontekst hvor legemet til slutt forenes med Psyke (sjelen). En barnesarkofag i Nasjonalmuseet i Oslo har også «elskoven og sjelen» som motiv, og Laszlo omtalte denne i en artikkel i Aftenposten (3.9. 1976). Enhver annen forsker ville straks utstyrt denne artikkelen med fotnoter og publisert den på et internasjonalt språk, men ikke Laszlo. Muligens syntes han at den ikke motsvarte hans strenge krav.

Laszlo sa og skrev akkurat det han mente uten hensyn til autoriteter. Et eksempel finner vi i hans artikkel «Ilia and the Divine Twins», også den publisert i Acta (1985). Der tar Laszlo for seg et meget berømt romersk monument, Ara Pacis, nærmere bestemt det panelet som viser krigsguden Mars. Han sees til venstre i panelet i ferd med å betrakte et eller annet foran ham, men dessverre er hele midtpartiet borte. Den første som laget en rekonstruksjon av Ara Pacis, Eugen Petersen (1894 og 1895), foreslo at ulvinnen med Romulus og Remus var fremstilt der, og siden har man fulgt hans oppfatning. Støttet på diverse antikke skriftlige kilder mente Laszlo at panelet fremstilte Mars mens han så på den sovende Rhea Silvia i øyeblikket før han skal forene seg med henne. Laszlo fortalte at han hadde fått diverse skriftlige tilbakemeldinger fra internasjonale forskerkolleger, som var positive til hans forslag, men vi kan ikke se at det har fått nedslag i senere litteratur om Ara Pacis.

Laszlos interessefelt utvidet seg betraktelig da han ble ansatt ved KHM. Han ble opptatt av en liten romersk gullstatuett som ble innlevert av en privatperson. Den forestilte antagelig keiser Augustus. Laszlo mente at statuetten var ekte og at museet burde kjøpe den, men dette ble det ikke noe av. Eieren trakk den tilbake, og den ble antagelig solgt på det private marked.

Laszlo var også interessert i den såkalte Sevso-skatten, en senantikk sølvskatt som ble funnet i hans hjemland Ungarn. Skatten omfattet en rekke rikt dekorerte praktstykker, blant annet kannen og fat. Deres ekthet har vært omdiskutert (se Bente Kiilerich, *Klassisk Forum* 1990:1). Det er senere blitt sannsynliggjort at skatten opprinnelig var mye større og i tillegg omfattet over 200 mer eller mindre udekorerte gjenstander som skjær og drikkebegre. Denne gruppen ble øyensynlig solgt separat. Som alltid hadde Laszlo en original oppfatning. Han mente at den udekorerte delen av skatten var ekte, og at den var blandet med (de falske) «praktstykkene» for å gi det hele større troverdighet. Laszlo er ganske overbevisende, for det er en kjent sak at forfalskere ofte blander ekte og falskt (f.eks. setter de falske hanker på ekte begre).

Laszlo tok også for seg museets egne gjenstander, som den berømte «Buddha-bøtten» fra Osebergfunnet. Han påpekte at «Buddha»s kryssede ben må være inspirert fra den keltiske guden Cernunnos, som kan bli fremstilt i denne stillingen. Dette passer med at figuren som sådan er keltisk. Vi kan ikke se at Laszlos syn er blitt publisert. Laszlo var et oppkomme av ideer, og når vi har lagt så stor vekt på dem i dette minneordet, er det fordi vi ønsker at i hvert fall noen av dem skal bli husket.

Den tallmessig største delen av KHMs ikke-nordiske oldsaker omfattes av Ustinov-samlingen. Laszlo publiserte et av denne samlingens viktigste stykker, en gravplate fra korsfarertiden i DNIRs *Acta* i 2004. Han var også sterkt opptatt av samlingens opphavsmann, den russiske adelsmannen Plato von Ustinov. Laszlo må ha følt et slektskap med denne mannen, siden de begge var adelsmenn som mistet sin sosiale stilling og ble forvist til fremmed land på grunn av russisk press (Ustinov ble forvist fra Russland fordi han hadde konvertert til en ekstrem evangelisk sekt). Laszlo var i dialog med et filmselskap som ville lage en film om Ustinov, men de fant ingen finansieringskilde. Noe av Laszlos materiale om Ustinov kom med i

en artikkel som han skrev sammen med Ruth Kark og Astrid K. Lundgren, publisert i Clara Vol. 7, 2021.

Den arkeologiske og kunsthistoriske forskningen på de delene av samlingen han ikke fordypet seg i selv, inspirerte han andre eksperter til å ta fatt på, ikke minst Tamas Gesztelyi og Zoltan Niederreiter, som forsket på gemmer og segl. Han hadde et nettverk som inkluderte flere internasjonale, fremstående forskere fra ulike deler av verden, deriblant Ruth Kark (Hebrew Univ. Jerusalem), som han hadde stor glede av å korrespondere med. Gjennom dette arbeidet sørget han for å gjøre antikksamlingen relevant og tilgjengelig.

Han var samlingsansvarlig da antikksamlingens siste donasjon ble innlemmet. Det var Arvid Andréns samling. I den forbindelse besluttet museet (Egil Mikkelsen) at det skulle settes opp en «permanent» antikkutstilling, i form av tre vitrineskap, og Laszlo var kurator. Den lille utstillingen ble stående i nesten tredve år.

Som kollega bragte han med seg et pust fra kontinentet, med sin brede allmennkunnskap og dannelsel, og han delte villig med både filosofiske diskusjoner og anekdoter fra egne erfaringer og historier han hadde lest og hørt. Han skrev essays som han ikke forsøkte å publisere, men delte. Et av dem handler om den klassiske arkeologiens situasjon i et vitenskapshistorisk perspektiv, og dermed i et europeisk filosofisk-politisk klima, som til tross for å være tyve år gammelt er mer aktuelt enn det var da det ble skrevet. Et annet tema han var opptatt av, var museers rolle i en tid når kirker og helligdommer besøkes mindre, og mennesker søker etter steder for meningsfull kontemplasjon.

Som lærer (i Roma) var han utrettelig, og snakket så lenge at museums-vaktene måtte kaste ham og studentgruppene ut etter stengetid. Han kunne forelese hele veien på toget til og fra Benevento, og i kaffepauser på barer, som nesten alltid inngikk i forelesningene. Ofte var det hans egne betraktninger og assosiasjoner som ga forelesningene hans «det lille ekstra», og som var belønningen for å beholde konsentrasjonen til slutten av timen. Forelesningene hans i den gamle Ara Pacis-paviljongen var legendariske, for man hørte nesten ingenting gjennom trafikkstøy og stemmene til andre, langt mer høylytte guider, men gikk likevel derfra med kunnskap om detaljer som har blitt en del av minnet om ham.

Han var en entusiastisk og humoristisk lærer og kollega, som kunne gjøre kjedelige avdelingsmøter morsomme med underfundige kommentarer og perspektiver ingen andre hadde kunnet komme på. Han kunne humre lett til diskusjoner om kassasjonsproblematikk og kokegroper, selv om han aldri tenkte på arkeologisk forskning som noe som nødvendigvis inkluderte utgravninger.

m.p.lindhagen@khm.uio.no siri.sande@roma.uio.no

Danmark deiligst. Om to tykke danske bøker.

ANMELDT AV ØIVIND ANDERSEN

1

Jeg har inntrykk av at det i dag er mindre kontakt mellom klassikere i Norden enn for bare få tiår siden. Geografisk nærhet betyr lite i internettets tidsalder, nordisk språkfelleskap betyr lite når det er engelsk som gjelder. Parolen om mer «internasjonalt samarbeid» får få til å tenke på nordiske naboland. Stram budsjettering og strengt regulerte studieopplegg gjør det også vanskelig for eksempel å invitere en fersk kollega fra et naboland til å holde en gjesteforelesning eller to, hvis det ikke er innenfor rammen av et større prosjekt.

Nordisk samarbeid har naturligvis forekommet og forekommer fremdeles, både på individ- og prosjektnivå og i organiserte former. I årene 1987–1991 ble prosjektet Nylatin i Norden finansiert av det daværende nordiske forskningsrådet for humaniora (NOS-H); det førte til livlig trafikk over grensene og resulterte i mange publikasjoner (i Norge særlig om Oslo-humanistene på 1500-tallet). Det nordiske Platonselskapet, grunnlagt i 1971 av forskere fra Danmark, Finland, Norge og Sverige, samler fremdeles annet hvert år filologer og filosofer til konferanse (som kan gjelde alt annet enn Platon). Selskapet har sitt tyngdepunkt i Danmark; det utgir også en skriftserie der bidragene er på både dansk, svensk og norsk. I Athen ligger de arkeologiske/antikkvitenskapelige instituttene til Sverige, Finland, Norge og Danmark i en klynge sør for Akropolis, og det fins et felles nordisk bibliotek finansiert i hovedsak av Nordisk Ministerråd. Der kan en nesten snakke om et nordisk fagmiljø. Et bibliografisk tiltak fra tidlig på 2000-tallet er den nær komplette dokumentasjonen av skandinaviske oversettelser av oldtidens og middelalderens litteratur som Lars Boje Mortensen og Johanna Akujärvi tok initiativet til (se <https://skandinaviske-oversaettelser.net/da/>). Det forlyder imidlertid fra Danmark, der prosjektet er basert, at verken Norge eller Sverige har fulgt opp med oppdateringer – det er kanskje noe Nasjonalt fagråd eller Norsk klassisk forbund kunne se på. Danskene har også fra 2001 utgitt det nettbaserte tidsskriftet *Aigis*, med artikler og anmeldelser og

oversettelser i hopetall. *Aigis* presenterer seg som et «nordisk tidsskrift for klassiske studier», men hittil har det visstnok ikke vært et eneste innlegg fra Norge eller Sverige.

Av de nordiske landene ligger Danmark, slik jeg ser det, i tet hva angår forskning og formidling i klassiske fag. Landet har en mye lengre og dypere litterær og akademisk kultur enn sitt tvillingrike i nord. For oss norske er det mye å hente i det fruktbare Danmark. Her vil jeg presentere to danske verk som så vidt jeg vet ikke hittil har fått noen oppmerksomhet i Norge. Det dreier seg om en oversettelse av hele Pausanias' periegetiske verk om Hellas, fra 100-tallet e.Kr., og om første bind av *Dansk Editionshistorie*, der ni danske forskere (og en tysker) skriver om greske og latinske tekster, både danske og klassiske, som er blitt utgitt i Danmark eller av dansker, helt fra boktrykkerkunstens barndom og opp til vår digitale tid.

2

PAUSANIAS. *Beskrivelse af Grækenland*. På dansk ved Erik Worm og Carsten Weber-Nielsen. Udgivet og indledt af Thomas Heine Nielsen og Chr. Gorm Tortzen. Museum Tusculanums Forlag 2022. 752 sider. ISBN 978 87635 4698 0.

Jeg fikk tilsendt denne danskenes monumentale Pausanias en stund etter at den var kommet ut, fordi jeg hadde fulgt litt med på oversettelsesprosjektet og hatt et par møter med de to oversetterne. Interessen min for den greske periegeten – alle «reiseføreres» far – ble vakt på slutten av 1960-tallet da filologen, professor Leiv Amundsen (1898–1987), og arkeologen, professor Axel Seeberg (1931–2011), gjennomgikk første bok av *Hellados Periegesis* sammen, dengang et tverrfaglig *novum* på Klassisk institutt i Oslo. Amundsen leste opp fra de sirlige notatene sine om det historiske stoffet (konger og kriger), Seeberg funderte fritt om utvalgte monumenter (statuer og byggverk). Da Det norske institutt i Athen ble opprettet (1989), lanserte jeg Pausanias og hans *Hellasbeskrivelse* (som jeg foretrekker å kalle verket) som et egnet tema for et av de tverrvitenskapelige seminarene som Instituttet satset på i de første årene. Etter det religionshistorisk orienterte *Dionysos og Apollon: Religion og samfunn i antikkens Hellas*, og det vidtfavnende *Hellas og Norge: Kontakt, komparasjon, kontrast*, handlet det tredje seminaret nettopp om Pausanias. Hans *Hellasbeskrivelse* i ti bøker inviterte

til drøfting av både sjanger, språk, stil og fremstillingsform, sitatbruk, kunnskapskilder og kildeverdi, forholdet til Romerriket og forestillinger om Hellas' fortid, forfatterens holdning til religion og mytologi, og naturligvis arkeologiske aspekter: Hva så han på reisene sine og hva av alt han så brydde han seg om å kommentere? Hvordan beskrev og fortolket han det han så? Hva ser vi i dag når vi går i Pausanias' fotspor? Konferansebindet *I Hellas med Pausanias: Artikler og oversettelser*, Bergen 1992 (Skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen, bind 3, redigert av Tormod Eide [1934–2023] og undertegnede) inneholder artikler av fjorten bidragsytere og oversettelser av store deler av *Hellasbeskrivelsens* bok 1 (om Attika, ved Tormod Eide) og bok 10 (om Delfi, ved Mette Heuch Berg). I bibliografien til den danske Pausanias får den norske boken pen omtale: «Tretten afhandlinger; en fortræffelig introduktion til nærmere beskæftigelse med Pausanias». Seminaret og utgivelsen førte til at jeg fra dansk hold ble oppfordret til å skrive om Pausanias i serien Klassikerforeningens Oversigter. Min *Pausanias* (70 s.) utkom i 2001. «En kort og tæt, men yderst informativ og balanceret præsentation og diskussion af centrale problemstillinger», lyder dommen. Det vi har prestert om Pausanias i Norge, blir imidlertid småtterier i forhold til hva danskene har disket opp med.

*

Pausanias' *Beskrivelse af Grækenland* er utkommet på Museum Tusculanums forlag. Tidsskriftet av samme navn begynte å sende ut sine beskjedne hefter i 1967; forlaget, opprettet i 1975, har opparbeidet seg en sterk stilling i Danmark ikke bare innenfor antikkvitenskapen, men innen humaniora og samfunnsvitenskap generelt. Pausanias-utgivelsen er blitt støttet av flere danske fond og legater og en anonym donator. Så er det da også blitt en gedigen og vakker bok: 752 store sider på kvalitetspapir, med tydelig typografi, god lay-out og sjenerøs marg, og med fargerike og instruktive topografiske kart. Vekt: 2.5 kilo. Ikke egnet som guidebok i felten.

En utførlig seksjonert innholdsfortegnelse over seksten sider gjør det lett å orientere seg i verket. Innholdsfortegnelsen henviser til sidetallene i boken, men angir også, i mer beskjeden typografi, den hevdvunne «filologiske» inndelingen av teksten i ti bøker, som hver er delt i kapitler og seksjoner. Inndelingen er også tydelig markert på tekstsiden. Slik er det

lett å gå fra den danske oversettelsen til den greske originalen og omvendt: Beskrivelsen av «Malerierne i Stoa Poikile» begynner på side 47 i oversettelsen og omfatter 1.15.1-1.15.4; «Epaminondas' banesår» leser vi om på side 483f., i 8.11.4-8.12.1. Nederst på hver venstreside fremgår det hvilken av de ti bøkene leseren befinner seg i, nederst på høyre side angis bokens «tittel», det vil si det geografiske området den dekker: Attika og Megaris (= bok 1), Korinthia og Argolis (2), Lakonien (3), Messenien (4), Elis 1. del (5), Elis 2. del (6), Achaia (7), Arkadien (8), Boiotien (9), Fokis og Det Ozoliske Lokris (10). Den løpende teksten er utstyrt med innholdsfortegnelse mellomtitler med teksthenvisninger i parentes: «Byer og floder på vejen til Megalopolis (4.33.3-4.34.3)», «Filopoimen – den sidste store græker (8.49.1-8.52.6)». Ved skifte til et nytt kapittel, uansett om det sammenfaller med overgangen til et nytt innhold (med mellomtittel) eller den faller midt inne i en beskrivelse eller fortelling, angis tekststedet i parentes med fete typer. Også hver seksjon (oftest bare en setning på gresk) er nummerert i teksten, da med et enkelt tall i parentes og i vanlig typografi. Vi vet alltid hvor vi er både i geografien og i teksten, uten at henvisningene er visuelt skjemmende. Alt er gjennomtenkt og prikkfritt gjennomført.

*

Pausanias' verk er stoffrikt og informasjonstungt. Mange partier er nesten for kataloger å regne. Byggverk, statuer, konger, kunstnere, genealogier, myter, kriger og konflikter – Pausanias sier noe om det meste han ser, særlig det som er gammelt. Vi vet ikke noe om mannen og hans metoder. Han har vel notert eller diktert underveis, og sitter siden hjemme eller i et offentlig bibliotek og fyller på med flere ting som han har hørt eller lest eller rett og slett vet, eller bare tenker seg. Et navneregister på nesten seksti sider med tre spalter på hver (s. 683-747) gir hjelp til å finne frem i mangfoldet. Henvisningene i registeret er fornuftigvis «filologiske», til bok, kapittel og seksjon hos Pausanias, ikke til den danske oversettelsens boksider; slik kan det også benyttes om en bruker andre oversettelser eller sitter med en gresk tekstutgave. Navneregisteret omfatter personer av alle slag, guddommelige som menneskelige, mytologiske som historiske, kunstnere som konger, og navn på landskaper og lokaliteter og elver og fjell m.m. Det er ingen mangel på utførlighet. Under «Hera, gudinde, gift med Zeus» kommer det først

rundt førti uspesifiserte henvisninger, deretter egne avsnitt om altre, statuer, templer og helligdommer for gudinnen; det siste emnet begynner igjen med omkring tretti uspesifiserte henvisninger og fortsetter med nesten tjue til helligdommer for en spesialisert Hera (for eksempel Akraia, Hippias). Det er adskillig lettere å orientere seg i det danske registeret enn for eksempel det som en finner i femte bind av Pausanias-utgaven i Loeb Classical Library. Loeb-registeret er til gjengjeld mer enn et navneregister (det har en separat avdeling for navn, men bare navn på *artists*, i praksis mest billedhuggere). I Loeb-registeret kan en slå opp på for eksempel teatre, templer, søyler, innskrifter, skjold, prester, prestinner, nymfer, drømmer, orakler, renselse, musikk, fester, slanger, kuer, hester, regn og de syv vise – hvis en skulle finne på å lete etter det.

Utenom innholdsfortegnelse og register er det lite paratekst til de over 650 tekstsidene. De aller fleste av de 790 fotnotene er lakoniske og består bare av et årstall eller en krysshenvisning, eller en kildehenvisning når Pausanias fletter inn et litterært sitat. Utgiverne Thomas Heine Nielsen og Chr. Gorm Tortzen har utstyrt boken med en konsis innledning om Pausanias og hans verk (s. XI-XXV) pluss noen redaksjonelle merknader. Bakerst i boken (s. 749-752) fins en kort kommentert litteraturliste: Tekstutgaver og oversettelser, monografier og artikkelsamlinger (men ingen enkeltartikler), leksika. Blant de få monografiene (og det fins jo ikke mange, Pausanias er ikke Homer) savner jeg K. W. Arafat, *Pausanias' Greece: ancient artists and Roman rulers* (1996).

*

Oversettelsen har vært et kjempearbeid. Til dels basert på tidligere deloversettelser av Ole Wagner og J. A. Bundgaard, er det de to bunnsolide klassiskektorene Erik Worm (f. 1943) og Carsten Weber-Nielsen (1949-2016) som har båret byrden, ikke minst sistnevnte, som også er hovedmannen bak registeret. Inspirasjonen til å fullføre oversettelsen fikk de under et kurs for danske gresklærere i Delfi i 1995. Worm og Weber-Nielsen har dedisert Pausanias-oversettelsen sin til Det danske Institut i Athen.

Nielsen og Tortzen fikk halt prosjektet i havn og finansiert utgivelsen. De to utgiverne avslutter den korte innledningen sin med følgende tankevekkende betraktning: «I nutiden skal vi være glade for, at Pausanias

var en nostalgisk patriot. Skønt det er umuligt at sammenligne værdien af unikke kulturskatte, er Pausanias' værk for moderne læsere med interesse for undervungne folks længsler i sin saglighed og kliniske objektivitet et af de mest tankevækkende, der er overleveret fra antikken». Det må en ikke glemme midt blant alle antikvitetene.

3

Dansk Editionshistorie, Bind.1: Udgivelse af græsk og latinsk litteratur.
Redigeret af Christian Troelsgård under medvirken af David Bloch.
Museum Tusculanums Forlag 2021. 851 sider.
ISBN 978 87 635 4684 3 (de fire bindene selges samlet)

Denne boken om utgivelser av gresk og latinsk litteratur er en gullgruve for klassiske filologer og alle som er interessert i overlevering og formidling av antikkens og senere tiders greske og latinske litteratur.

Boken er første bind av de fire som til sammen utgjør *Dansk Editions-historie*. Bind 2, som er enda litt tykkere, behandler utgivelse av norrøn og gammeldansk litteratur og er redigert av Britta Olrik Frederiksen. Bind 3 tar for seg utgivelse av dansk litteratur fra rundt 1500 til i dag: Holberg og H. C. Andersen, Kierkegaard og Grundtvig, folkeviser og salmer og mer til. Bindet er redigert av Johnny Kondrup, som også er hovedredaktør for *Dansk Editions-historie* som helhet. Et fjerde bind på skarve 400 sider inneholder foruten et personregister (s. 342–398) og et emneregister (s.401–421) til hele verket, også en kapittelvis bibliografi til hvert av bindene. Den til første bind (s.15–135) omfatter både håndskrifter, vitenskapelige utgaver og eldre og nyere forskningslitteratur.

Johnny Kondrup (f.1955) er professor i nordisk litteratur ved Københavns universitet og har, som det står i dansk wikipedia, «været en drivende kraft bag introduktionen af forskningsfeltet editionsfilologi i Norden». Han ble primus motor i det stadig aktive Nordisk Netværk for editionsfilologer som ble opprettet under et møte på Lysebu i 1995, og utgav i 2011 boken *Editionshistorie*. (Se mer om nettverket i bind 3, s. 465-469 og på <https://danskeditionshistorie.ku.dk>). Kondrup var en av tre hovedredaktører for utgivelsen av Søren Kierkegaards samlede produksjon («SKS», 55 bind, 1997-2013), og han er siden oppstarten i 2010 med i re-

daksjonen for den kritiske digitale utgaven av Grundtvigs trykte verker («GV», ca. 37 000 trykksider). Kondrup var en viktig ressursperson da prosjektet Henrik Ibsens Skrifter ble til («HIS», 17 tekstbind, 31 bind til sammen hvis en teller også de mange tykke innlednings- og kommentarbindene, 2005-2010). I årene 2011-2021 ledet han prosjektet Dansk Editionshistorie, som resulterte i bokverket av samme navn. (Se om prosjektet www.danskeditionshistorie.ku.dk.)

*

Første bind åpner med en konsis «Innledning til *Dansk Editionshistorie*» som helhet (s. 31-48), der det danske prosjektet plasseres i en bredere historisk og internasjonal sammenheng. Etter å ha henvist til et hederlig forsøk innenfor norsk edisjonshistorie (Bjørkøy og Dingstad, *Litterære kretsløp*, Oslo 2017) blir det raskt konstatert at «den videnskabelige udgivertradition er relativt svag i Norge» (s. 32). Både i bind 2, om norrøn litteratur, og i mindre grad i bind 3, er Norge og nordmenn av og til inne i bildet. HIS blir nevnt i bind 3 (s. 422) fordi resultatet rent fysisk «fremtræder endnu mere monumentalt» enn SKS. Det er i sammenhengen ikke nødvendigvis å forstå som anerkjennelse.

Når det gjelder greske og latinske tekster, må vi bare erkjenne at Norge, «kiæmpers fødeland», fremstår som en edisjonshistorisk dverg i forhold til Danmark. Det er historiske årsaker – grovt sagt «fremmedåket» som førte til en «firehundreårig natt» over landet – til at vi bare har en liten lokal latinsk tekstproduksjon å vise til, og vi har jo heller ikke gjort oss bemerket som utgivere av greske og latinske tekster. Vi mangler både en Saxo og en Madvig. Noe har vi dog. Fra Sam. Eitrem (1872-1966) og Leiv Amundsen over Martha H. Eliassen (1926-1981) til Anastasia Maravela (f. 1970) og hennes elever, har vi en papyrologisk tradisjon. Og vi har – først og fremst takket være Egil Kraggerud (f. 1939), men også den danskfødte Inger Ekrem (1938-2000) og andre – sett en renessanse for studiet av både middelalder- og nylatin i Norge, med en rekke nye kritiske utgaver.

I Danmark var og er forholdene større. Det fins nær sagt uendelig mange danskproduserte latinske tekster å utgi, og mange lærde og skolerte dansker har gjennom tidene stått bak utgivelsen ikke bare av danskproduserte latintekster, men også klassiske tekster, både latinske og greske. *Dansk Editionshistorie* kunne realiseres fordi det også i dag fins filologer som er

kompetente tekstutgivere og kvalifisert til å skrive ikke bare om egne utgivelser, men også om utgivelser helt tilbake til rundt år 1500. Det har de til gagns gjort i edisjonshistorien sin.

*

Bindredaktørene Christian Troelsgård og David Blochs innledning (s. 51-100) gir et glimrende historisk anlagt oversyn over feltet. Innledningen tar oss fra den kirografiske til den typografiske bokkulturen og sneier til slutt innom elektroniske tekster. Den behandler kodikologiske og paleografiske spørsmål, kopieringsprosessen og historiske utgivelsespraksiser, «den tekst-kritiske metode», stemmaer og konjekture, «bred» og «smal» overlevering; den reflekterer også over utgivernes arbeidsbetingelser og hjelpemidler opp gjennom historien. En utgivelse, også en nyutgivelse av tekster som allerede foreligger i opptil flere kritiske utgaver, er berettiget «hvis den kan bringe forskningen et skritt videre» (s. 100). Også i dag skjer reelle fremskritt, fremfor alt takket være bedre hjelpemidler, trykte og elektroniske. Innledningen er et pedagogisk mesterverk, egnet både til å belære og inspirere.

Som de fleste hovedkapitlene i boken, er også innledningen inndelt i flere nummererte nivåer. Her går det et sted helt opp til fem: 2.4.3.3.1 (s. 71, et kort avsnitt om overføringen av tekster til minuskelskrift). Den utførlige innholdsfortegnelsen til den tilsvarende utførlig artikulerte brødteksten gjør det lett å finne frem i kapitlene. Dessuten angis det nederst på hver dobbeltside hvor i hvilket kapittel en befinner seg. De fem hovedkapitlene som følger etter innledningen, er derimot ikke nummerert. Men de blir markert med tittel i majuskler i innholdsfortegnelsen og med foranstilt blank side utover i boken.

*

Boken har fem hovedkapitler. Det første er **RENÆSSANCE OG OPLYSNINGSTID** (140 sider). Kapittelet faller i to omtrent like lange deler. Først skriver Karen Skovgaard-Petersen og Christian Troelsgård om «Latinske og græske udgaver ca. 1500-1700». Det handler blant annet om skoletekster, lærebøker, Vedels utgave av Adam av Bremen, og den flittige Henrik Ernsts utgivelser ved Sorø Akademi. Mange navn vil være ukjente for flere enn meg.

Et eget avsnitt (6.2) er viet «to middelaldertekster der næsten forsvandt». Der fortelles historien om de to inntil da ukjente latinske verker fra rundt år 1200 som kom for dagen i Lübeck omkring 1620; det var byens bibliotekar Johann Kirchmann som oppdaget dem bakerst i et større manuskript som inneholdt Josefus' *Bellum Judaicum*. Det ene verket var Tjodrik munks (Theodoricus Monachus') norske kongehistorie, som går frem til 1130 og Sigurd Jorsalfares død: *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium*. Forfatteren var ganske sikkert norsk, og en bereist og belest mann. Det andre verket var *Profectio Danorum in Hierosolymam*, som forteller om en ekspedisjon til Det hellige land, som deltagerne også nådde frem til, men for sent til å være med i kampene, så for de fleste var det bare å snu. Den navnløse forfatteren til *Profectio* var en norsk kannik i Tønsberg. Disse to beskjedne verkene er viktige bestanddeler av den norske middelalderlatinske litteraturen, og innholdet i *Profectio* gjør at den også inngår i den danske. Både Johannes Meursius og Stephanus Stephanus, to av tidens toneangivende latinister som begge ble kongelige historiografer i Sorø, maste på Kirchmann om at han måtte se å få utgitt verkene snarest mulig: *Itaque quantum possum hortor, ut edas*, skriver Meursius, for «Ikke bare den lærde verden, (*Literaria Respublica*), men også hele Danmark og Norge (& *Dania Vniversa & Norvegia*) vil stå i gjeld til deg». Stephanus «trygler og ber ham på hele fedrelandets vegne (*imo totius patriæ nomine obsecro atque obestor*) om at han må skynde seg å få utgitt Theodoricus Monachus. Vi ser her et par blant mange vitnesbyrd om at produksjon og utgivelse av latinske tekster henger sammen med nasjonal selvhevdelse. Avsnittet som følger (6.3) gjelder nettopp dansk-svensk polemikk.

De to skriftene ble først trykt av Kirchmanns sønnesønn i 1684; kort tid etter forsvant manuskriptet for godt. Den første kritiske utgaven av *Profectio* ble besørget av M.Cl Gertz i annet bind av *Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi* (1922). Siden har ikke minst Karen Skovgaard-Petersen bidratt til å belyse verket (*A Journey to the Promised Land. Crusading Theology in the Historia de Profectione Danorum in Hierosolymam* (2001)). Vi kan vel si at begge verkene nå er blitt hjemført til fedrelandet gjennom Egil Kraggeruds kritiske tekstutgaver med oversettelse og kommentarer: *Theodoricus. Edited with translation and commentary* (2018). 394 s.; *Latinske tekster i Norge mellom 1152 og 1230. En tekstkritisk samling med norske parallelloversettelser I-II* (2023), 350+274 s. Bind 1 inneholder tekst

og oversettelse (Theodoricus s. 128-218; *Profectio* s. 220-285, bind 2 kommentarer).

Annen del av kapitlet består av Ivan Boserups oversikt, beskrivelse og analyse av «Græske og latinske klassikerudgivelser ca. 1700-1800». Kapittelet tar oss opp forbi Christian Gottlob Heyne og Friedrich August Wolf og frem til en modnere, for ikke å si moderne, tekstkritikk og utgivelsespraksis. Omgangen med antikke tekster blir vitenskapeliggjort innenfor rammen av en omfattende *Altertumswissenschaft*. Boserup behandler et stort stoff med sikker hånd. Han tegner opp den europeiske konteksten og gir leseren et detaljert, veldokumentert bilde av de livlige internasjonale forbindelsene i den lærde verden, som også danske filologer pleiet. Vi hører – noen av oss for første gang – for eksempel om kardinal Borgias museum og akademi, og den energiske Niels Schow, Torkel Baden og mange andre.

I dette kapitlet dukker det også unntaksvis opp en nordmann blant de mange lærde fra den danske delen av dobbeltmonarkiet. Det er Jørgen Pedersen Schjelderup (1666-1706), født i Støren, der han også endte opp som sokneprest. Mens han var student i København skal hans rike og meget lærde medstudent Frederik Rostgaard (1671-1745) ha lært ham å lese greske håndskrifter. Schjelderup fulgte siden med som «Haandskriver» på Rostgaards langvarige reiser, og i Leiden kopierte han over tusen Libanios-brev fra et berømt manuskript. Rostgaard ble senere både høyesterettsjustitiarius og oversekretær i danske kancelli, i tillegg til at han blant annet arbeidet med en Libanios-utgave som senere ble fullført av J. C. Wolff (1738). Schjelderups arbeid dannet mye av grunnlaget for det som «i samtid og ettertid blev anset for en editionshistorisk milepæl, der bragte Danmark megen ære» (se s. 198-201).

*

I annet hovedkapittel, **DEN METODISKE TEKSTUDGIVELSESGENNEMBRUD: MADVIG OG HANS EFTERFØLGERE**, følger Boserup utviklingen videre inn i Danmarks klassiskfilologiske gullalder i et hundre siders kapittel om «Johan Nicolai Madvig og klassiskfilologisk tekstudgivelse i 1800-tallet». Madvig (1804-1886) er et ikon i dansk lærdomshistorie, og kapitlet gjør ære på mesteren. Kapitlet handler vel så mye om tekstkritikk som om tekstutgivelse. Fremstillingen følger Madvigs utvikling som filolog, supplert med biografiske glimt.

Det sentrale Madvig-kapitlet blir fulgt opp av tre korte: et om Madvig og Ciceros *De finibus* (av David Bloch og Sten Ebbesen), og to av Ebbesen alene der Madvig-elevene M. Cl. Gertz (1844-1929) og Karl Hude (1860-1936) presenteres. Mer omfattende er Christian Troelsgårds kapittel om Johan Ludvig Heiberg (1854-1928). Heiberg er berømt for sine utgaver av gresk matematikk og naturvitenskap.

*

Hovedkapittelet **1900-TALLETS KOORDINEREDE UDGIVELSESPROJEKTER** begynner med Christian Troelsgårds orientering om «Selskaber, akademier og fonde: nationale og internationale udgaveserier i 1900-tallet». Den første serieutgivelsen som omtales (av Sten Ebbesen) er *Corpus Medicorum Graecorum* initiert av Johan Ludvig Heiberg og tyskeren Hermann Diels omkring forrige århundreskifte. Hans Ræder (1869-1959) var sentral i dette prosjektet.

Kapitlet «Udgivelser af græske leksika: *Suda* og Hesychios» er forfattet av tyske Klaus Alpers (1935-2022) og Fritz Saabye Pedersen (1945-2016), to forskere som selv bidro mye til feltet. Leksikon er noe av en dansk spesialitet: Utgivelsen av et *Corpus Lexicographorum Graecorum* ble lenge forestått av Anders Bjørn Drachmann (1860-1935). Ada Adler (1878-1946) gjorde et banebrytende arbeid med det leksikonet vi kaller *Suda* (fra 900-tallet); arbeidet resulterte i en utgave i fem bind som fremdeles er standard. Amerikaneren William Calder har kalt danske Ada Adler «uncontestably the greatest woman philologist who ever lived».

Også i realiseringen av Hesychs leksikon (fra 500-tallet) har Danmark innlagt seg store fortjenester. Leksikonet fikk en omvekslende skjebne etter at en moderne kritisk utgave ble satt på programmet rundt forrige århundreskifte. Rundt utbruddet av Første verdenskrig gav Drachmann i egenskap av leder for *Corpus Lexicographorum*, og på anbefaling av sin venn Wilamowitz, den unge tyskeren Kurt Latte (1891-1964) ansvaret for utgivelsen. Prosjektet kom godt i gang. Men under Hitler måtte Latte, som var jøde, gå under jorden; han overlevde, men alle forarbeidene til leksikonet gikk tapt i et bombeangrep på Hamburg i november 1943. Etter krigen var det bare å ta fatt på nytt. Etter krigen kunne danske Peter Allan Hansen og andre slutføre arbeidet, og med dansk finansiering kom det siste bindet ut i 2023.

Christian Troelsgård gir en oversikt over «1900- og 2000-tallets udgaver af middelalderlitteratur»: vitae, visiones, annales, scriptores minores etc. (60 s.), og Markus Hedemann og Anders Leegaard Knudsen skriver om diplomatikk og *Diplomatarium Danicum* (40 s.) Vi kommer nå stadig oftere til prosjekter og serier som forfatterne av *Dansk Editionshistorie* selv har bidratt til. Fremstillingen blir gjerne mer utførlig. Ingen kunne være mer egnet til å skrive «Om at udgive danske filosoffer fra middelalderen – *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*», enn Sten Ebbesen. Serien nyter stor internasjonal anerkjennelse. Etter noen prinsipielle betraktninger, og før et avsluttende avsnitt om *Corpus*’ betydning for studiet av skolastikkens lærde verden, blir seriens bind I–XIV presentert på rekke og rad (90 s.). Ingen kunne heller være nærmere til å skrive om «*Monumenta Musicae Byzantinae* – et internasjonalt musik-filologisk utgivelsesprosjekt med base i København» enn Christian Troelsgård, som nå er selve basen i prosjektet. Toneangivende ved tilblivelsen var Carsten Høeg (1896-1961), idérisk og aktiv på mange områder, og også en habil pianist, får vi vite. På sytti sider blir vi orientert om prosjektets fagtradisjon, organisasjon og finanser, og fremfor alt om de tolv delene av *Series principalis* pluss andre utgivelsestyper. Alle blir konsist og systematisk beskrevet. Prosjektet kom i gang i 1931 og ble to år senere tatt inn i prosjektporteføljen til Union Académique Internationale. Det har hatt mange danske medarbeidere (Sysse Engberg, Jørgen Raasted o.a.) Det er ingen tvil om at prosjektet har bidratt til å gjøre bysantinsk musikk både mer synlig og hørbar, og har «bidraget væsentlig til videnskabeliggørelsen af udforskningen af Østeuropas kirkemusikalske arv» (s. 692).

*

Siste ordinære hovedkapittel tar for seg **ØVRIG UDGIVELSESAKTIVITET I 1900-TALLET**. Papyrologen Adam Bülow-Jacobsen redegjør for danske papyrusutgaver, Sten Ebbesen for scholieutgaver – Drachmanns utgave av Pindar-scholier og Ole Smiths av Aischylos-scholier ruver i internasjonal forskning – og for filosofiske verker fra antikken: både kommentarer til Platon og Aristoteles av Olympiodor, Calcidius og Jamblichus, og selvstendige skrifter som Galens lille traktat om bedragersk argumentasjon (med sin latinske tittel *De captionibus in dictione*), en tekst som Ebbesen selv har kunnet forbedre vesentlig. Her kan også Per Krarups utgave av Ciceros *De re publica* nevnes.

I «*CIMAGL* og filosofiske, astronomiske og teologiske tekster» (20 s.) gjør David Bloch rede for det vi kan kalle arven etter den altfor tidlig døde Jan Pinborg (1937-1982), som var en anerkjent ekspert på middelaldersk filosofi og særlig språkteori. *CIMAGL* er akronym for *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin*, en utstyrmessig upretensiøs, vital skriftserie som ble startet av Jørgen Raasted og Jan Pinborg i 1969; fra og med bind 79 (2010) utkommer det kun elektronisk. Artikler og kildetekster blir publisert på løpende bånd. Serien fungerer nesten som et laboratorium for tekstutgivelse, den rommer både foreløpige og korrigerede bidrag. Bloch (f. 1975, som i kraft av å være en fremdeles forholdsvis ung professor i klassisk filologi i København, og langt den yngste bidragsyteren i dette bindet av *Dansk Editions-historie*, kan slå fast at «[u]dgivelsen af filosofiske tekster fra middelalderen er fortsat et centralt forskningsområde i Danmark [...] Der er meget, der tyder på, at Danmark også kan komme til at spille en central rolle i udgivelsen af filosofiske tekster på græsk og latin i de kommende år» (s. 763f). Ja, både den sterke tradisjonen og den sterke faglige kompetansen som fins i miljøet, tilsier det.

Jeg ser to hovedutfordringer: Den ene er at det kan bli enda vanskeligere å holde på stillinger og «selge inn» antikken og gresk og latin i en tid der det er et stadig økende press for *både* for å prioritere det å møte aktuelle samfunnsutfordringer (klima, miljø, likestilling, forsvar osv.) og å tilpasse utdanning og studier bedre til arbeidsmarkedets behov. Den andre er vitenskapsintern: Iallfall deler av klassisk-filologisk virksomhet – for eksempel nettopp den kritiske ederingen av tekster, eller å skrive en historikk om vitenskapelig edisjonspraksis – må rettferdiggjøre seg overfor dem som spør «Hvor er hypotesen?», «Hva er forskningsspørsmålet?» «Kan dette falsifiseres?», «Er det ikke bare positivistisk registreringsvirksomhet eller krønikeskrivning?». Mange mangler forståelse for en filologisk praksis som hviler på *lærdom* og praktiseres av *scholars*.

*

Det siste bidraget i dette hovedkapitlet er Karen Skovgaard-Petersens presentasjon av «Udgaver af dansk nylatinsk litteratur i 1900-tallet» (30 s.). Etter prosjektet Nylatin i Norden er ikke minst det store og mangfoldige danske bidraget til etter-reformatorisk latin kjent for mange; her tar

Skovgaard-Petersen for seg et utvalg interessante utgivelser av både lærd litteratur og leilighetsdiktning. Presentasjonen vitner – naturligvis – om forfatterens store fortrolighet med materialet.

*

Med storverket *Gesta Danorum* står Saxo (ca. 1160-etter 1208) i en klasse for seg innenfor den danske latiniteten. Første bind av *Dansk Editions historie* får en flott finale med bindredaktøren Christian Troelsgårds **SPECIALSTUDIE**: «500 års udgaver af Saxos Danmarkshistorie» (50 s.). Etter å ha redegjort for den problematiske Saxo-overleveringen i middelalderen, tar Troelsgård for seg de seks trykte Saxo-utgavene og setter hver av dem inn i dens kultur- og edisjonshistoriske sammenheng. Av og til er fremstillingen krydret med personalhistoriske detaljer.

De seks utgavene er **1)** *Editio princeps*, Christiern Pedersens «renessanseutgave», utgitt i Paris i 1514. I nesten fullstendig mangel av middelaldersk tekstmateriale var utgaven basert på et sent håndskrift fra Lunds stift. Troelsgård omtaler både utstyr, tekstform og resepsjon. Utgaven fikk stor utbredelse og gjorde Saxo og Danmark kjent. **2)** Stephanus Stephanus' utgave fra Sorø Akademi 1644-1645 får en like grundig behandling. Utgaven er kjennetegnet ved sjenerøse kommentarer (*notae uberiores*). For Troelsgård er dette «den filologisk-antikvariske Saxo». **3)** Den tyske klassiske filologen Christian Adolph Klotz, professor i Halle, rakk før han døde som trettitoåring i 1771, å utgi en lett justert versjon av Stephanus' tekst; den utkom i Leipzig. Ifølge Troelsgård gir han oss «Oplysningstidens Saxo». **4)** På grunnlag av forarbeider av biskop Peter Erasmus Müller utga historieprofessoren Hans Mathias Velschow Saxo i 1839; en løpende kommentar fulgte først i 1858. Alt er på latin. Utgaven vitner om sterke antikvariske interesser. Her møter vi ifølge Troelsgård en «Saxo mellom national vækkelse og tekstkritik». **5)** I 1870-årene ble det såkalte Angersfragmentet funnet, man mente at man nå hadde noe som lå svært nær Saxos autograf å holde seg til. I den tyske bibliotekaren Alfred Holders Saxo fra 1886 er hele teksten uniformert etter mønster av Angersfragmentet (for eksempel bruker Holder bare e der andre har e, æ eller oe. Vi fikk «en middelaldersk Saxo». **6)** I 1931 sto Det Danske Sprog- og Litteraturselskab bak en utgivelse som skapte mye strid. Ansvar for utgaven hadde his-

torikeren Jørgen Olrik (1875-1941), som tidligere hadde oversatt hele Saxo til dansk, og den klassiske filologen Hans Ræder, nevnt ovenfor i forbindelse med *Corpus Medicorum*. Duo'en skapte en regularisert og uniformert «klassiserende Saxo» i monumentalt format og vakker utførelse. Utgavens bind 2 var en Saxo-ordbok av Franz Blatt.

Særlig fra svensk hold kom det sterk kritikk. Lauritz Weibull (1873-1960), kjent historieprofessor i Lund, mente Ræder-Olriks utgave var underlegen Müller-Velschows, og holdt mange tekstrettelser for forfeilede eller overflødige. Latinprofessoren i Lund, Josef Svennung (1895-1985) kom ut med en gjennomgående negativ anmeldelse. Og mens allerede Weibull hadde nevnt at Olrik-Ræder i «tryck och utstyrsel» avgjort overgikk Müller-Velschow, avslutter Svennung sin anmeldelse med et lakonisk: «Druck und Ausstattung sind ganz prachtvoll». Damning with faint praise, er det noe som heter.

7) Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har senere stått for enda en kritisk utgave av Saxo, utgitt i to bind i oktavformat med dansk oversettelse på motstående side (ved Peter Zeeberg). Bindene «er utført i høj kvalitet uden at være prangende», forsikrer Troelsgård. Tekstutgiveren, Karsten Friis-Jensen (1947-2012) har lagt seg ganske nær opp til 1514-utgaven i ortografi og tegnsetting. Utgaven har et gjennomtenkt og økonomisk kritisk apparat. Den har også en nyttig oversikt over de latinske versemålene Saxo benytter i de poetiske partiene, og inneholder både et parallell-register og et navneregister. Friis-Jensens latinske tekst ble i 2015 også utgitt på Clarendon Press i Oxford med en engelsk oversettelse ved Peter Fisher. Friis-Jensens tekst har høstet allmenn anerkjennelse.

«Den samme Saxo?» spør Troelsgård avslutningsvis, i bindets aller siste kapittel, og paraderer igjen de forskjellige fremtoningene av Saxo. «Hvilken utgave skal vi bruke?» er vel et av de vanligste spørsmålene en gresk- eller latinlærer får fra studentene. Når vi leser greske eller latinske tekster, tilegner vi oss ikke ganske enkelt et innhold, vi leser ikke bare opphavsmannens budskap, vi leser en tekst som en utgiver og utgiverens samtid har satt sitt preg på – et forutsetningsrikt kulturprodukt.

*

Epilog om en norsk-dansk episode i 1887/1888

I 1887 ble latinprofessoratet ledig ved Det kongelige Frederiks Universitet i Christiania. Laurentius Borchsenius Stenersen (1843-1919) søkte. Han hadde disputert i 1877 på en avhandling om gresk skulptur, og var bestyrer av universitetets myntsamling og skulpturmuseum. Senere i livet skulle han fordype seg stadig mer i numismatikk. Fra Danmark søkte den adskillig yngre Anders Bjørn Drachmann (1860-1935).

Drachmann hadde knapt publikasjoner å vise for seg, men han skulle snart bli internasjonalt kjent for doktoravhandlingen om moderne Pindarfortolkning (1891), og siden for utgaven av *Scholia vetera in Pindari carmina* i tre bind (1903-1927). Fra 1912 var Drachmann den ledende i Europa på gammelgresk og bysantinsk leksikografi. Det sies at Wilamowitz lærte seg dansk for å og gjennom å lese Drachmanns Pindar-avhandling; de fikk senere et godt personlig forhold. Som Sten Ebbesen sier i *Dansk Editionshistorie*: «– den meget selvbevidste Wilamowitz betraktet tydeligvis sin danske kollega som en kapasitet i (næsten) samme klasse som ham selv» (s. 728). Drachmann skrev også mange bøker for et dansk publikum, om gresk og romersk religion, ateisme i antikken, kristendommens opprinnelse, Paulus som forfatter og tenker o.a. Drachmanns konsise fremstillinger av *Romersk statsforfatning* og *Romersk statsforvaltning*, den ene i grått omslag, den andre i gult, var uomgjengelig lesning også for norske latinstudenter iallfall opp til 1960-årene.

Etter prøveforelesningene ved professorkonkurransen – én om det samme oppgitte emnet for begge kandidater og én etter fritt valg – innstilte bedømmelseskomitéens flertall Drachmann på første plass. Flertallet bestod av den norske filologen Sophus Bugge, svensken Chr. Cavallin fra Lund og dansken J.L.Ussing (1820-1905), en av Madvigs fremste elever og mesterens kollega som professor i København fra 1849. Mindretallet bestod av den hjemlige filosofen Marcus Jacob Monrad og Peter Olrog Schjøtt (1833–1926), som innehadde det andre klassiskprofessoratet (i gresk). Både i Fakultetet og i Det akademiske kollegium var det flertall for Drachmann. Kirkeministeren Elias Blix, teologiprofessor og kjent salmedikter, innstilte også på Drachmann.

I regjeringen var det imidlertid uenighet. Særlig statsminister Johan Sverdrup gikk sterkt inn for Stenersen. Begrunnelsen var todelt. Dels gikk den ut på at Stenersen var mer etablert og hadde lengre ansiennitet. Der

hadde Sverdrup jo et poeng. Men mer tungtveiende for Sverdrup var det faktum at Stenersen var norsk – og dét er jo ikke uten videre noen kvalifikasjon innenfor klassisk filologi. Fra en av dem i regjeringen som støttet Drachmann, er det overlevert et hjertesukk om at «Ilde nok er det, at vi skal have Beskyttelse paa Smør og Pultost, men Gud bevare os for at skulle have Protektionisme for Videnskaben ogsaa» (Birger Kildal til Hans Rasmus Astrup 25/11 1887). Drachmann hadde likevel et flertall bak seg, takket være de fire medlemmene av den norske regjeringsdelegasjonen i Stockholm, som alle støttet dansken. Saken trakk imidlertid ut, og i forbindelse med omdannelsen av Sverdrups regjering, ble de fire stockholmske ministrene skiftet ut – og de fire nye støttet alle Stenersen. En av de nye ministrene var nettopp Peter Olrog Schjøtt, som attpå til var kirkeminister (med ansvar også for Universitetet). Mot protester og advarsler ble Stenersen ved kongelig resolusjon utnevnt til professor i klassisk filologi 7. april 1888.

Aftenposten støttet regjeringens avgjørelse, men både *Dagbladet* og *Morgenbladet*, som ellers var uenige om det meste, var samstemte i sin forømmelse. Alle de tre avisene trykte et offentlig protestskriv undertegnet av 43 danske vitenskapsmenn, først offentliggjort i *Berlingske Tidende*. Blant underskriverne finner vi Kristian Erslev, M.Cl. Gertz, Johan Ludvig Heiberg, Harald Høffding, Kristoffer Nyrop og Julius Lange. I skrevet ble regjeringen Sverdrup beskyldt for å ikke ha ment alvor med professorkonkurransen og holdt både Drachmann og de sakkyndige for narr. Avslutningen har stort alvor:

Endelig og ikke mindst beklager vi at den norske Regjering har udsat det gode og broderlige Forhold, der ellers hersker mellem Nordens Universiteter, for Fare, idet den – efter først at have paa-kaldt dette Forhold – ved Sagens Afgjørelse har tilføiet det en Krænkelse, der for Fremtiden kan vække Betænkeligheder ved at række Haanden til Samarbeide i slige Forhold».

Stasministeren og kirkeministeren fikk påpakning også fra egne rekke, blant annet fra Hans Rasmus Astrup og Sofus Arctander, to tidligere ministre som var ute av regjeringen før saken ble avgjort. De kunne ikke akseptere at nasjonalitet skulle veie tyngre enn kvalifikasjoner, iallfall ikke i et ikke-nasjonalt fag som klassisk filologi. Sverdrup forsvarte seg med at det jo

ikke bare var bedømmelseskomiteens vurdering som telte, og at komiteen dessuten hadde vært delt. Men fremfor alt mente han at så lenge det fantes brukbare norske kandidater til stillinger, burde slike foretrekkes, «Jeg siger: Norge for Nordmændene». I 1888 gikk vi kanskje glipp av en tilkobling til internasjonal forskning.

Episoden er kort nevnt av Leiv Amundsen i *Universitetet i Oslo 1911–1961*, Oslo 1961, 1. bind s. 417 og i større detalj av Thor Inge Rørvik i *Vitenskapenes universitet*, Oslo 2011, s.130-132 (annet bind av den nye universitetshistorien, som omhandler årene 1870-1911). De ordrette sitatene er derfra. Oppropet fra dansker med underskriverne: Morgenbladet for 26. april 1888, på 1. side.

**Martial: *Epigrammer. Første bok*. Gjendiktet av Johann Grip,
Existenz forlag, Oslo 2024. 200 sider.**

ANMELDT AV MATHILDE SKOIE

Da jeg i 2017 anmeldte Johann Grips oversettelse av Horats *Satirer* fant jeg en henvisning til en oversettelse av Martials epigrammer som skulle ha kommet ut på Cappelen i 2003. På bakgrunn av min lesning av Grips Horats hadde jeg store forhåpninger til denne, men etter å ha lett forgjeves tok jeg kontakt med forlaget som kunne fortelle at den dessverre aldri ble noe av. Man skal imidlertid aldri si aldri. Nå er Grips oversettelse blitt noe av og jeg ble ikke skuffet, for dette er det bare å rope hipp hurra for.

Epigrammets mester

Den romerske dikteren Marcus Valerius Martialis, Martial på norsk, er med sine tolv epigrambøker som rommer over 1500 dikt det antikke epigrammets uovertrufne mester. Han rendyrker den korte formen og erklærer seg i det programmatiskke åpningsdiktet til første bok nettopp som epigramdikter:

Her er han du har lest og ivrig søker,
Martial! i den vide verden kjent for
sine bøker med kvikke epigrammer;
ham, iherdige leser, mens han ennå
lever og kan bli grepet, ga du æren
få poeter forunnes, selv som aske.¹

Det er som man ser en meget selvbevisst forfatter som her trer frem og genrebetegnelsen epigram får en sentral plass. Antageligvis hadde han allerede skrevet flere diktbøker på dette tidspunktet, blant dem også boken om lekene i Colosseum (*Liber spectaculorum*), men det er dette som blir

1. Hvis ikke annet er nevnt er alle sitatene hentet fra første bok og Grips oversettelse.

stående som første dikt i den tradisjonelle verksrekkefølgen. Slik de romerske elegikerne før ham lot navnet på den elskede fungere som både boksittel og egennavn, lar også han et egennavn fungere som tittel, men denne gang sitt eget! Men i motsetning til Ovid som i avslutningen av *Metamorfosene* proklamerer sitt dikteriske etterliv (*Met.* 871-9), omtaler Martial seg selv først og fremst som berømt i egen samtid. Det betyr imidlertid ikke at han ikke har fått noe etterliv. Martial har inspirert utallige diktere, inkludert vår egen Ludvig Holberg som på sine eldre dager skrev 900 latinske epigrammer i Martials stil som han selv var meget stolt av.²

Epigrammet har på Martials tid gått gjennom en lang utvikling fra enkle påskrifter - ofte på gravstener – til å romme et bredt spekter av temaer i kort form, oftest på elegiske distika. Det romerske epigrammet går særlig i satirisk retning, og ofte har de en overraskende vri. Dikt 10 er et ganske typisk eksempel:

Gemellus vil ha Maronilla til kone.
Han pukker, ber og trygler, lokker med gaver.
Da må hun være pen? Mer heslig fins ikke.
Hva er det som frister sånn? En lei hoste.

I den grad Martials dikt har blitt oversatt og utgitt har de ofte blitt utgitt i utvalg. Det har ikke minst vært praktisk for å unngå dikt av det mer grove slaget. I tilfeller der man likevel har valgt å oversette hele bøker har man for eksempel tydd til italiensk for de mest pornografiske.³ I 1993 kom imidlertid en fullstendig prosaoversettelse av samtlige epigrammer i serien Loeb Classical Library av den solide filologen Shackleton Bailey. Dette er et flott referanseverk basert på Shackleton Baileys grundige tekstkritiske arbeid, men det har ikke poetiske pretensjoner.

En annen effekt av at mange oversettere har valgt utdrag, er at man ikke får noe forhold til epigramboken som helhetlig komposisjon. Martial har flere dikt om boken som enhet og han har faktisk flere dikt til boken. Dikt

2. Disse er nylig oversatt til dansk av Peter Zeeberg; Holberg, *Epigrammer* (Aarhus universitetsforlag 2018). De kan også leses digitalt på holbergsskrifter.dk.

3. Dette er strategien i den gamle Loeb-utgaven av Ker fra 1925.

70 er et farvel til boken som senere har blitt et mønster for forfattere eller utgiveres forord.

Selve epigrambøkene skal ifølge Martial være både korte og hendige slik at man kan ha dem med seg over alt, men også slik at man ikke skal kjede seg ved opplesning. Bøkene er tematisk variert, men antageligvis nokså nøye satt sammen – ikke bare med tanke på første dikt, men også hvordan tematikkene veksler og veves sammen til et større hele der dikt speiler og kommenterer hverandre. Diktene veksler også i kvalitet – i hvert fall i følge Martial selv (dikt 16):

Noe er godt, annet middels og mye er ræva, Avitus
av det du kan lese her. Bare slik blir en bok til.

Gitt bokens betydning for Martial er det derfor svært gledelig at når hans dikt nå for første gang oversettes til norsk i bokform, så får vi et inntrykk nettopp av en hel bok.⁴

Romersk liv

Martials epigrammer spenner tematisk vidt, men det som binder diktene sammen er interessen for mennesker, og det meste kretser rundt mennesker i relativt hverdagslige situasjoner. Jeg har akkurat undervist på et emne ved Det norske institutt i Roma om dagligliv i antikken, da var Martial selvskreven på pensum. Og jeg er ikke alene om å bruke Martial som kilde til dagliglivet. Sjekker man indeksen i Jerome Carcopinos klassiske verk *Dagligliv i antikkens Roma*, er Martial forfatteren med absolutt flest oppslag.⁵ I

4. Jeg har ikke funnet andre utgitte oversettelser enn noen få epigrammer i læreverket *Omnibus* (som ikke har poetiske pretensjoner) og 25 dikt gjendiktet av Johann Grips tidligere medgjendikter Henning Hagerup i et spesialnummer av *Vagant* om kortformer, *Vagant* 1995:2. (I dette nummeret er det også andre oversettelser av antikke korttekster man ikke ser så ofte på norsk og som undertegnede ikke kjente til, både et utvalg epigrammer fra den greske antologien oversatt av Svein Jarvoll og Theofrasts karakterer oversatt av Kjell Heggelund.) I tillegg kommer Klara Sjos upubliserte hovedfagsoppgave *Dikt til Domitian. Oversettelse og kommentar til åttende bok av Martials epigrammer*. Universitetet i Bergen 2003.

5. Carcopinos bok fra 1939 ble i 2003 nyutgitt på engelsk i pocketformat med forord og et oppdatert bibliografisk essay av Mary Beard; Jérôme Carcopino, *Daily Life in Ancient Rome: The People and the City at the Height of the Empire* (Yale University Press, 2003).

diktene ser vi folk i forskjellige sosiale situasjoner og vi får innblikk i alt fra mat og drikke til sex, sykdom og død. Vi tas rundt både i Romas og i Romerrikets kriker og kroker – bl.a. introduseres vi for dikterens egne hjem-trakter i Spania: Martial var fra Bilbilis i Ebro-dalen, noen mil vest for Zaragoza (dikt 49).

Ikke minst er Martial opptatt av det som skjer med folk i fylla, som her i dikt 27:

I går natt (hadde muligens fått i meg
rundt tre flasker med vin) så sa jeg til deg:
kom Procillus, og spis hos meg i morra!
Straks tok du mine fylleord for sannhet,
og skrev deg disse bak øret. Så nå
truer meg presedens av verste slaget.
Som jeg hater en sviregjest med minne.

Men det er ikke bare fyllas etikette eller psykologi Martial er opptatt av. Han er generelt en meget konkret dikter, opptatt av det rent fysiske – ikke minst stanken, som her i dikt 28:

Den som tror at Acerra stinker av gårsdagens vin, tar
feil. Nei, Acerra har støtt pimpet til morgenen gryr.

Vi ser som nevnt Martials verden først og fremst gjennom mennesker, og han introduserer oss for et rikt persongalleri. Mange navn flyr forbi, som Acerra her eller Avitus i dikt 16. Noen av diktene er dedikert til forskjellige patroner. Generelt er Martials dikt mat for prosopografer (forskere som samler opplysninger om livsløpet til bestemte personer). Et relativt ferskt verk nettopp om Martials prosopografi er på over 700 sider.⁶ På den annen side er det fortsatt mange av disse personene vi ikke aner hvem er; noen antas å være fiktive og det er omdiskutert hvor mye man skal tolke ut av Martials navnebruk og hvor konsistent han er.⁷

6. Rosario Moreno Soldevila, Alberto Marina Castillo, Juan Fernández Valverde, *A prosopography to Martial's epigrams*. (De Gruyter, 2019)

7. Shackleton Bailey er f.eks. skeptisk til hvor mye man bør lese ut av Martials navnebruk, se appendiks 3 i Loeb-utgaven fra 1993.

Noen profesjoner får særlig gjennomgå, f.eks. leger – det finnes minst ett legedikt i omtrent hver bok. Og legene er både nevnt ved navns nevning og mer generisk med tittel (*medicus, clinicus, chirurgus*). Dikt 30 er nok så representativt for den manglende respekten:

Før var Diaulus kirurg, i dag obduserer han døde.
Yrke og tittel er ny, praksis i øvrig er lik.

Denne legeskjemten var noe vår egen Holberg lot seg inspirere av. Han skrev hele 25 epigrammer om leger – noe som har avstedkommet en egen artikkel i *Tidsskrift for den norske legeforening*.⁸

Martial er imidlertid ikke bare besk. I første bok finner man flere rørende epitafer, blant annet for slaven Alcimus (dikt 88):

Alcimus, brått revet bort fra din herre i ungdommens høytid,
du som en lettere jord fra Lavica verner om;
motta fra meg, ingen marmor fra Paros som troner på din grav,
frukten fra nytteløst strev som vil bli støv over ditt,
men denne helt enkle buksbommen, samt skyggen vinstokken skjenker,
plen som vil spire grønt, fuktet av min gråt for deg.
Motta dem kjære gutt, som monumentet over din bortgang.
Disse vil aldri forgå, men evig ære ditt navn.
Når så Lakthesis har spunnet livsløpet *mitt* til ende,
Da ønsker jeg at mitt støv får hvile akkurat slik.

Politikk, poetikk, PR og plagiat

Ved siden av lukten av dagligliv er det særlig to andre tematikker som går igjen i Martials diktning og litteraturen om den, og som vi begge ser meget tydelig i den første boken. Det ene er forholdet til keiseren, det andre er Martials opptatthet av selve diktningen.

Forholdet til keiseren har vært en utfordring for mang en leser. Ikke minst har han, som Grip uttrykker det i sitt etterord, opp gjennom tidene «fått pepper» for sin spyttlikking av de flaviske keiserne, og da særlig

8. Ragnar Stien, «At spøge med lægerne» – om Holbergs epigrammer om leger og sykdom | *Tidsskrift for Den norske legeforening*, årgang 123 (2003) s. 1896-1899.

Domitian, som jo ikke akkurat har gått inn i historiebøkene som noe eksempel på en god keiser – skjønt hans dårlige rykte nok har blitt vesentlig styrket av etterfølgerens strategiske bruk av *damnatio memoriae*.

Flere bøker er tilegnet keiseren (for eksempel 5.1), hans fødselsdag feires (4.1) og kanskje særlig bok 7 er full av tradisjonell panegyrikk der Domitian hylles i guddommelige vendinger som «du, hele verdens styrer og jordens far» (*te, summe mundi rector et parens orbis*), 7.7.5). I første bok kommer forholdet til syne først og fremst i den såkalte «løve-hare-syklusen». Gjennom åtte epigrammer beskriver Martial en løves naturstridige vennlighet mot en hare på arenaen – noe som i følge Martial skyldes keiseren. Et typisk eksempel er dikt 6:

Fordum da ørnen føk gjennom vår eter og fanget sitt bytte,
hang gutten uskadet fast i de fryktsomme klør:
Her ser vi keiserens løver formildes av munnfuller småvilt,
til og med haren går trygg i dens vidåpne kjeft.
Hvilket mirakel er størst? De har begge guddommelig opphav,
Keiserens verk skjer i dag. Jupiters er viden kjent.

Man kan imidlertid spørre seg hvor mye valg Martial faktisk hadde. Samtidig kan man også lese nettopp disse diktene som en slags oppfordring til keiseren om å utvise *clementia*. Martial virker imidlertid ikke redd for sin keiser. I dikt 5 legger han f.eks. følgende skjemtssomme ord i munnen på ham:

Jeg varter opp med sjøslag. Du skjenker meg epigrammer.
Marcus, jeg tror at du skal ro, ro vekk med din bok.

I dette diktet møter vi også den selvbevisste dikteren, opptatt som han er av sin epigrambok og sin forfattervirksomhet. Og han er som man kan se av dikt 1 (sitert ovenfor) langt mindre beskjeden på egne vegne enn han kan fremstå her. Ja, i dikt 61 skriver han seg selv inn en slags litteraturhistorisk katalog ved siden av Catull, Vergil, Horats, Ovid og Livius. Ikke uventet er det Catull som nevnes først i denne katalogen. Catulls epigrammer er definitivt de diktene som ligger tettest på Martial, men Martial tar også

tydelig avstand fra det vi kan kalle den romantiske siden av Catull. I dikt 32 har han f.eks. sin helt egne versjon av Catulls kanskje mest berømte epigram, dikt 85 *Odi et amo* (i hvertfall hvis man skal bedømme etter antall gjengivelser på T-skjorter og kopper) som jeg gjengir her i norsk oversettelse av

Grip og Hagerup (1997):

Jeg hater og elsker. Du spør hvordan det lar seg gjøre?
Jeg vet ikke, men at det skjer, skjærer i meg som tortur.

Martials «versjon» går som følger:

Jeg elsker deg ikke, Sabidius, kan ikke fortelle deg hvorfor,
Men såpass kan jeg fortelle: Deg elsker jeg ikke.

Mens Catull viser frem en form for irrasjonell kjærlighetssmerte, punkterer Martial det hele på en måte som Grip i sitt etterord skriver ganske treffende at «kan virke ganske teit» (s.159). Og han fortsetter, Martial «trekker det hele ned, langt ned». Men det blir også vittig nettopp fordi det bryter så sterkt med forventningen.

Og denne åpenbare leken med Catull blir et tydelig tegn på at Martial ikke ønsker å være en følelsmessig engasjert kjærlighetsdikter eller etteraper av Catull på dette feltet.

I romersk poetikk er det ellers vanligvis eposet som er den korte formens motsats. Og Martial ser seg heller ikke for god til å gjøre narr av eposets konvensjoner, som i dikt 45:

For at mitt verk skal bestå, om enn utgitt i syltynne bøker,
hitsettes herved i fleng: «Gjentok hin rådsnare helt!»

Martial er imidlertid ikke bare opptatt av sitt poetiske program og litterær posisjonering, men også av mer tekniske aspekter ved forfattervirksomheten sin, ikke minst de materielle og salgsmessige. Ja, i enkelte dikt driver han rent sagt reklame for sine egne bøker og forteller leseren hvor de kan kjøpes. Dette møter leseren allerede i dikt nummer to:

Du som ønsker at diktene mine bestandig var med deg,
og vil ha selskap av dem også når du reiser langt;
kjøp disse! De er skvist inn i en liten pergamentbok.
La storverk hvile i skrin. Jeg holdes lett i én hånd!
For at du ikke skal vandre i villrede om hvor jeg selges –
godtar du meg som din guide, finner du snart målet ditt:
Oppsøk Secundus, den lærde Lucensis' frigitte trell, rett
bak Pallas' forum, fredstembelets port holder han til.

Det er derfor også helt naturlig at Irene Vallejo i sin bokhistoriske vandring gjennom Hellas og Roma, *Evigheten i et siv*, bruker Martial som guide til den romerske delen av reisen.⁹

Et annet forfatterteknisk tema Martial er svært opptatt av er plagiat. De romerske dikterne er fulle av sitater og allusjoner fra hverandres tekster – ikke minst til glede for kommentatorer som lister opp paralleller og utforskere av intertekstualitet – men denne virksomheten har også sine grenser. I hele syv forskjellige dikt tematiserer han forskjellige varianter av plagiat og i dikt 52 kaller han dikttysten nettopp *plagiarius* (kidnapper). Her er det særlig en viss Fidentinus som får gjennomgå, som her i dikt 72:

Er det med mine vers, du Fidentinus,
Vil bli oppfattet som – og være dikter?
Slik tror Ægle at hun har egne tenner
Når hun kjøper seg elfenbensgebiss, slik
Ser Lycoris seg, svartere enn morbær,
Når hun maler sitt fjes med hvit sminke.
Med logikken som gjør deg til dikter,
Er du hårfarger også – som er skalla!

Metrisk fleksibilitet, fiffige ordspill og frekk stil

Jeg har allerede sitert rikelig fra Grips oversettelse, slik at leseren kan skape seg et inntrykk ikke bare av Martial, men også av oversettelsen. Å oversette

9. Irene Vallejo, *Evigheten i et siv. Historien om boken* (Gyldendal 2022). Anmeldt i *KF*: 2023:1-2.

Martial er en gedigen utfordring på mange plan – ikke minst når han er vittig. Vitser som må forklares er definitivt ikke festlige.

Grip har allerede erfaring med den korte formen fra sitt arbeid med Catull sammen med Henning Hagerup (1997, ny utgave 2018). Han har også vist seg som en som behersker det satiriske i sin oversettelse av Horats' satirer (2018).¹⁰ Dette er en solid bagasje. Men i motsetning til de to foregående oversettelsene, der Grip har gjendiktet til frie vers, har han her gjort det enda mer utfordrende for seg ved å benytte seg av de antikke versmålene. Han forholder seg imidlertid ikke helt strikt til versmålene. F.eks. kan han erstatte en daktyl i det elegiske versmålet med en troké. De fleste av Martials epigrammer er skrevet på elegiske distika, men han benytter også hendekasyllaber og haltevers. Av diktene jeg hittil har sitert, er alle unntatt dikt 1, 10, 27 og 72 på elegiske distika.

Grip benytter ikke alltid samme versmål som Martial. For å få frem ordspill eller stilistiske poenger hender det at han velger et annet versmål, som i dikt 32 om Sabinus eller i diktet om Cato og Florafestivalen som avslutter Martials forord. Alt dette er redegjort for i forordet og notene, men det hadde også vært fint om de elegiske distikaene var typografisk satt opp slik man pleier, med innrykk for pentameterlinjen. Det gjør det enklere for leseren å oppfatte versmålet, og jeg har derfor gjort dette med de distikaene som siteres i denne anmeldelsen.

En spesiell utfordring er Martials bruk av ordspill. Skal en gjendikter «omplante» dem, forklare dem i fotnotene eller overse dem? Dette er en utfordring Grip virker som han har tatt på strak arm og hans løsning er stort sett å finne et norsk virkemiddel i selve gjendiktningen, men gjerne med forklaring i kommentarene. Jeg sitter med faktisk et inntrykk av at gjendikteren her virkelig har kost seg med ordspillene som om de var sukkertøy.

Noen ganger kan han holde seg ganske tett på, f.eks. spillet på *liber* som både fri og frigitt i dikt 67:

«Du er altfor *fri*, gitt!», sier du alltid til meg, Cerylus.
Hva angår deg, hvem har sagt: «Du er, Cerylus, frigitt.»?

10. Begge er anmeldt i *KF*, henholdsvis i 1997:1 og 2017:2/2018:1.

Andre ganger må det trikses litt mer. Som i dikt 50, ifølge kommentaren et dikt med et «umulig ordspill». Her har Aemilianus gitt sin kokk et svært pretensiøst gresk navn, Mistyllos. Dette er et oppdiktet navn som spiller på det greske verbet *mistyllo* «å skjære opp» og «mistyllon», «oppskåret kjøtt-bit». Martial går et hakk videre for å vise frem hvor jålete dette er og kobler det til en homerisk formel «mistullon t'ara talla» (de kuttet opp resten av kjøttet), ved å kalle sin kokk simpelthen Taratalla. Dette velger Grip imidlertid ikke bare å oversette med Taratalla og forklare i notene. Han forsøker seg også på å få det frem i selve gjendiktningen:

Når din kokk, Aemilianus, får gå under navnet Mistyllos –
Kan ikke jeg kalle min Påspiddet Straksolos, da?

Et annet vellykket eksempel er dikt 41, der vi møter en «wannabe» dikter ved navn Tettius Caballus. Her har Martial noen ordspill på «caballus» (hest). Grip kaller snarere dikteren for Tetti, slik at han blir både «Tetti, kjent som «Skalden» og «Tett i Skallen».

I noen tilfeller føler jeg nesten gjendiktningen blir bedre enn originalen. Som dikt 9 der poenget hos Martial er at det er vanskelig å være både lekker (*bellus*) og stormann (*magnus*). Man blir fort en slags liten svekling, Martial kaller det *pusillus*.

Bellus homo et magnus vis idem, Cotta, videri:
Sed qui bellus homo est, Cotta, pusillus homo est.

Her legger Grip til et ordspill:

Lekker, det ønsker du, Cotta, å være, skjønt også en bisk en:
Men, Cotta, er det så smart? Lekkerbisk kalles du snart.

Grip gir dermed diktet en noe tydeligere seksuell betydning i retning av at Cotta er den passive part i et homoseksuelt forhold. Dette er ingen urimelig tolkning. I notene har han også lekt seg med en annen løsning: «Men den som vil være flott, likner mest på en fjott». Dette er mer i tråd med Shackleton Baileys oversettelse der han bruker «pritty» og «petty». Jeg synes imidlertid hans «lekkerbisk» er mer martialske.

Også ordplassering er Grip nøye med. Mange av Martials dikt har en sinnrik «arkitektur» med bruk av parallelismer, repetisjoner og khiasmer. Dikt 32, til Sabidius, som ble sitert ovenfor, diktet som det er nesten umulig å ikke tro henspiller på Catulls *Odi et amo* – et av diktene der Grip velger å avvike fra Martials elegiske distikon og heller oversette som frie vers -, følger relativt tett på Martials ordstilling.

Non amo te Sabidi, nec possum dicere quare,
Hoc tantum possum dicere, non amo te.

Jeg elsker deg ikke, Sabidius, kan ikke fortelle deg hvorfor,
Men såpass kan jeg fortelle: Deg elsker jeg ikke.

I kommentaren har Grip et alternativt forslag på elegisk distikon, men da må han ty til fyllord og går glipp av speilingen for å få det til å gå opp:

Nei, deg elsker jeg ikke, Sabidius, vet ikke hvorfor.
Men dette vet jeg for visst: jeg elsker slett ikke deg.

Jeg synes den frie versjonen er best, men tenker det er litt rart at han ikke har holdt seg enda tettere til Martial og ikke også repetert «jeg elsker deg ikke».

Å finne det rette stilnivået er også en utfordring. Noen ganger – som i diktet med den homeriske referansen – er Martial pompøs, men oftere bruker han et mer dagligdags språk, som ikke er fritt for sjokkerende ord.

Som man allerede har fått innrykk av, legger ikke Martial fingrene i mellom – hverken når det gjelder seg selv eller andre. Dette gjelder også når vi kommer til sex. Martial er derfor heller ikke uventet, forfatteren med flest oppslag i indeksen i Jim Adams' standardverk, *The Latin Sexual Vocabulary*. Å bestemme stilleie når det gjelder nettopp seksuelt vokabular er ikke alltid enkelt, men Adams er tydelig på at Martials vokabular er av det grovere slaget og at en av måtene han ville oppnå å more sitt publikum var å være «deliberately outrageous» (s.7). Ja, Martial fremhever nettopp det litt sjokkerende som en viktig del av sin diktning. Han kaller utallige ganger sine dikt for *ioci* (spøk) eller *carmina iocosa* (spøkefulle dikt) og presiserer

eksempelvis i dikt 35.10 at dette innebærer at de også må klø (*pruriant*) eller være pirrende, som Grip skriver.

Dette må leses i kontekst av den kontrakten Martial inngår med leseren. Martial fremstiller nemlig sitt idealpublikum i et forord som «dem som er vant til å gå på Florafestivalen», altså folk som er ute etter løssluppen moro. Og forordets avsluttende epigram setter dette enda mer på spissen, her bør man kjenne spillereglene og ikke gjøre som den strenge Cato sensor:

Når du kjente til Floras lystne riter,
folkets frie lisens og festens krumspring –
Hvorfor entre teateret, strenge Cato?
Var det kun for å gå igjen du gikk inn?

Å finne rett stilnivå på norsk er ikke alltid så lett, men Grip tar Martial på ordet og pirrer leseren også når det gjelder ordvalg. Kun en gang tenkte jeg at han ble mer martialske enn Martial – og det var i det siterte dikt 16 om innholdet – der han oversetter *mala* med ræva. Grip holder seg til de latinske navnene, med unntak av der det er ordspill i spill som Påspiddet Straksolos i dikt 50 eller Tetti Skalden i dikt 41.

Han bruker heller ikke mange anakronismer, men når det først kommer en anakronisme er den gjennomtenkt. Et eksempel er dikt 30 om legene som jeg allerede har nevnt. Noen oppmerksomme lesere stusset her kanskje over bruken av «obdusent». Dette er ikke akkurat noen antikk yrkestittel. Martial bruker her *vespillo*, som betyr likbærer. Utfordringen er at Martial antageligvis forholder seg til en gresk original der det er et ganske avansert ordspill på *klinikos* (en lege som besøker pasienten ved sykesengen) og *kline* (seng eller bære). For å få en bedre parallellitet mellom legens aktiviteter velger Grip å ty til anakronismen, men han redegjør for dette i sine noter. I dikt 41 om «wannabe» dikteren Tettius møter vi både en pølseselger, en annenrangs slampøet, og en dansemanager fra Gades, men disse synes jeg virker helt på sin plass og bidrar til den urbane og folkelige koloritten. Igjen får jeg følelsen av at dette har Grip tatt som en dikterisk utfordring og virkelig kost seg med.

Gøyalt og grundig

Utgaven fra Existenz forlag er nummer fem i deres poesiserie. De øvrige bøkene i serien er oversatt poesi fra det 20. århundret. Det er en nett oransje sak med sider som er lette å bla i og selges på nett til en ikke urimelig pris. Man får lyst til å sitere Martials dikt nummer 2, for dette er rett og slett en «liten grei bok» som «holdes lett i en hånd». På Klassisk forbunds vårseminar om oversettelser (26.04.2025) viste Grip også at de i antikk ånd egnet seg svært godt til høytlesning.

Diktboken kan brukes både til studier og til å kose seg med. Heldigvis har hverken forlag eller forfatter tenkt at grundige kommentarer, forord om metriske valg eller analytisk etterord er unødvendig tyngende. Bibliografien er oppdatert og akkurat passe lang. Analysen er fundert i nyere forskning og Grip har også benyttet seg av faglig ekspertise på Universitetet i Oslo som han takker. Grip tar simpelthen ingen snarveier. Og han innrømmer også når ting er usikre. Selv om formen er relativt akademisk, glimter han heldigvis til med treffende karakteristikk også i noter og analyse, som når han oppsummerer dikt 27 med «Fylla har skylda», kan kalle Sabinus-diktet «teit» eller bruke betegnelsen «heftig underlivspoesi» om deler av Catulls verk. Skulle jeg ønsket meg noe, ville det vært mer av dette personlige. Jeg husker fortsatt med stor glede hans forord til Horats' satirer.

I det aller siste diktet i første bok (118) skriver Martial:

Den som er sulten på fler epigram etter lesning av hundre,
Caedicianus, går visst aldri trett av en slett rett!

Denne leseren gikk ikke trett og syntes, som *Klassisk forums* lesere allerede har forstått, at retten heller ikke var slett. På det nevnte oversettelses-seminaret røpet Grip at han var i god gang med å oversette boken om lekene i Colosseum, *Liber spectaculorum*. Dette er en unik bok som kobler sammen diktning, bygg og konkrete historiske hendelser (selv om forskerne i det siste har sådd tvil om det er åpningslekene under Titus i 80 eller de senere lekene under Domitian som her beskrives). Det er bare å glede seg!

**Vibeke Roggen: *Latinsk grammatikk*, Cappelen Damm, Oslo 2022.
XXVII + 872 sider.**

ANMELDT AV ARNE JÖNSSON

Författaren till denna bok, Vibeke Roggen, har gjort sig känd som en engagerad debattör och försvarare av humanistiska värden, och hennes bidrag till den latinska kulturhistorien är legio. Hon har skrivit om antika och tidigmoderna författare, bland andra Catullus och Terentius, Petrarca, Thomas More, den tyske prosten och biologen Wolfgang Franzius, den norske historikern Tormod Torfæus och publicerat en gedigen utgåva av den lärde humanisten och prästen Niels Thommessøns *Cestus Sapphicus* (Christiania 1661), en rebusbok som utgör ett originellt bidrag till barockens litteratur. 2015 utkom hon som huvudförfattare med *Latinsk ordbok*, och nu framlägger hon ett verkligt storverk, *Latinsk grammatikk*, på norska, på 900 sidor. Roggen är en synnerligen erfaren pedagog och hennes grammatik är avsedd för ett brett spektrum av läsare.

Roggen skriver i inledningen att det speciella ”med denne latinske grammatikken er ambisjonen om å la romernes språk, historie, kultur og litteratur belyse hverandre gjensidig”. Det är utan tvivel det lyckliga utförandet av den ambitionen som gör boken nöjsam att läsa, och det tror jag att man tycker att den är oavsett om man är en erfaren grammatikläsare eller befinner sig i början av språkstudierna. Var och en får sitt.

Denna grammatik har utmärkta förtjänster: tydliga definitioner och presentationer av de grammatiska reglerna (demonstrerade med hjälp av många utmärkta tabeller), den pedagogiska approachen är kontrastiv både innanför det latinska språket men också i förhållande till norskan (jag kan tillfoga att de kontrastiva reglerna verkar på det hela taget kunna fungera också för en svensk läsare), Roggen redovisar tydligt forskningsläget inom de olika delarna av latinsk grammatik och kan också meddela en del resultat av egen forskning. Hennes studier har av och till föranlett henne att introducera ny terminologi.

Hennes innovationer har enligt min mening tydliga pedagogiska förtjänster. För att ta ett exempel: Hon ställer sig kritisk till den i och för

sig väl etablerade benämningen 'predikativt attribut' såsom i *Utslitte kom familien frem til Gallia* eftersom *utslitte* egentligen inte är något attribut. Hade det varit det, skulle det ha hetat *Den utslitte familien kom frem til Gallia*. Roggen föreslår i stället termen 'tilstandspredikativ'. Det är ju tillståndet vid ankomsten som anges. Och på latin? *Labore confecta familia in Galliam venit*.

En annan term som Roggen myntat är *obtient*. Hon använder den för att beteckna verb "som har både aktive og passive former, altså verb som ikke er deponente", och det gör hon för att slippa kalla dem 'vanlige verb', vilket lätt kan missförstås; vanlig på vilket sätt?

Hon erbjuder läsarna också mycket annat att grunna över: "Jeg har også tatt i bruk og tilpasset mange nyttige termer fra forskjellige fagtradisjoner", skriver Roggen. De nylatinska vetenskapsmännen får normalt nöja sig med att representeras av boktitlar – med ett undantag, Carl von Linné. För att visa hur viktig kategorisering och namngivning är i grammatikens värld får den store namngivaren Linné bistå med en sentens: "Nomina si nescis, perit et cognitio rerum. Hvis du ikke kjenner navnene, forsvinner også kunnskapen om tingene." Linné tänker förstås på naturläran, men Roggen menar att den grammatiska terminologin är lika viktig som zoologins och botanikens.

Synnerligen intressant är hennes påpekande att när vi får lära oss att indirekta frågesatser i klassiskt latin ska ha konjunktiv, så är det inte hundraprocentigt sant. En framstående filolog, Leonard R. Palmer, har nämligen visat att det förekommer så många som 54 fall av indikativ (!) hos själve Cicero.

Det får sägas vara en utomordentligt förtjänst för denna grammatik att den introducerar redan studenterna till forskning och reflektion över det latinska språket.

De närmaste föregångarna till Roggens grammatik är Samson Eitrem's *Latinsk grammatikk* från 1926 (3 reviderade upplagan 1996; 166 sidor) och den svenska *Ny latinsk grammatik* av Nils Sjöstrand från 1953 (XXVII + 508 sidor). Med sina tätttryckta XXVII + 872 sidor kan hennes grammatik utmärkt väl jämföras med Thorsten Burkards och Markus Schauers *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik* (2 upplagan, 2005, XLII + 1018 sidor), som är en pietetsfull, men genomgripande, omarbetning ("Der neue Menge") av "Der Menge" (Hermann Menge, *Repetitorium der*

lateinischen Syntax und Stilistik, den saknar alltså formlära). Den har hundra år på nacken och har utkommit i många upplagor. Enligt Burkard & Schauers mening är den ”das Urbild aller lateinischen Schulgrammatiker”.

Ett par viktiga skillnader måste emellertid påpekas, nämligen att *Der Neue Menge* bygger på språkbruket hos Cicero och Caesar och har tydliga ambitioner att vara till hjälp vid stilskrivning, medan Roggen har ett mycket mer eklektiskt corpus (inte minst finner vi arkaiska författare som Plautus, Ennius och Terentius). ”Håpet er”, skriver Roggen, ”at leseren her – uansett faglig nivå – vil kunne finne svar på de fleste grammatiske spørsmål som dukker opp i arbeidet med latinske tekster” (alltså inte bara Cicero och Caesar).

Man kan sålunda konstatera att *Der neue Menge* och *Die Roggen* utmärkt väl kompletterar varandra.

Boken är uppdelad i åtta huvuddelar som följs av sju appendices. Med Roggens ambition blir det inledande avsnittet *Det latinske språkets historie* mycket viktig för upplevelsen av grammatiken. Kapitel 1 täcker hela perioden från latinet som en av många dialekter och språk på den italiska halvön för 2500 år sedan via latinets guld- och silverålder, de drygt tusen år när latinet var romarnas modersmål, till latinet som det andra språket i Europas länder, inklusive de nordiska, på medeltiden och under den tidigmoderna perioden.

Språkhistorien, litteraturen och retoriken får sitt. Vi introduceras med hjälp av 3 400 citat till ett stort antal författare: Plinius den äldre och den yngre, den välkände Horatius och den okände Vegetius, Plautus (Roggen verkar gilla komediförfattaren Plautus, och det kan man lätt förstå), Ennius, Cicero, Quintilianus, Varro, Lucretius, Vergilius, Petronius, Augustinus och Hieronymus, *Magna Charta* och *Gesta Romanorum*. Genrebredden är imponerande. För alla citat anges varifrån de är hämtade så att de som blir lockade av citaten lätt kan gå vidare till verken varifrån de är hämtade (tabell 269).

Efter språk- och litteraturhistorien följer beskrivningen av den latinska grammatikens delar. Den börjar med de minsta enheterna i skrift och tal, bokstäver och ljud (kapitel 2). Därefter följer morfologi (formlära) vilket kapitel börjar med ordförråd och ordbildning, sedan nominalsyntax, verbalsyntax, övriga ordklassers syntax, meningen och texten (kap. 3–8). Det är förvisso många nya termer som ska introduceras och förklaras. Ett

pedagogiskt grepp hos Roggen är att hon genomgående förklarar etymologin för termerna efter hand som de dyker upp.

De sju appendices är: *Latinsk metrikk* (mycket fylligt avsnitt), *Romersk tidsangivelse* (även kalendern före Julius Caesars reform behandlas utförligt; intressanta textsnuttar från Macrobius, Suetonius och Cornelius Celsus anföras), *Mynter og angivelse av pengesummer, Mål og vekt, Romersk navne-skikk* (även kvinnors, frigivnas och slavars namnskick behandlas; intressant textsnutt från Varro), *Latinske forkortelser* (sådana som var i bruk i antiken) samt *Oversikt over Romas historie* (från 1181 f.Kr, Trojas fall, till 1453 e.Kr, Konstantinopels fall), allt mycket koncist, pedagogiskt och användbart.

Här vill jag till sist återge en av Roggens textsnuttar, den som förekommer i metriksavsnittet. Här handlar det om att illustrera versmåttet 'alkaisk strof':

Nunc est bibendum, nunc pede libero,	Nå skal det drikkes, nå skal det danses
pulsanda tellus, nunc Saliaribus	('nå skal med fri fot jorden trampes'), nå
ornare pulvinar deorum	var det tid for å pryde gudenes sete med
tempus erat dapibus, sodales.	Marsprestens måltider, venner!

Skalden är Horatius. Dikten är hämtad från början av *Carmina*, 'Dikter', 1.37. Skalden hade fått nyheten om att Kleopatra och Antonius besegrats av Octavianus (den blivande kejsar Augustus) vid Actium år 31 f.Kr. – ett slag som visade sig vara ett av världshistoriens mest skickelsediga – och det var dags att fira. Konstruktionen med *anafor*; upprepning, Nunc ... nunc ... nunc ... inskärper festandet (Roggen § 51.4.2A), liksom att de tre leden blir längre och längre: tre ord, fem ord och nio ord och att det sista varierar: Efter de båda gerundiverna *est bibendum* och *pulsanda* [est] *tellus* ('det ska drickas' resp. 'ska stampas i marken') kommer en *tempus est*-konstruktion ('det är dags' (att smycka)). Salierna (ett prästkollegium) var kända för sina överdådiga måltider. Om gerundivum se § 34.6.1. Fantastiskt nog har Roggen för övrigt hittat paralleller även i norskan till det för romarspråket säregna gerundivum. En av hennes pedagogiska principer är att demonstrera likheter och skillnader mellan latin och norska. Att lära sig reflektera över norsk grammatik är ingen liten bonus man får av Vibeke Roggens *Latinsk grammatikk*.

**Christine Amadou: *Bysantinerne. Den lange historien*,
Dreyers forlag, Oslo 2025, 253 sider.**

ANMELDT AV INGELA NILSSON

Alla som vet något om Bysans vet hur svårt det är att på ett kortfattat och enkelt sätt förklara vad Bysans egentligen är. Den traditionella beskrivningen ”Östromerska riket från Konstantinopels grundande till stadens fall till turkarna 1453” säger ytterst litet om en mycket lång och komplicerad historia. Till och med det mer fylliga ”en kombination av romersk lag, grekisk kultur och kristen religion” är en förenkling som i ljuset av senare års forskning kommit att te sig alltmer föråldrat och eurocentriskt. Christine Amadous nya bok *Bysantinerne; Den lange historien* (2025) är därför mycket välkommen för såväl forskare som en bredare läsekrets, eftersom Amadou vågar betrakta Bysans som en komplex och långlivad historia. Det är en historia som inte slutar 1453, utan som på många sätt fortfarande är närvarande i det samtida Europa. Bysans utgör alltså en viktig del i en idéhistorisk tradition, så det är befriande att en idéhistoriker som Amadou har tagit sig an uppgiften att förklara just vad Bysans egentligen är.

Efter en kort inledning som placerar in Bysans i just ett idéhistoriskt sammanhang presenterar det första kapitlet (*1. Riket*) det bysantinska kejsardömet och den periodisering som traditionellt tillämpas. Utöver den historiska översikt som krävs för en läsare utan förkunskaper erbjuder detta kapitel en kortfattad men viktig diskussion om det romerska imperiebegreppet i en bysantinsk kontext (s. 16). Bysantinarna betraktade visserligen sig själva som romare (*rhomaioi*) och såg sitt rike som en direkt fortsättning på det romerska, men när latinets *imperium* översattes till grekiskans *basileia* (kungadöme) var det ett ordval med tydligt nytestamentliga konnotationer. Amadou går vidare till att förklara det grekiska ordet *oikoumene* i betydelsen den *bebodda* men också den *kristna* världen, där Konstantinopel med sin ”ekumeniske patriark” (ärkebiskopen) utgjorde ett centrum. Sådana detaljer är karaktäristiska för Amadous sätt att berätta och bidrar till bokens förtydligande och problematiserande karaktär.

Efter att de historiska grundförutsättningarna på detta sätt presenterats fortsätter boken med tre kapitel om just det som brukar betraktas som den viktigaste spelplatsen, Konstantinopel (2. *Byen*), och de två viktigaste protagonisterna (3. *Keiseren* och 4. *Kirken*). Särskilt i kapitlet om Konstantinopel kommer Amadous berättarteknik verkligen till sin rätt, när hon på ett pedagogiskt men aldrig mästrande sätt målar upp scener som levandegör historiska miljöer och skeenden. Läsaren får möta den stora staden med sina skiftande miljöer och människor, denna mångkulturella smältdigel där allt tycks ha varit möjligt. Det är ett klokt grepp att börja med huvudstaden och sedan låta den utgöra en fond mot vilken resten av berättelsen kan utspelas. Det är också en fördel att låta dess historia fortsätta in i postbysantinsk och modern tid, eftersom det bidrar till en förståelse av dess kulturella och geopolitiska betydelse genom tiderna.

Efter att kejsarna och kyrkan har ägnats vederbörlig uppmärksamhet följer ett kapitel som ligger i linje med nutida forskningsintressen: 5. *Folket*. Här återkommer Amadou till de mångkulturella och komplicerade befolkningsaspekter som är svåra att komma åt i de historiska källorna, men inte desto mindre högaktuella i vår tid. En kritisk diskussion om bysantinsk som föregivet romersk identitet mynnar ut i en av bokens skarpa och kanske viktigaste observationer: ”Den styrande eliten kunne kanskje definere seg som romere, mens geografisk, sosial og religiøs tilhørighet skapte andre fellesskap som gjør moderne forestillinger om fastspikret nasjonal identitet anakronistiske og irrelevante.” (s. 163)

Följande kapitel, 6. *Lärdomen*, tar naturligt nog avstamp i traderingen av handskrifter och den viktiga roll som Bysans spelade för bevarandet av antik grekisk litteratur och därmed vår moderna tids klassiska kanon. Här blir Amadous idéhistoriska fokus tydligt i och med nerslagen i *paideia* (utbildning/lärdom) och filosofi, kommentartraditionen och historieskrivning. För en filolog med intresse för mer litteraturhistoriska frågor förefaller detta kapitel något svagare än de andra, kanske eftersom det inte i samma utsträckning problematiserar gränsdragningar, som till exempel de traditionella gränserna mellan kristet och profant, högspråkligt och folkspråkligt, prosa och poesi. En kort betraktelse över versformens återkomst i folkspråklig fiktion från 1100-talet och framåt, och den roll den senare kom att spela för modern grekisk litteratur, hade kunnat knyta an till andra

diakrona resonemang i boken och samtidigt undvika vissa förenklade påståenden om bysantinsk litteratur (ss. 182-183).

I det avslutande kapitlet, 7. *Bysantinismen*, är berättaren Amadou tillbaka i högform och det är således lyckat att så mycket uppmärksamhet ägnas receptioner och bysantinismer – de många sätt på vilka Bysans har använts och används än idag. Bysansreception är ett område där flera nordiska forskare har varit framträdande och internationellt uppmärksammade, vilket tillsammans med Amadous egna intressen kanske varit en anledning till att så mycket utrymme ägnas just detta. Här får läsaren följa historiska bruk av Bysans, framför allt från 1800-talet och framåt. Ett avsnitt ägnas Ryssland och ”ortodoksiens kontinuitet”, vilket erbjuder en viktig bakgrund till den nuvarande politiska situationen i Ryssland och Ukraina. Amadou är imponerande skicklig på just detta: att med till synes lätt hand förklara bakgrunden till ännu pågående stridigheter om vem som är rättmätig arvtagare, vare sig det är geografiskt, religiöst eller politiskt. Detta är en stor gärning i dagens värld, som ofta ter sig svartvit och historielös.

Sammanfattningsvis är det här en både viktig och njutbar bok. Om jag ska framföra någon ytterligare kritik så är det att jag saknar kartor och bilder, men kanske är tanken att sådana numera är så lättillgängliga att läsaren själv kan söka upp dem. Och Amadous berättarteknik är tillräckligt levandegörande för att åtminstone den här läsaren ska kunna visualisera såväl Konstantinopels trånga gränder som orientaliserande dekadans i Paris.

Det är dock inte den historiska framställningen som jag i första hand vill lovorda, utan Amadous oslagbara förmåga att förklara varför Bysans är relevant för oss som vill förstå världen nu. Världen präglas kanske mer än någonsin av Öst och Väst, vi och de andra, då och nu, och det är precis då vi behöver våga flytta fokus från ett föregivet centrum (Europa eller USA) och inse att nationella gränsdragningar är nya och nationell identitet i många fall är något artificiellt. Amadou är klok nog att påminna om detta redan i sin inledning: ”Mange dagsaktuelle saker blir kanskje enklere å forstå om vi innlemmer bysantinerne i den lange europeiske og globale historien.” (s. 13).

I Norden har vi haft en lång relation till det bysantinska riket, ända sedan nordbor som Harald Hårdråde besökte Miklagård – den stora byn, där en särskild del av kejsarens livvakt bestod av vāringar med nordiskt ursprung. Bysantinologi som vetenskapsområde har också en relativt stark ställning i Norden, inte minst vad gäller konstvetenskap, filologi och, som redan

nämnt, receptionsstudier. Hjalmar Torps arbete om rotundan i Thessaloniki var och förblir internationellt ledande och Tomas Häggs sätt att arbeta med hela den grekiska traditionen, från antik till bysantinsk tid, har kommit att präglade inte minst den filologiska miljön i Uppsala. Norden har på detta sätt kunnat vara en föregångare när det gäller att se Bysans inte enbart som ett slags skafferi där klassiska filologer kan hitta fragment av texter som är värda att ge ut eller analysera, utan som en oundgänglig del av samma grekisk-romerska tradition – just så som det framställdes i Amadous förra, även den utmärkta bok, *Hva er antikken* (2017).

Trots denna långa relation mellan Norden och Bysans var det, mig veterligen, mycket länge sedan en bok om Bysans för en bredare läsekrets publicerades på något nordiskt språk. Det är då särskilt glädjande att Amadous nya bok erbjuder en problematiserande och levandegörande berättelse om en plats och en idé som under så lång tid påverkat oss här långt upp i norr. *C'est Byzance*, som fransmännen skulle kunna säga. Flott, helt enkelt.

Ovid: *Metamorfoser*. Gjendiktet av Thea Selliaas Thorsen, Gyldendal, Oslo 2024. 784 sider.

ANMELDT AV MARTINA BJÖRK

Som svensk är jag bortskämd med att ha tillgång till Ovidius *Metamorfoser* på mitt eget modersmål. Hela tre gånger har verket översatts i sin helhet (Adlerbeth 1820, Armini 1969 och Björkeson 2015). Norge har inte åtnjutit samma privilegium, men tack vare Ovidiusforskaren Thea Selliaas Thorsen, professor vid NTNU i Trondheim, kan nu norrmännen läsa Ovidius mästerverk på sitt eget språk. Detta i en 780-sidig tjock volym utgiven på förlaget Gyldendal i serien *Kanon*, en serie som översättaren är huvudredaktör för och som ger ut antik litteratur på norska.

Thea Selliaas Thorsen har varit flitig översättare av Ovidius. Bland översättningarna återfinns *Heroides* (*Heltinnebrev*, 2001), *Amores* (*Kjærlighetseventyr*, 2002) och lärodiktsparodin *Ars amatoria* (*Kunsten å elske*, 2006).

Metamorfoser är inte bara Ovidius främsta verk utan ett av de viktigaste i litteraturhistorien. Kanske är det det litterära verk näst efter Bibeln som har påverkat vår västerländska kultur allra mest. Under medeltiden och renässansen skanderades, översattes och imiterades versraderna av skolelever runt om i Europa. Genom århundraden har konstnärer och författare hämtat inspiration från Ovidius rika mytologiska värld.

Ovidius författade gärna på elegiskt distikon, sorgesångens och den erotiska poesins versmått. I *Metamorfoser* går han över till hexameter, det versmått som Homeros, Hesiodos och Ovidius äldre kollega Vergilius använde och som vanligen förknippas med lärodikt och hjältesång. Man brukar säga att svenskan flyter bra på hexameter, att det låter naturligt och böljande. Detsamma torde gälla för norskan med sin likartade rytm.

Ett så mångfacetterat verk som *Metamorfoser* har givit upphov till mängder av böcker och artiklar. Till synes enkla förvandlingsberättelser om gudar och människor gömmer lager på lager av tolkningsmöjligheter, som kinesiska askar som ständigt överraskar. Det är ett gåtfullt verk med associativ disposition och olika berättarröster som tar läsaren med på ett vind-

lande äventyr. *Metamorfoser* har förtrollat människor genom århundraden och upphör inte att fascinera.

Att sammanfatta verkets komplexitet är ingen lätt uppgift och skulle behöva rymma en egen bok, men Selliaas Thorsen lyckas med konststycket att sammanfatta det i en föredömligt välskriven presentation. Hon tar upp ett antal teman som läsare och forskare intresserat sig för. Ett sådant är konsten och konstnärens roll. Uppfinnaren Daidalos, skulptören Pygmalion och diktaren Orfeus nämns här alla som en sorts *alter ego* till författaren själv, men intressant nog har även Io, Minyaderna och Filomela fått en plats i listan. Io var en ung kvinna som blev förvandlad till ko och bara kunde utstöta råmanden när hon ville tala. Kreativt nog ristade hon med klöven i marken för att kunna kommunicera. Minyaderna var tre systrar som i protest låste sig in sig i en vävstuga och berättade historier för att slippa delta i påbjudna orgiastiska Bacchus-fester. Filomela fick sin tunga avskuren och förhindrades därmed att berätta om den våldtäkt som hon utsatts för. I stället kunde hon med garn illustrera vad hon varit med om i en väv. Som så ofta hos Ovidius lyfts kvinnor fram, men här finns en annan viktig aspekt: konstnärens möjlighet att göra sin röst hörd i barbariets tid, att i skrift och bild försvara det civiliserade hos människan. Steget från civilisation till barbari är nämligen inte alltid lång, något som illustreras inte minst genom de många förvandlingarna av människor till djur.

Jägaren Aktaion blev överfallen och dödad av sina hundar när en gudinna förvandlade honom till hjort, som straff för att han råkat se henne naken. Här ser vi hur lätt rollerna kan bli ombytta, när den som var jägaren blir offret. Dafne, som tjänar jaktgudinnan, blir också jagad, av en förälskad Apollon. Ovidius skriver i en tid när Rom nyligen lidit av fruktansvärda inbördeskrig. Nog hade Ovidius själv sett hur människor med ställning snabbt blivit lovliga villebråd. Det är inte svårt att läsa in politiska ledare i gudarna och deras nyckfullhet.

De tvära kasten mellan att vara i nåd och onåd gäller i viss mån även verket självt. Det som varit självklar obligatorisk litteratur vid Columbia university togs för några år sedan bort i samband med studenters protester. Detta på grund av de många sexuella övergrepp som finns i verket, fler än femtio, skriver Selliaas Thorsen, som har räknat dem. Att verket också innehåller våld, incest och kannibalism (om än ofrivillig) verkar inte uppröra samtiden på samma sätt. Tack och lov finns ingenting av moralistiska

pekpinnar hos Selliaas Thorsen. Hon betraktar *Metamorfoser* som det magnifika och tidlösa stycke litteratur som det är.

Metamorfoser är en snårig text att ta sig igenom. Det myllrar av personer och referenser. För att underlätta för läsaren har Selliaas Thorsen försett texten med rubriker, vilket ger en pedagogisk inramning och gör den lättläst. Som om detta inte vore nog finns denna indelning upprepade i ett *appendix*, ackompanjerad av en översikt över verkets invecklade berättarstruktur. Här finns ytterligare tre *appendices*: en katalog över de olika förvandlingarna, ett digert register över person- och stadsnamn samt en del innehållande textkritiska kommentarer. Kommentarer till textens innehåll presenteras i fotnoter i direkt anslutning till texten. I dessa värdefulla kommentarer förklaras till exempel namn och släktskap. Läsaren får också veta hur Ovidius behandlar myterna i förhållande till andra författare.

Att översätta innebär att göra val, konstaterar översättaren. Hon skriver att hon har fått stryka många fotnoter, men ingen kan klandra henne för att inte redovisa sina principer. Där Björkeson är den hemlige översättaren som inte redogör för sina överväganden och val, är Selliaas Thorsen forskaren. En grundläggande fråga att ta ställning till är vilken variant av namn man bör välja: den grekiska eller den romerska? Apollon eller Apollo? I vissa fall passar det ena bättre än det andra i metern. Ledstjärnan för Selliaas Thorsen har varit att följa gängse norsk praxis. Helt strikt är hon dock inte. Där Ovidius konsekvent skriver Venus och Iuppiter varvar översättaren med Afrodite respektive Zeus. I vissa fall är dock Ovidius själv inte konsekvent, berättar Selliaas Thorsen, utan använder både Persefone och Proserpina om underjordens drottning.

Ingvar Björkeson, som översatte *Metamorfoser* till svenska 2015, är känd för att ge sina översättningar en konstnärlig kvalitetsstämpel. Huruvida det gäller för Selliaas Thorsen kan jag inte bedöma, men jag kan däremot konstatera att där Björkeson är fri är Selliaas Thorsen noggrann och mer trogen originaltexten. Som den Ovidiuskännare hon är är hon inläst på vilka ord och uttryck som är centrala och därmed behöver få en motsvarande översättning. En sådan är inledningsraden. Generellt menar man att inledningsrader i antik poesi har betydelse för verket som helhet, som en sorts programförklaring. I forskningen brukar man poängtera att andra ordet *nova* är ett nyckelord som indikerar att Ovidius själv skapar något nytt. Så har också Selliaas Thorsen placerat det som första ord i sin översättning.

Ovidius *In nova fert animus mutatas dicere formas* har blivit ”Nye, forvandlede skikkelser har jeg fått mot til å skildre” lyder första raden. Björkeson översätter inte ordet *nova* alls, utan skriver: ”Mig lyster skildra nu hur kroppars former förvandlas.”

En annan formulering som Selliaas Thorsen vill framhäva gäller Narkissos. På moderns fråga om den nyfödde Narkissos kommer att leva länge svarar siaren Teiresias: *si se non noverit*, vilket man utifrån berättelsens poäng har tolkat som att han kommer att få ett långt liv om han inte ser sin egen spegelbild. Både Armini och Björkeson översätter också mycket riktigt med verbet *skåda*, medan Selliaas Thorsen menar att det hela är en anspelning på oraklet i Delfi och dess motto: känn dig själv. Följaktligen väljer hon översättningen: ”Hvis ikke han kjenner seg selv.” Det här är ett av flera exempel på hur Selliaas Thorsen tänkt igenom sin översättning och motiverar den.

Thea Selliaas Thorsens insats när det gäller *Metamorfoser* på norska är inget annat än en stor kulturgärning, en händelse som norrmännen borde fira. Det är bara att gratulera. Det hela är gediget gjort och ett mästerligt hantverk av någon som inte bara kan sin Ovidius utan också ser det som en mission att förmedla och undervisa om hans fantastiska konstnärskap.

**Øivind Andersen: *Homer. En Odysseé gjennom diktning og historie*,
Pax Forlag, Oslo 2024. 320 sider.**

ANMELDT AV ERIC CULLHED

För ett ögonblick fylls Menelaos av medömkan för fienden Adrastos, som i *Iliadens* sjätte sång griper tag i den grekiske krigarens knän med uppfläta handflator och vädjar om nåd. Då rusar kung Agamemnon fram och ingriper: varje trojanskt liv måste utplånas, utan grav och utan minne. Menelaos lyder sin broders tillbörliga (*aisima*) ord – och i nästa stund tränger ett spjut av askträ in i Adrastos buk (Il. 6.62)

Några rader senare står Diomedes, kung av Argos, öga mot öga med den lykiske krigaren Glaukos. De inleder ett samtal som borde ha slutat i blodig strid men upptäcker i stället att de på fädernet är bundna av gästvänskap. I stället för att slåss kliver de ur sina vagnar, tar varandra i hand och byter rustningar. Vad har då diktaren att säga om denna vänskapens flyktiga triumf, som för ett ögonblick glimrar till i massförstörelsens mörka flodvåg? Friedrich Schiller noterade: ”Som om han berättade något alldagligt, ja, som om han inte ägde något hjärta i sitt bröst, fortsätter han i sin torra sanningsenlighet.”

Och av Kroniden Zeus blev nu Glaukos berövad förståndet,
då han där bytte sin rustning av guld mot Tydidens av koppar;
hundra oxar den ena var värd och den andra blott nio.
(Översättning Lagerlöf, 6.234–236)

Iliaden och *Odysseén* är provocativa klassiker som ständigt framkallat nya former av hatkärlek: för sin fromma ofromhet sedan Xenofanes; för sin skatt av falsk eller förvrängd kunskap sedan Platon; för sina rövaraktiga hjältar sedan Thukydides; och för sina genialt oefterhärmliga stolligheter sedan Charles Perrault. Esaias Tegnér skriver i sin latinska avhandling *Om Iliadens gudar* (1804) att de som läser Homeros ”rätt passande kunna jämföras med dem, som besöka avlägsna och främmande länder.” Vi möter mycket som är nyttigt, mycket som förtjänar efterbildning och lovord, men också mycket

barnsligt, överflödigt och osmakligt (se Arvid G:son Elgs översättning i *Vetenskapssocieteten i Lund, Årsbok* 1985, s. 86).

Läsare idag reagerar sällan lika starkt på de förment chockerande inslagen i de homeriska eperna, men kanske beror det på att våra översättare ofta får oss att blunda för dessa partier när de dyker upp? Johann Heinrich Voss (1751–1826) lyfte tydligt fram Agamemnons förbud mot medmännisklighet som *aisima*, genom att formulera det som en klar bisats: ”Denn sein Wort war Gerecht.” Numera går denna nyans ofta förlorad. Ingvar Björkeson kallar Agamemnons ord ”övertygande”, Peter Østbye låter honom tala ”myndigt”, och i Emily Wilsons tolkning flyttas värderingen från ordens rättmätighet till handlingens tragiska ofrånkomlighet: ”persuading him to do what must be done.” Ändå tycks de flesta fortfarande överens om att läsningen av *Iliaden* och *Odysséen* innebär ett möte med något genuint främmande. Resemetaforen återkommer så ofta att den lätt kan kännas uttjatad, men den lever kvar av en anledning: Att läsa Homeros är att färdas till avlägsna och gåtfulla världar, där vi ständigt blir påminda om hur annorlunda människor kan tänka, känna och handla.

Tack vare dikternas rika receptions historia behöver vi inte göra denna resa på egen hand, utan kan slå följe med reskamrater vars reflektioner får hjärtat att klappa snabbare inför de landskap vi färdas genom. Vi reser till Homeros värld i sällskap med författare som Vergilius och Anna Komnena, César Vallejo och Mohamed Mbougar Sarr, liksom med tankeväckande kritiker – från Aristoteles och pseudo-Longinos till Nietzsche, Simone Weil och Jean-Pierre Vernant. Men vi behöver också en reseledare som ser till att alla kommer med på bussen, att färdplanen håller och att inga viktiga anhalter missas. En sådan saklig vägvisare är Øivind Andersen, vars *Homer. En Odyssé gjennom diktning og historie* erbjuder en pedagogisk, klar och rikt illustrerad introduktion till de homeriska dikterna och forskningen om dem.

Boken inleds med en översikt över *Iliaden* och *Odysséen* samt deras relation till annan, fragmentariskt bevarad tidig hexameterdiktning om det trojanska kriget och dess efterspel. Därefter ägnas två kapitel åt löpande och utförliga parafraaser av de båda verken. I ett följande avsnitt behandlas den religiositet och människosyn som kommer till uttryck i eperna, med särskild tonvikt på gudarnas roll, hjältarnas psykologi och föreställningarna om livet efter detta. Sedan följer redogörelser för centrala forskningsfrågor

kring diktverkens upphovsperson(er), de mest utmärkande språkliga och stilistiska särdragen samt den långa mediehistorien – från muntliga framföranden till moderna översättningar. Andersen diskuterar även diktarnas samband med de historiska förhållandena under brons- och järnåldern, utifrån arkeologiska fynd och andra källor. Avslutningsvis ges en koncentrerad översikt över verkens receptionshistoria, med särskilt fokus på antiken.

Det är inte lätt att hitta några egentliga svagheter i boken, åtminstone om man bedömer den utifrån dess genre och syfte. Givetvis kan man sakna enskilda inriktningar eller bibliografiska hänvisningar, eller önska att somliga perspektiv fått större utrymme, men i en introduktion till en så omfattande och mångsidig forskningstradition är sådana urval oundvikliga. Om något ska framhållas är det kanske att författaren emellanåt underskattar läsarens tålamod med fördjupade och kritiska resonemang; många tvistefrågor förbigås eller upplöses i omedelbar försoning. Inledningskapitlet tar upp Weils *L'Iliade ou Le Poème de la force*, men i form av en kort notis snarare än en verklig diskussion av hennes argument, hennes jämförelser med tragedin och kristna författare, eller det sätt på vilket hennes tolkning förhåller sig till diskussionen om Homeros objektivitet. Denna fråga har ju nyanserats i senare forskning – exempelvis av Jasper Griffin. I stället konstateras bara efter några rader att ”det er mye å grunne over” i Weils text.

Samma tendens märks i avsnittet om den omdiskuterade frågan om de homeriska gestalternas psykiska organ. Frågan huruvida dikternas hänvisningar till människors *thymos*, *phrenes*, *noos*, *psychē*, *kradiē*, *kēr* och *ētor* bör förstås som uttryck för en radikalt annorlunda folkpsykologi och jaguppfattning, eller snarare som bildspråk utan djupare begreppslig skillnad, har varit livligt omdiskuterad under 1900-talet, inte minst av forskare som Bruno Snell, Julian Jaynes och Douglas Cairns. Andersen tycks ta parti för den senare positionen: ”Homers mennesker har et mangslungent indre liv. Det har i grunnen vi også når vi løselig synger om ’mot i brystet, vett i pannen’ eller kjenner på ’magefølelsen’ og snakker ’rett fra levra’.” Även om man kan sympatisera med denna slutsats, hade det varit värdefullt att få veta vilka alternativa tolkningar som finns och varför just denna är att föredra.

På ett ställe läser vi: ”Det ligger ikke til den episke sjangeren at dikteren viser mye av seg selv. Homer gir oss bare noen glimt. Men vi kan fornemme

dikterens skjulte nærver i stort som i smått. Han styrer det hele. Vi er i trygge hender.” (s. 186). Kanske har Andersen själv anammat detta ideal när han väjer för kontroverser. Det är en introduktion till Homeros; den måste också bedömas som sådan, och som sådan är den utmärkt. Verkets bredd, den detaljerade och nyanserade framställningen liksom den tydliga pedagogiska strukturen är dess främsta styrkor. Den är genomgående lärd, säker och kunnig. Samtidigt är boken lättillgänglig, med en meningsuppbyggnad så enkel att den ibland närmar sig telegramstil, och fri från fackspråk och snåriga fotnoter. Det ska bli roligt att pröva den med studenter.

NORSK KLASSISK FORBUND

Årsberetning 9.11.2024-8.11.2025

I NKF's 39. virksomhetsår har **styret** hatt denne sammensetningen: Eirik Welo (leder), Hilde Hauland (kasserer), Gjert Vestrheim (redaktør av *Klassisk Forum*), styremedlemmer Per Pippin Aspaas, Ingvar Botnen, Knut Lunde og Vibeke Roggen og varamedlemmer Federico Aurora, Klara Sjø og Catharina Stabel. Valgkomite: Sissel Undheim, Synnøve des Bouvrie og Robert Emil Berge (vara).

Saldo pr 31. august 2025 var kr 15 550,23 (inkludert legatmidler). Antall medlemmer per 8.11.2025 er 286.

Forbundets **årsmøte** 2024 fant sted lørdag 9. november. Møtet ble avholdt i møterom 452 i Georg Morgenstiernes hus på Universitetet i Oslo, Blindern og overført digitalt via Zoom. Det ble holdt to **årsmøteforedrag**:

Tor Ivar Østmoe (førstelektor i latin, Universitetet i Oslo): “Å oversette en moderne latinsk klassiker til norsk: Thomas Mores Utopia (Thorleif Dahls Kulturbibliotek, 2023)”

Hilde Vinje (førsteamanuensis i filosofi, Universitetet i Agder): “Hva vi kan lære av antikkens filosofi om det gode liv i dag?”

Styret har hatt to **møter**, 30. januar og 25. juni, og har ellers hatt kontakt på epost. Blant sakene som styret har diskutert og arbeidet med, vil vi fremheve to: styrking av arbeidet mot skolen og oppgradering av forbundets nettside.

Det tradisjonelle **vårseminaret** fant sted på Universitetet i Oslo på Blindern lørdag 26. april kl. 11-16 og ble overført digitalt via Zoom. Tittelen for seminaret var “Oversettelser og oversettere av antikkens litteratur – en feiring!”. Programmet var som følger:

Johann Grip: «Martials mikrobryggeri – og hva gjendikteren kokte opp.»

Iris Aasen Brecke om sine gjendiktninger av romersk komedie.

Bente Lassen om sin oversettergjerning.

Tor Ivar Østmoe om **Gunn Haalands** oversettelser av Livius' historieverk om Romas historie.

Victoria Mostue om gjendikteren Ragnhild Foss og latinsk middelalderdiktning.

Christine Amadou om hvordan spørsmålet «Hvorfor oversette?» kan besvares.

Ika Kaminka om det digitale oversetterleksikonet Noleks og om hvorfor vi trenger oversetterhistorie.

Norsk Klassisk Forbunds høstkursjon 2025 gikk til Hellas. Hilde Hau-land stod for planlegging og gjennomføring av turen, godt assistert av Marianne Schibbye Bergesen. Gjert Vestrheim var faglig ansvarlig. 26 medlemmer deltok på turen, som var svært vellykket. En reiseberetning vil komme i neste nummer av *Klassisk forum*.

Redaktør Gjert Vestrheim har stått for et dobbeltnummer av *Klassisk Forum*: 2024: 1-2. Redaksjonsrådet består av Søren Handberg, Ole Bendik Heggveit, Mathilde Skoie og Eirik Welo.

NKFs tradisjonelle **vinterfest** ble avholdt på restaurant Da Capo (tidligere Kaktus) på Lilleaker i Oslo lørdag 15. februar. Hilde Sejersted kåserte om "Glemte gudinner". 27 medlemmer deltok på festen.

Euroclassica, organisasjonen for de klassiske forbundene i Europa, holdt i år sin konferanse i Sofia. NKF var representert av Vibeke Roggen. En reiseberetning er sendt til *Klassisk forum*.

For styret,
Eirik Welo

NORSK KLASSISK FORBUND

Referat fra årsmøte 8.november 2025

Møtet ble holdt i møterom 452, Georg Morgenstiernes hus på Blindern, Universitetet i Oslo. Tolv medlemmer var til stede, hvorav ett via zoom. Åpning og valg av sekretær. Forbundets leder, Eirik Welo, åpnet møtet med å ønske velkommen, be om godkjenning av dagsorden og forslag til referent. Dagsordenen ble godkjent. Gudveig Henryette Aaby ble valgt som møtetreferent.

Styrets årsberetning. Eirik Welo ledet møtet videre og leste årsberetningen. Det var ingen kommentarer til denne.

Regnskap. Kasserer Hilde A. Hauland gikk gjennom regnskapet, som gikk over 12 måneder, fra 1. september 2024 til 31. august 2025, bilagsoversikten og revisjonsberetningen. Alt ble godkjent. Det ble en del oppklaringer og forklaringer til regnskapet, særlig fordi forlaget NOVUS som trykker Klassisk Forum, har overtatt innsamling av kontingenten, som nå skal betales direkte til forlaget, og medlemslistene. Dette har gjort at forbundet har fått færre medlemmer, da NOVUS sletter de medlemmene som ikke har betalt, eller gitt livstegn fra seg på lang tid. Dette gjøres automatisk nå. Det ble litt diskusjon om denne slettingen var litt vel rask, og styret skal nå sjekke om de medlemmene som er strøket allerede, vil fortsette likevel. Styret lovet å gjøre dette.

Innkomne forslag. Det var ikke kommet inn noen forslag til styret i forkant av årsmøtet.

Valg. Valgkomitéen ved Sissel Undheim, leder, Synnøve des Bouvrie og Robert Emil Berge, foreslo at styret ble fornyet med Annika Svendal Os, ph.d.-stipendiat ved Universitetet i Bergen til erstatning for Federico Aurora, som ønsket å gå ut av styret og gi plass til et nytt styremedlem. Ellers foreslo

komitéen at de øvrige styremedlemmene gjenvelges. Valgkomiteens innstilling ble vedtatt uten endringer.

Orienteringer fra styret. Eirik Welo orienterte om at styret vil arbeide videre med å fornye forbundets nettside. Styret vil også støtte arbeidet med lokale medlemsarrangementer.

Program for kommende år. Eirik Welo sa at styret regner med å fortsette med samme antall og typer av møter som tidligere år. Det arbeides allerede med en tur i 2027. Det kom opp flere forslag om reisemål som Korsika, katakombene i Roma og Konstantinopel. Styret er mottakelig for flere forslag fra medlemmene. Styret ønsker også å samarbeide med yngre medlemmer, og dette ble diskutert.

Etter årsmøtet var det foredrag av Thomas Kjeller Johansen, professor i filosofi ved Universitetet i Oslo, om «Platon og verdens matematiske struktur».

Årsmøtemiddagen var på Olivia i Østbanehallen. De fleste av årsmøtedeltakerne møtte til en hyggelig avslutning på dagen.

Gudveig Henryette Aaby

BIDRAGSYTERE

EIRIK WELO (f. 1976), formann i Norsk Klassisk Forbund og førstelektor i gresk ved Universitetet i Oslo. Han er særlig interessert i Homer, gresk grammatikk og antikk medisin.

GJERT VESTRHEIM (f. 1971), professor i gresk ved Universitetet i Bergen. Blant hans interesser er ettertids resepsjon av antikkens kultur, særlig innen litteratur og arkitektur.

SIRI SANDE (f. 1943), professor em. i klassisk arkeologi ved Universitetet i Oslo, tidligere bestyrer ved Det norske institutt i Roma. Blant annet har hun arbeidet med senantikken og den augusteiske perioden.

ØIVIND ANDERSEN (f. 1944), professor em. i klassisk filologi ved Universitetet i Oslo, tidligere bestyrer ved Det norske institutt i Athen. Hovedinteresser er gresk episk diktning og antikk retorikk.

INGVAR BOTNEN (f. 1950), sivilingeniør i fysikk. Nå pensjonist, etter en karriere som gikk fra fredsforskning via IT og journalistikk til saksbehandler i offentlig forvaltning. Interessert i alt i spennet fra fysikk til klassisk historie og litteratur.

ALEXANDROS TSAKOS (f. 1975), arkeolog og religionsviter med doktorgrad i sudan-arkeologi, og førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Hans forskningsinteresser omfatter nubiske studier, den greske diasporaen i Sudan og kulten av erkeengelen Mikael.

MATHILDE SKOIE (f. 1971), viserektor for forskning og internasjonalisering og professor i klassisk filologi ved Universitetet i Oslo. Hun er særlig interessert i antikk litteratur og antikkresepsjon.

ARNE JÖNSSON (f. 1950), professor em. i latin ved Lunds universitet. Hans forskning er historisk-filologisk orientert, med publikasjoner om blant annet den hellige Birgitta, Olaus Magnus, Axel Oxenstierna, Sophia Elisabet Brenner og andre barokkdiktere.

INGELA NILSSON (f. 1970), professor i antikk og bysantinsk gresk ved Uppsala universitet. Hennes interessefelt omfatter alle typer litterær omskrivning og fortelling, særlig i bysantinsk tid.

MARTINA BJÖRK (f. 1974) er tilknyttet forsker i latin ved Lunds universitet. Hun disputerte i 2016 med en avhandling om Ovids Heroides. Hennes interessefelt er romersk klassisk poesi, retorikk og mytologi.

ERIC CULLHED (f. 1985) er professor i gresk ved Uppsala universitet. Hans forskning fokuserer på den homeriske tradisjonen, emosjonsteori og digital filologi. Han er aktuell med boken *Gråt. Vad dina tårar berättar om dig* (Natur & Kultur, 2026).

CLAUS KRAG (f. 1943) professor em. ved Universitetet i Sørøst-Norge. Cand. philol. 1969 med historie hovedfag, mellomfag i latin og norsk. Ansatt 1971 ved Telemark distriktshøgskole (senere USN), Bø, med ansvar for antikkens historie og norsk og europeisk middelalderhistorie.

VIBEKE ROGGEN (f. 1952), professor em. i latin ved Universitetet i Oslo. Brenner for latinsk grammatikk, nylatin og formidling av klassiske fag til det norske folk.

MARINA PRUSAC LINDHAGEN (f. 1974), førsteamanuensis i klassisk arkeologi ved Universitetet i Oslo. Hun har særlig arbeidet med romerske portretter.